

**ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER
TRAINING UNIVERSITY**

№4 (58) 2015

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

КАЗАХСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВЕСТНИК
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
BULLETIN
SCIENTIFIC JOURNAL

№4 (58)

2006 жылдан бастап шығады, шығару жиілігі – жылына 6 рет

Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінің мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) Ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы №13965-Ж куәлігі бойынша тіркелген

Бас редактор

Нөкетаева Д.Ж. - п.ғ.к.

Бас редактордың орынбасары

Алиев Б.Ә. – ф.-м.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа

Бакибаев А. - х.ғ.д., профессор (Ресей)

Абилев С. К. - б.ғ.д., профессор (Ресей)

Щепеткин И.А. - б.ғ.к., профессор (АҚШ Монтана университеті)

Бутин Б.М. - х.ғ.д., профессор

Сәтімбеков Р.С. - профессор

Құрманбаева М.С. - б.ғ.д., профессор м.а.

Дейв Чан – PhD Geotechnical Engineering, профессор (Канада, Альберта университеті).

Лазерев В.А. – п.ғ.д, профессор (Ресей, Центр современного образования и НМС по математике МО и Н РФ).

Обозов А.Дж. – техн.ғ.д., профессор (Қырғызстан, И.Раззаков атындағы Қырғыз мемлекеттік техникалық университеті).

Жамалов А. – техн.ғ.д., профессор

Құлбек М.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Баймахан Р.Б. – техн.ғ.д., профессор

Есқалиев М.Е.– техн.ғ.д., профессор

Роже Бастриос – PhD., профессор, гуманитарлық ғылымдар докторы (Франция)

Фарух Чолах – PhD., профессор (Түркия)

Семенов П.А. – ф.ғ.д. (Ресей)

Сүлейменова Ж.Н.– п.ғ.д., профессор

Қансейітова Ұ.Р. – п.ғ.к.

Әбді Уақап Қара – профессор, PhD (Түркия)

Ахмет Ташағыл – профессор, PhD (Түркия)

Махмудов Б. Л. – PhD (Абай атындағы ҚазҰПУ)

Сүлейменова Ж.Д. – PhD (Астана қаласы)

Смағұлова С.Ә. – т.ғ.д., профессор (Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты)

Гогоберидзе А.Г. – п.ғ.д., профессор (Ресей)

Джуринский А.Н. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Артамонова Е.И. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Аймағамбетова Қ.А.–п.ғ.д., профессор
Бапаева М.К. – п.ғ.к., доцент
Сұлтанова Р. – Азияттық музыка орталығының директоры (Кембридж университеті)
Бағдат Естемесұлы – музыка институтының профессоры (Қытай Халық Республикасы Шыңжаң педагогикалық университеті)
Құлманова Ш.Б. – п.ғ.д., профессор
Халитова И.Р. – п.ғ.д., (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Редакциялық кеңес

Кішібаев Қ.О. - х.ғ.к.
Мырзахметова Н.О. - х.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
Мамырова К. Н. - п.ғ.к., доцент
Мухамединова Н. А. - п.ғ.к., доцент
Жексембиев Р.Қ. - б.ғ.к., доцент
Мырзалиев Ж. – ф.-м.ғ.д., профессор
Тұңғатарова Ә.Б.– ф.-м.ғ.д, профессор (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).
Исаев С.Ә. – ф. - м.ғ.к, профессор
Мұқашов Қ.М. – ф.-м. ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).
Заурбеков Н.С. – техн.ғ.д., профессор (Алматы технологиялық Университеті).
Файзуллаев А.А. – п .ғ.д, қауым.профессор
Ершина А.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор
Салғараева Г.И. – техн.ғ.к., профессор
Сатбекова А.А. – п.ғ.д., профессор
Ержанова С.Б. – ф.ғ.д., профессор м.а.
Ермекова Т.Н. – ф.ғ.д., доцент
Базылова Б.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Рысбаева Г.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Нұрланбекова Е.Қ. – п.ғ.к.
Аширбекова Ж.Б. – т.ғ.к., доцент
Қожакеева Л.Т. – т.ғ.д., профессор
Иманбекова Б.И. – саяси ғ.д., доцент
Заманбеков Ш.З. – э.ғ.к., доцент
Баданов А.И. – э.ғ.к., доцент
Қайпбаева А.Т. – т.ғ.к.
Жиенбаева С.Н.–п.ғ.д., профессор
Шаталина В.В.-п.ғ.к., доктор PhD, (Ресей)
Шеръязданова Х.Т. – п.ғ.д., профессор
Мұратбаева Г.А. – п.ғ.д., доцент
Абаева Г.А. – п.ғ.к., доцент
Бейсенова Ж.Ж.– п.ғ.к., аға оқытушы
Өмірбаева Г.Ш. – п.ғ.к., доцент
Қоңыратбай Т.Ә. – ф.ғ.д., профессор
Бисембаева Б.Ә. – п.ғ.к., доцент (Астана қаласы)
Какимова Л.Ш. – п.ғ.к., доцент

Жауапты редактор-Сәндібаева Н.Ә. - п.ғ.к.

Редакторлар Ж.Қ. Қуанышева, С.Авдарсолқызы, Қ.Ж.Тұрсынбаева, Р.Т.Айтбаева, А.Текесбаева, М.А.Оразалиева.

Корректор Сүйіндікова С.Ж., Түбітбаева Ж.Х.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – TABLE OF CONTENTS

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ – ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ – NATURAL SCIENCES

<i>Абишева Т.О., Рамазанова .А.</i> ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІНІҢ БАЙЛАНЫСЫ АРҚЫЛЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	5
<i>Аргынбаева З.М., Полатов Г.Г.</i> ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ И СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ.....	13
<i>Байташева Г.Ө., Мухамединова Н.А., Медеуова Ғ.Ж., Сарқытбаева А.К.</i> ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ БАСТЫ МІНДЕТТЕРІ.....	18
<i>Mamirova K.N., Saypirova M.A.</i> SOCIO-GEOGRAPHIC CONDITION OF THE REGION OF KYZYLORDA.....	23

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTERSCIENCE

<i>Әуелбеков Ө.Ә.</i> ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНДА БАЗАЛЫҚ ЖӘНЕ ТУЫНДЫ КЛАСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	27
<i>Баймуханов Б.Б.</i> ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ – ПУТЬ К КАРДИНАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ВСЕХ УРОВНЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ.....	32
<i>Yershina A.K., Shakarbekkyzy A.</i> CONFIRM THE LAW OF EQUAL AREAS FOR CENTRAL FORCE MOTIONS (KEPLER'S SECOND LAW).....	36

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

<i>Ашимова Н.С., Турсынбаева К.Ж.</i> МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС – ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ МАЗМҰНЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ.....	39
<i>Ибраимова Б.С.</i> ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СЫН ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	42
<i>Науанова G., Basitova I.</i> NATIONAL STEREOTYPES.....	46

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО HISTORY, ECONOMY AND LAW

<i>Басшыбаева А.С., Абдиханова А.Е.</i> ИСЛАМ ӨРКЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕМДІК КЕҢІСТІКТЕГІ ОРНЫ.....	48
<i>Бихондиев Б., Ыбышова С.Т.</i> РЕСПУБЛИКАДА КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫҢ ДАМУЫ.....	51
<i>Иманбекова Б.И., Бәбітаева Ә.С.</i> ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНЕ САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ӘСЕРІ.....	54
<i>Умбеталиева А.Д., Орынханова Ж.А.</i> ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДА ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ БЕРУ.....	58

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY - PSYCHOLOGY

<i>Байдрахманова А.К.</i> ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ.....	62
<i>Байтас Н.О.</i> РЕЧЕВОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	69
<i>Бейсенова Ж.Ж.</i> ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	71
<i>Бұлақбаева М.К.</i> ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКА ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ.....	77

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ- ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА – ART AND CULTURE

<i>Кастеева З.А.</i> ТАНЦЕВАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА – СРЕДСТВО ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ.....	80
<i>Кац М.Г.</i> ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ДВУХГОЛОСНОГО ПЕНИЯ В МЛАДШЕМ ХОРЕ.....	84
<i>Қожағұлова Г.Е.</i> МӘДЕНИ-ТҒЫНҒУДА МҰРАЖАЙЛАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ... ..	89

ӘОЖ 3.78.6.016.02.52
004(574)

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІНІҢ БАЙЛАНЫСЫ АРҚЫЛЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

*Т.О. Абишева, доцент,
А.А. Рамазанова, магистр, оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Жеке тұлғаға бағытталған білім мен тәрбие беруде салауатты өмір салтын қалыптастыра білім беру әдістері мен мүмкіндіктерінің алатын орны ерекше. Сол үшін жоғарыда айтылған жалпы мәселелерді ескере отырып, зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес философиялық, психологиялық және педагогикалық ой-пікірлерді негізге алып, тұжырым жасадық. Қазіргі кездегі салауатты өмір сүру мәселелеріне талдау жасалынып, биологияны оқыту процесінде жүзеге асырылатын бағыттар және ұстанымдар айқындалды.

Түйін сөздер: Салауаттылық таным, гиподинамия, салауаттылық теориясын меңгеру, гомеостаз, биологиялық өмір жасы, экологиялық мәдениет.

Оқушыларға білім беру барысында олар меңгеретін ғылымдардың арасында бір-бірінен мүлдем бөліп қарайтындай шекараның жоқ екендігін түсіндіре отырып, олардың бір-бірімен тығыз байланыстылығын және олардың салауатты өмір сүру мәселелерін әрқайсысы өз әдіс-тәсілдерімен жүзеге асыратындылығын айтуымыз керек. Қандай ғылым болмасын бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар жүйесінен тұратындығын жетік түсінбейінше жеке ғылым мазмұнын игеру мүмкін емес. Адамның, қоғамның, табиғаттың бірлігі, заттардың жойылмайтыны, атомдар мен молекулалардың анық барлығы жөнінде оқушыларға ғылыми көзқарас қалыптастыру бір пән мен екінші пән мазмұнын байланыстыра оқыту арқылы жүзеге асады. Зерттеуіміздің мақсаты – оқушыларға биологияны пәнаралық байланыста жаратылыстану пәндерінің мазмұнындағы салауатты өмір салтын қалыптастыра білім беру жайы сараланып, олардың бір-бірімен байланысы айқындалады.

Мемлекеттік міндетті білім стандарты мен жаратылыстану пәндерінің бағдарламаларында көрсетілген білім берудің мазмұнында салауатты өмір сүру ұғымын қалыптастыру мәселесі жиі көрсетілген. Салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі тақырып ретінде жеке бөліп қаралмағанымен, жалпы ұғым ретінде пәндердің өзара сабақтастығы, байланысы негізінде жүзеге асырылатындығы көрсетілген. Сондықтан да бұл мәселені жүзеге асырудың педагогикалық, психологиялық аспектілері жан-жақты қарастыруды керек етеді. Мемлекеттік міндетті білім стандартының биология пәнін оқытудың басты міндеттерінің бірі ретінде оқушыларға күнделікті өмірде кездесетін маңызды заттармен жұмыс істегенде қауіпсіздікті сақтау, сауатты жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру деп көрсетсе, биология пәнін оқытудың басты міндеттерінің бірі ретінде оқушылардың ғылыми дүниетанымын, оларда тірі жүйелерге және адамға ең жоғарғы құндылық, мінсіз әсемдік ретінде қатынас жасаудың және этикалық, эстетикалық нышандарын қалыптастыру қажет екені айтылған. Стандарт талаптарына сәйкес, биология пәнінен мектептің жоғары сатысында бағдарлы білімнің базалық мазмұнында органикалық қосылыстардың биологиялық маңызы және физиологиялық әсерін қарастыру көзделген. Биология пәні бойынша білім берудің негізгі бағдарламасы экологиялық-эволюциялық тұрғыдан биологиялық заңдылықтарды меңгерту арқылы рухани адамгершілігі мол, салауатты, дені сау жеке тұлғаның қалыптасуына бағытталған болып, мектептің негізгі сатысындағы білім мазмұнында адам және оның денсаулығы, салауатты өмір сүру негіздері: дұрыс тамақтану, сыртқы орта факторларының адам ағзасына әсері туралы мәселелер

келтірілген.

Жоғарыда келтірілген деректерден білім стандарты мен пән бағдарламаларындағы салауатты өмір салтына қойылып отырған талаптар енгенмен, оны жүйелі түрде қандай тақырыптар арқылы жүзеге асыруға болатындығы айқындалмаған. Жеке пәндік оқулықтарда берілген салауатты өмір сүру туралы материалдардың мазмұнындағы пәнаралық байланыстың қалыптасуының рөлі үлкен. Сол материалды оқушыларға жеткізудің дидактикалық талаптарын жүзеге асыру жолдарының бірі – оқыту.

Педагогикалық тұрғыдан оқыту дегеніміз – жеке адамның бойына ұжымдық тәжірибені сіңіру. Дидактикалық тұрғыдан оқыту – бұл білім берудің мазмұнын білім алушыға жеткізу ішіндегі сабақ беру мен оқытудың бірлігі. Әдістемелік тұрғыдан оқыту дегеніміз – нақтылы оқу пәнінің материалын білім алушыға жеткізу ішіндегі сабақ беру мен оқытудың бірлігі.

Жаратылыстану пәндерін оқыту процесінде салауаттылық танымды қалыптастыру үшін төмендегідей бағыттарды анықтауға болады:

Бірінші бағыт – адам ағзасында жүретін биохимиялық үрдістердің өзін қоршаған тірі және өлі табиғатпен өзара әсерін ашып көрсету.

Екінші бағыт – жаратылыстану ғылымдарының зерттеу объектілері, олардың салауаттылық аспектілері арқылы әлеуметтік ұғымдарды қалыптастыру.

Үшінші бағыт – жаратылыстану пәндеріндегі салауаттылық ұғымдарын әлеуметтік ұғымдармен ұштастыру.

Төртінші бағыт – алдыңғы үшеуінің негізінде биология пәндерінен кіріктіре оқыту арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру.

«Салауатты өмір сүру», «Салауатты өмір салтын қалыптастыру», «Салауаттылықтаным» ұғымдарын қалыптастыру барысында, барлық жаратылыстану ғылымдары «Денсаулықты қалай сақтаудың» ұстанымдары мен тетіктерін зерттейді. Салауаттылық нысаны біріншіден – дені сау адам, екіншіден – оны қоршағандардың барлығы және денсаулыққа әрекет етуші факторлар, үшіншіден – аурудың пайда болу себептері, ағзаның дені сау күйіне оралу тетігі, қорғанудың бейімделу тетіктері, төртіншіден – сақтандыру және сауықтыру шаралары.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сарапшылардың дерегі бойынша халық денсаулығының 49-53% өмір салтына, яғни, адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, 17-20% қоршаған ортаға (аймақтың экологиялық және климаттық-географиялық ерекшеліктеріне), 18-22% тұқым қуалау себептеріне, біздің денсаулығымыздың тек 8-10% ғана денсаулық сақтау ұйымына тәуелді.

Денсаулық қатерінің негізгі факторлары – қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі (гиподинамия), дене массасының артуы, жүйесіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әрекеттердің (шылым шегу, ішімдік пайдалану, нашақорлық т.б.) көп таралуы. Жаратылыстану ғылымдары әрқайсысы өз саласы бойынша қандай амалдардың жәрдемімен осы мәселелерді шешіп, денсаулықты сақтап, нығайтуға болатындығын егжей-тегжейлі түсіндіріледі. Сол үшін жаратылыстану пәндерін бір-бірімен кіріктіріп, өзара пәнаралық байланыста өткізу мектеп оқушыларының білімін тереңдетеді, жаратылыстану пәндерінде адам денсаулығына, өмір сүруіне қатысты мәліметтерді тереңірек талдау негізінде салауатты өмір сүру ұғымы қалыптастырылады. Осы ұғымдар арқылы оқушылардың салауаттылық танымын, қоршаған орта заңдылықтарын игере білу жігерін қалыптастыруға болады. Сондықтан салауаттану, экология, биология және химия пәндерінің бағдарламаларындағы білім мазмұнына сәйкес берілетін материалдарды оқытуда салауатты өмір салтын қалыптастырудың жолдарын көрсету барысында мынадай міндеттер туындайды:

- Оқушыларға салауаттылық теориясын меңгерту ;
- Оқушыларға салауатты өмір салтын жүзеге асыру әдістерін үйрету;
- Өз денсаулығына қоғамдық игілік, қоғамның рухани құндылығы ретінде жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;

- Оқушыларды негізгі гигиеналық дағдыларға төселдіру;
- Осы заманғы ауру түрлерімен және олардың алдын алу шараларымен таныстыру.

Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі бағыттары туралы түсінік оқушыларға салауаттанудан беріледі. Данышпан адамдар денсаулық сақтаудың маңызы туралы ерте заманнан бері айтып келеді. Гиппократтың, Алкемонның, әл-Фарабидың айтқандары көне дүниеден мәлім. Орта ғасырлық, қайта өрлеу заманы, жаңа заман дәрігерлері – Гален, Парацельс, Авиценна және басқа да дәрігерлер денсаулық сақтауға назар аударған. Алайда, адам денсаулығын тікелей зерттейтін жаңа ғылым – салауаттану ғылымы (валеология) тек соңғы жылдарда жеке бөлініп шығып, дами бастады. Ежелгі физиология ғылымына нақты тамырлас болғанына қарамастан, бұл ғылымның өзіне тән ерекше өзгешелігі бар. Физиология – ағзаның қалай қызмет атқаратынын қарастыратын болса, салауаттану ғылымы – денсаулықты сақтау немесе қалпында ұстау үшін нендей қызмет атқару қажеттігіне көңіл бөледі. Осыған орай, И.М. Брехман «Адамның гүлденген денсаулығынан бастап, батпандаған ауруына дейінгі дене және психиялық кезеңдерінің барлығын ұғыну үшін оның қалыпты күйін айқын білудің маңызы зор» деген.

Адам ағзасының қалыпты құрылымы мен атқаратын қызметін зерттеу биология, медицина ғылымдарына тән болғанымен, ондағы «қалыпты күй» шынайы ұғымы көбінесе «бастапқы реңк» ұғымымен алмастырылып келеді. Ауру басталардағы қалыпты білдіретін болғандықтан қалыпты күй ұғымы дерексіз болып қалады да, әртүрлі адамдарда біркелкі болмай, өзгерістерге ұшырайды. Осы заманғы медицина көп жағдайда кездейсоқ құбылыс – аурулармен шұғылданып, қажеттігі мол құбылыс – денсаулықты ескере бермейді. Сонда денсаулық дегеніміз не? Медициналық терминдердің сөздігінде денсаулыққа мынандай анықтама берілген: «Денсаулық дегеніміз – ауру және дене кемістіктерінің болмауы ғана емес, денеде, рухани және әлеуметтік есен-саулықтың толық сақталуы». Әрине, бұл анықтама ғылыми негізделмеген. Денсаулық негізі физиологиялық деңгейде сыртқы әсерден өзге өзінің ішкі ортасының тұрақтылығын қамтамасыз ететін гомеостаздық (грекше *homoios* – ұқсас, *status* – өре тұру) қабілеттілігінен құралады. Гомеостаз дегеніміз – жануарлар мен адам ағзасының күрделі бейімделгіштіктерінің жиынтығы, соның нәтижесінде ағзаның ішкі ортадағы әсерлі тұрақтылығын бұзатын сыртқы немесе ішкі ортаның алуан түрлі факторлары (дене температурасының тұрақтылығы, қан қысымы, қандағы глюкоза мөлшері т.б.) жойылады немесе барынша шектеледі. Міне, сондықтан сыртқы ортаның өзгеруіне қарамастан, ағзаның ішкі ортасына бақылау жасау мақсатында салауаттану ұстанымының негізін қалайтын негізгі ұстаным – денсаулық сақтау. Ал мұның негізі – гомеостаз. Ішкі тұрақтылыққа ұмтылу – ағза тетігінің маңызды салауаттық танымы. Адам ағзасы үнемі тепе-теңдік күйде бола бермейді, ол қашанда қоршаған ортаға, одан келетін тітіркендіргіштерге бейімделуде болады. Сондықтан адам өмір әрекеті (демек денсаулығы) гомеостазбен қатар ағзаның тағы бір негізгі қабілеттілік – бейімделу (адаптация) арқылы қамтамасыз етіледі.

Салауаттық танымның негізін қалайтын тағы бір ұстаным – денсаулықты нығайту ұстанымы. Денсаулық сақтаудың өсуін жағымсыз факторларды дұрыс мөлшерлеумен байланыстырған жөн. Өйткені ағза соларға бейімделеді, сондай-ақ белгілі машықтандыру ұстанымдарын қадағалай білу қажет. Сонда адамның психикалық есен-саулығы неден тұрады? Ал денсаулық сақтау ұстанымын, сірә, азаматтардың биологиялық және әлеуметтік мүмкіндіктерін еркін көрсетіп, оларды іс жүзінде нақтылы қолданумен байланыстырған жөн. Бұдан шығатын қорытынды – әлеуметтік есен-саулық деңгейі адамның бейімделу үрдісінің қай нұсқасын ұнататынына тәуелді болады, яғни, оның сырттай әлеуметтік қолдау көрсетуге көбірек дәмеленуіне немесе әлеуметтік есен-саулыққа өз күшін жұмсау арқылы жетуге талаптануына байланысты.

Жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келіп, адамның тіршілік әрекетін салауаттықтаныммен қамтамасыз ету биологиялық (физиологиялық), психологиялық және әлеуметтік деңгейде екі негізгі тетіктерді жүзеге асыру арқылы денсаулық сақтау және салауатты өмір сүру нәтижесінде өтеді деп тұжырымдауымызға болады. Бұл тетіктердің тиімділігі көптеген факторларға (материалдық қамтамасыз етілуі, еңбек әрекетінің

ерекшелігі, экологиялық жағдай және тағы басқа) тәуелді екені мәлім [1].

Н.М.Амосов (1970), В. Леви (1982), И.М.Брехман (1990) және басқа авторлардың салауаттану саласындағы пікірі бойынша адамның өзінің адамгершілігі (мәдени деңгейі) анықтаушы рөл атқарады. Мұнда қойылған проблема шеңберіндегі негізгі сипаттама адамның өз денсаулығына және басқа адамдардың денсаулығына өзара байланысты ерекше жәрдемін тигізеді. Адамда денсаулықты, соған сәйкес салауатты өмір сүруді сақтап қалу өзінен пайда болмайтыны мәлім, ол белгілі педагогикалық әсердің нәтижесінде қалыптасады, сондықтан өмір сүрудің салауаттықтанымды қамтамасыз ету құрылымында педагогикалық құрамдас бөліктің ерекше басым маңыздылығы бар. И.М. Брехманның сөзімен айтқанда денсаулық сақтауда оқып үйрету нәрестелік шақтан басталуы керек. Сондықтан салауаттықтаным шеңберінде балалық, ересектік және жасөспірімдік шақ денсаулық қалыптастырудың көкейтесті мәселесіне айналады. Бұдан келіп салауаттану ғылымының негізгі ұстанымы – салауатты өмір сүруді қалыптастыру ұстанымы пайда болады.

Адамның тіршілігі мен іс-әрекетін табиғи ортамен байланыстырып зерттейтін экология ғылымының бір саласы – адам экологиясы. Адам экологиясы адамның қоршаған ортаға көзқарасына, жағымды және жағымсыз іс-әрекетіне баға бере отырып, адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынастарды қарастырады. Ғасырлар бойы адамдар табиғатта өмір сүріп, оның туындысы ретінде дамып келеді. Адам баласы салауатты өмір сүру үшін денсаулығын сақтаудың түрлі жолдарын іздестіре отырып, аурудың алдын алу үшін күресіп келеді. Денсаулықтың кепілі – табиғаттың тазалығы мен азық-түліктің сапасына тәуелді екендігін ертеден білді. Халық даналары адам баласының аурулары қоршаған табиғи ортаның әсерінен болатынын біліп, одан қорғану үшін түрлі дәрі-дәрмек ойлап тапты. Жұқпалы аурулардың таралу жолдарын іздестіріп, емдеу тәсілдерін зерттеді. Дәрігерлер жұқпалы аурулардың ауа, су, топырақ арқылы таралатынын байқап, зерттеулер жүргізе бастады. Адамдардың тұратын мекенінде, тазалық сақтауына, азық-түлік құрамына көңіл аударып, олардың әсеріне медициналық тұрғыдан сипаттама берді.

Адам экологиясының мақсаты – адам баласының өзін қоршаған табиғи ортамен қарым-қатынасының үйлесімділігін тұрақтандырып, салауатты ортамен өмір сүруге жағдай жасау болып табылады. Сондықтан оның зерттеу нысанасы – халықтың орналасуы, денсаулық сақтау, азаматтың физиологиялық және психологиялық тұрғыдан дамуы, адам популяциясының әлеуметтік ортасы, орта факторларының адам организміне әсері проблемалары.

Адам экологиясы медицина, география, биология, экогигиена, салауаттану, химия ғылымдарымен тығыз байланысты. Адам экологиясының зерттеу нысанасы – адам, оның денсаулығы. Қазақ халқы көшпенді ел ретінде табиғатпен тығыз байланыста өмір сүрген. Табиғаттың сан алуан құпияларын ашып, оны өзінің денсаулығы үшін пайдалана алған. Ауру түріне қарай ем қолданып, өсімдіктер мен жануарларды пайдалана білген. Қазіргі кезде адам экологиясы өмірге мықтап еніп, «жеке тұлғаның денсаулығы», «адам денсаулығы», «қоғамның денсаулығы», «салауатты өмір сүру» ұғымдарына түсінік бере алады.

Жеке тұлғаның денсаулығы – жеке адамның өміріндегі тұқым қуалаушылыққа негізделген тіршілік процестерінің жиынтығы. Адам денсаулығы – физиологиялық жағынан қуатты, жұмысқа қабілетті, өмір сүруге бейім, толыққанды ұрпақ бере алатын ағзаның салауатты тұлғалық сипаты мен жағдайы.

Қоғамның денсаулығы ұрпақтардың денсаулығына, білімі мен тәрбиесіне, экологиялық мәдениеттілігімен тығыз байланысты. Егер адам баласы табиғаттың заңдылықтарын бұзбай, өзінің денсаулығын күте білсе, шылым шегуден, есірткі мен ішімдіктерден бас тартса, ондай елдің болашағы да зор болады.

Ғалымдардың пайымдауынша, адамның биологиялық өмір жасының ұзақтығы 110-140 жыл. Аталған фактілер адам мен табиғат арасындағы байланыстың тығыздығын әрі күрделілігін көрсетеді. Табиғаттың тазалығын сақтау – әрбір адамның салауатты өмір сүруіне кепілдік берері сөзсіз. Салауатты өмір салтын қалыптастыру барысында химиялық-экологиялық білім беруде биосферада болып жатқан әртүрлі химиялық үрдістер, заттардың

бір күйден екінші күйге ауысуы, олардың табиғаттағы айналымының адамдардың денсаулығына тигізетін әсері қарастырылады. Бұл ойды ұсынудағы мақсат – оқушыларға химиялық-биологиялық білім мен тәрбие беруде қоршаған ортаның ластануының қоғам өміріне келтіретін зияны, сол зияннан құтылу және болдырмау жолдарын үйрету. Салауатты өмір сүру қағидалары оқушының экологиялық этика және экологиялық мәдениетіне тікелей тәуелді. Себебі, экологиялық этиканың қалыптастыруға табиғатпен қарым-қатынастағы шектеулер мен ережелер жүйесі жөнінде білім беріледі. Экологиялық мәдениетті игерген адам табиғатпен қоғамның жалпы даму заңдылықтарын танып біледі. Экологиялық мәдениет үрдісінің күші – адам, сондықтан оның экологиялық мәдениет мәртебесі экологиялық мәдени ортасының қалыптасуы өзіне тәуелді. Экологиялық мәдениет жетекші рөлін қоғам мен адам өмірінің барлық жақтарын қамтыған, соның ішінде қоғамда салауатты өмір сүру ұйымдастырылған жағдайда ғана атқара алады.

Гректің ойшыл ғалымы Сократтың «өзіңді-өзің біліп, танып ал» деген даналық сөзі адамға ғана айтылса керек. Ендеше, өзімізді-өзімізге алғаш танытатын ғалым-биологияның «Тэнтану» саласы. Бұл салада тұтас дененің тіршілік қызметі, денсаулық сақтау мен нығайту шаралары туралы білім беріледі. Бұл білім негізіне тэнтану, физиология, гигиена ғылымдары кіріктірілген. Бұлар медицина, физика, химия және басқа да жаратылыстану салаларымен тығыз байланысты.

Қазақ халқы адам денесіндегі он екі мүшенің сау болуына, олардың дұрыс қалыптасып өсуіне көп көңіл бөлген. Адам мүшелері атқаратын қызметіне қарай бірнеше мүшелерден бірігіп, он екі мүшені құрайды. Алайда, мұнда ғылыми негіз бар. Әр ұлт өзінің тарихында ұлттық дәстүрін, әдет-ғұрпын атадан балаға таратып, өзінің өсуіне және дамуына жол көрсеткіш етіп, көзінің қарашығындай сақтап келді. Қазақ халқы ғасырлар бойы қиындық көрсе де ұлттық дәстүрін жоғалтпай, қайта оны байытып отырды. Қазір ғылымның едәуір дамыған уақытында, оның адам өмірінде алатын орны ерекше екенін көріп отырмыз. Ғылым үшін нақты дәлел керек. Денсаулықты сақтау, оған қамқорлық жасау – адам баласына туа біткен инстинкт. Адам осы инстинкт бойынша негізінен табиғи жағдайларды денсаулыққа пайдаланып, олардан емдік қасиеттерінің мол екенін танып білді. Сондықтан оларды пайдалану үшін терең білім, озық тәжірибе керек еді. Ғылыми тұрғыдан қарастырғанда, салауатты ұстанымы биологиялық білім беруде бірнеше бағыттар арқылы айқындалады:

- Күн тәртібі;
- Дұрыс тамақтану;
- Зиянды әдеттердің ағза мүшелеріне әсерінен ағзаның қызметінің бұзылуы.

Күн тәртібі – еңбек етудің, тынығудың, тамақтанудың, ұйықтаудың мерзімі. Дұрыс ұйымдастырылған күн тәртібі ағзаның қалыпты дамып, денсаулықты сақтауды қамтамасыз етеді. Адам күн тәртібін дұрыс пайдаланса, пайдалы дағдыға, жігерлікке, қайраттылыққа, іс-әрекетті дұрыс ұйымдастыруға үйренеді. Күн тәртібінде ой және дене еңбектері кезектесіп отырса, ол адам ағзасының жақсы дамуына жағдай жасайды. Дене еңбегі, спорт бұлшық етті дамытып, тыныс алу және жүректің, қан айналымының қызметін жақсартады, сондай-ақ ой еңбегінен кейін, адамның жұмыс қабілетін арттырады. Сонымен қатар, ой еңбегінің дұрыс орындалуына да әсер етеді. Бұл гигиеналық талаптардан кейін бір уақытта жатып ұйықтауды дағдыға айналдыру, ми қызметінің жұмысын жақсартып, денсаулықты сақтайды.

Салауатты өмір және адам денсаулығы көбінесе оның немен және қалай тамақтануына байланысты. Дұрыс тамақтану арқылы адам өз денесіне қажетті заттарды алып отырады. Астың құрамында өсімдіктер және жануарлар өнімі болуы қажет. Ағза дұрыс жұмыс істеуі үшін әрдайым бір мезгілде тамақтануы керек.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру тосқауылдарының негізгісі зиянды әдеттер – шылым шегу, ішімдікке берілу, нашақорлық. Жасөспірімдік жастағы жастар ешкімге тәуелсіз өмір сүруге, өздерінің ақыл-ойын әдетте өздерін қызықтыратын іс-әрекет саласына бағыттайды. Дегенмен бұл жастарға айқын байқалатын әсерлену тұрақсыздығы, көңіл-күйінің шұғыл ауытқушылығы, қуанышты күйден жабырқау күйге тез ауысуы тән. Жағымсыз әдеттердің биологиялық факторларына туа және жүре пайда болған алмасу

үрдістерінің бұзылуы жатады. Сондай-ақ оған эндокринді бұзылулар, орталық жүйке жүйесінің жоғары бөлімдерінің толық болмауы, кейбір психикалық аурулар мен мінез-құлық патологиясына тән болады. Осы үш фактор бір-бірімен тығыз байланыста жүреді. Егер олар жасөспірімдерде жоғары дәрежеде көрініс тапса, онда мінез-құлықтарында қоғамға қарсы жағымсыз әдеттер мен дағдылар өршу алады. Шылым шегу арқылы ішімдікке қатты әуестенудің салдарынан нашақорлық қасиеттер қалыптасады. Бұның барлығы жүрек қан тамырлар жүйесіне, асқазанға, тыныс алу мүшелеріне залалды әсер етеді. Адам бұл заттарды ұзақ уақыт қабылдаса, ауру түрдегі әуестік пайда болады. Қорыта айтқанда, адам денсаулығы адамның салауатты өмір сүру тетіктеріне байланысты екеніне көз жеткізуге болады. Осы аталған ұғымдарды жалпы идеялар тұрғысынан түсінуіміз қажет. Әрбір пәнді оқу барысында оқушылар әртүрлі түсінік, құбылыс, заңдарды дұрыс түсінулері және есте сақтаулары керек. Ал барлық пән бойынша бұлардың саны өте көп болады. Осыған сәйкес, пәнаралық байланыссыз мағлұматтардың мұндай көлемін оқушыларға қабылдау қиынға соғады [2].

Салауаттылық білім беруде пәнаралық байланысты жүзеге асырудың тиімділігі төмендегі критерийлермен анықталады:

а) әртүрлі пәндер бойынша берілетін түсінік, заң және теорияларды зерттеудің бір жүйелілігі;

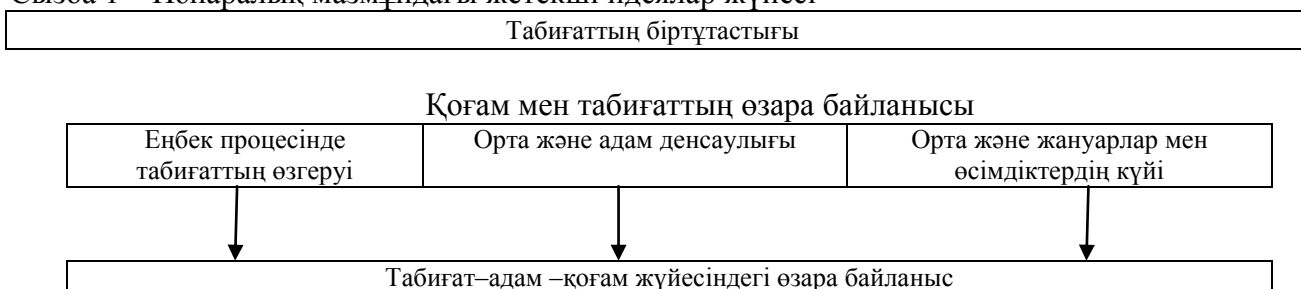
ә) әрбір пәннен алған білімді басқа пәндерді оқыту кезінде пайдалана білуді жүзеге асырудың жолдары мен әдістемелік ерекшеліктері.

Жаратылыстану пәндерінің байланысы арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыруды ұйымдастыру, жеке пәндер мазмұнының, мәтінінің бір-бірімен өзара кірігуін қамтамасыз ететіндей жүйелілік керек. Салауатты өмір салты жайында білім мен тәрбие беретін материалдарды іріктегенде, әр пәннен берілетін түсініктер салауаттылықтаным негізінде түсіндіруден басталуы керек. Әрбір пәннің мазмұны салауаттылық туралы оқытудың мақсатын, мазмұнын көрсететіндей, анықтайтындай оқу бағдарламасында көрініс табу қажет.

Жалпы білім беретін орта мектептегі салауаттылық бойынша пәнаралық байланыстың барлық жүйесін тұтастай көз алдымызға елестету үшін жеке түсініктер мен ғылыми деректерді топтастыратын жетекші идеяларды ажырата білуіміз керек. Мұндай идеялар жүйесі 1-сызбада көрсетілді.

Табиғаттың біртұтастығы идеясы – жаратылыстану ғылыми пәндерде қарастырылатын негізгі дүниетанымдық идеялардың бірі. Оқушылардың табиғат құбылыстарының өзара бір-бірімен байланысы туралы білімдері табиғаттың химиялық, экологиялық және биологиялық бейнесін құрайды. Тірі және өлі табиғат бірлігі биологияның химиямен пәнаралық негізінде көрсетіледі. Бұл кездегі байланыс сипаты әртүрлі. Мысалы, егер биологияны оқыту процесінде тірі табиғат құбылысының ерекшеліктерін түсіндіру үшін химиялық мәліметтер қажет болса, онда биологиялық процестер химияны оқыту кезінде тірі және өлі табиғаттың жалпы процестерін бейнелеу мақсатында пайдаланылады.

Сызба 1 – Пәнаралық мазмұндағы жетекші идеялар жүйесі

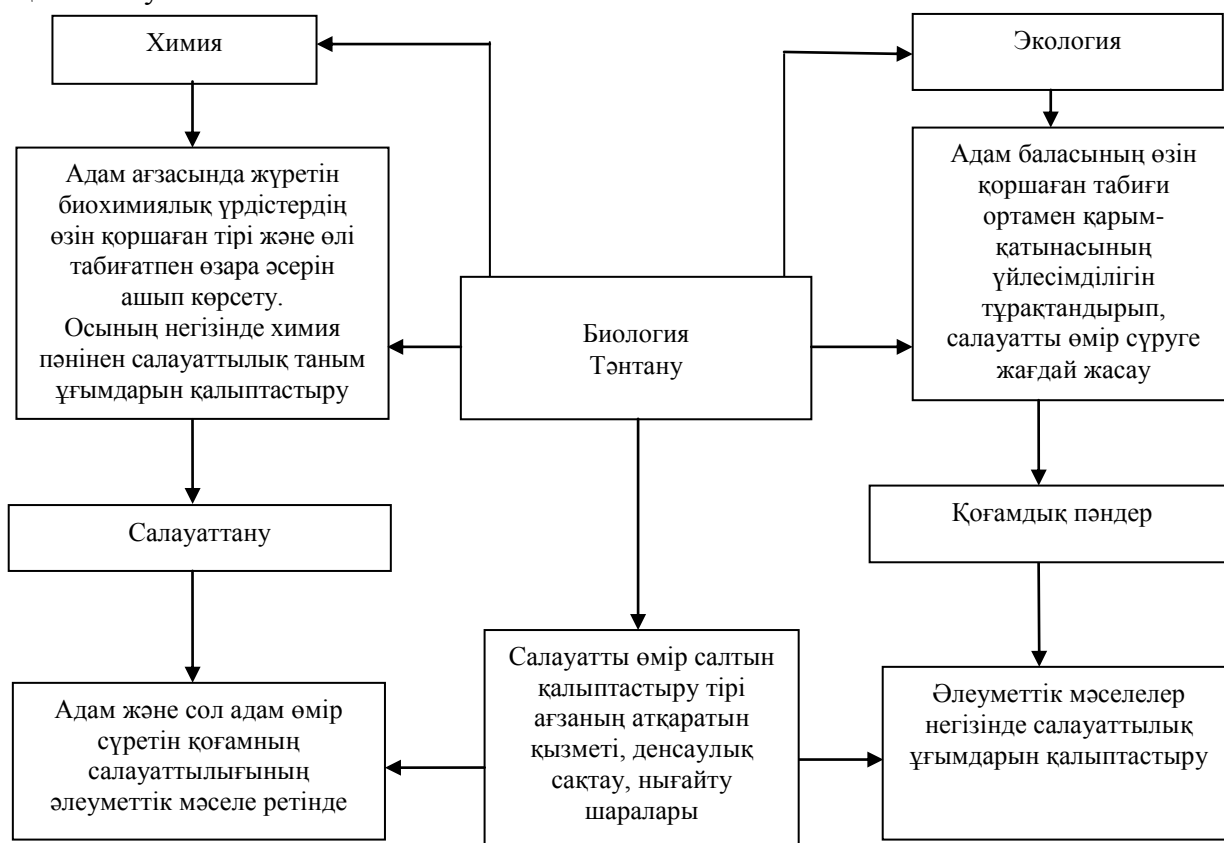

Салауатты өмір сүру ұғымының қалыптасу деңгейлері және оларды зерттейтін ғылымдар тұрғысынан түсіну үшін төмендегі сызба ұсынылды.

Осы көрсетілген 2-сызбада жаратылыстану пәндерінің арасындағы пәнаралық байланыстың басты мақсатының бірі – әрбір пәнде жеке қаралатын тақырыптың ғылыми мазмұны мен салауатты өмір сүру туралы материал мазмұнының сабақтаса отырып кірігіп кетуі. Бұл мақсаттың орындалуы алдын ала дайындалған бағдарлама негізінде, оқулықтағы материалдар мен оқу құралдарының көмегімен, оны тиімді пайдаланатын, салауаттылық білім және ғылыми көзқарас қалыптасқан оқушы дайындауға болады. Тірі ағзалар – жердің беткі бөлігіндегі нағыз мықты күштер. 1926 жылы В.И. Вернадский былай деп жазған: «Жердің беткі бөлігінде тірі ағзалардан артық өзінің ақырғы әрекеті бойынша күшті және үнемі әрекет ететін химиялық күш жоқ». Ол мұндай тұжырымға биосфераның биохимиялық қызметін талдау арқылы келді. Өзінің көптеген еңбектерінде тірі ағзалардың табиғи ортамен тығыз байланыста болатындығын атап көрсетеді.

Ағзалардың көбеюі олардың өсуінің салдары ретінде қоректену, тыныс алу және тағы басқа процестер арқылы жүзеге асады. Бұл процеске көптеген химиялық элементтер қатысады. Қазіргі ғылымда белгілі химиялық элементтерден сексенге жуығы тірі ағзалардың құрамына кіріп, табиғаттағы зат айналымына қатысады. Экожүйеде айналымға түскен әр химиялық элементтердің өзіне тән ерекше жолы бар. Адам-биосфера-экология, олар биология курсына басқаша көзқарас тұрғысынан, яғни аталған түсініктер жеке тұрғыдан емес, олардың тірі ағзалармен байланысы, өзара әрекеттесулері биологиялық тепе-теңдік ұғымдарымен ұштастырылады [3].

Салауаттану ғылымының зерттеу объектісі – адам және сол адам өмір сүретін қоғамның салауаттылығы әлеуметтік мәселе болғандықтан, салауаттану ғылымының қоғамдық ғылымдармен байланысын түсіну қажет. Салауатты өмір салты адам биологиясына, оның денсаулығына, табиғи, экологиялық және әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты. Бұл дегеніміз – адамның дене белсенділігі, тамақтану, әдет, белсенді тынығуы, этникалық ерекшеліктері, яғни салауатты өмір салты, ал бұл дегеніміз – адамның қалыпты қызмет атқарып, дамуын қамтамасыз ететін тіршілік жағдайлары. Сызба 2 – Ғылымдар арасындағы байланыс арқылы салауатты өмір сүру ұғымының қалыптасуы

Денсаулық сақтау, меңгеру – биологиялық, химиялық, экологиялық, әлеуметтік бағдарламалардың ғылыми негізделген біртұтас кешені. Салауатты өмір сүру ұғымын қалыптастыруды оқушыларға түсіндіруде биология мен химия, салауаттану пәндерін экологиямен кіріктіре оқыту аса маңызды мәселелердің бірі. Бұл тарауда қарастырылған мәселелерді түйіндегенде, жаратылыстану пәндерінің байланысы негізінде салауатты өмір салтын қалыптастыруды ұйымдастыру мүмкіндіктерін оқу процесінде жүзеге асыру кезінде пән тақырыптарының мазмұнын әдістемелік тұрғыдан талдап, оқу материалдарын іріктеп, ол пәннің жаратылыстану қоғамдық пәндерімен байланысын анықтап алып, сабақ үрдісінде мүмкіндігінше әдіс-тәсілдердің тиімді түрлерін пайдалана отырып, оқу материалының мазмұнын, мақсатын анықтау қажет деп ойлаймыз [4].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Брехман И.И. Филосовско-методологические аспекты проблемы здоровья человека. Вопросы философии. 1982, №2. – С. 53.
2. Ембергенова Ж. Жастарды салауатты өмір салтына халықтық педагогика құндылықтары негізінде ұрпақ сабақтастығымен ұштастыра тәрбиелеу. – Қарағанды, 2000.
3. Ембергенова Ж. Салауатты өмір салты және адам экологиясы. «Қазақстан -2030 стратегиясының негізгі факторы – ғылым және білім». Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Қарағанды: КарГУ баспасы, 1999. – Б. 510-513.
4. ҚР Үкіметінің қаулысы. «Салауатты өмір салты» кешенді бағдарлама, №905, 30.06.99.

РЕЗЮМЕ

Абишева Т.О., доцент,

Рамазанова А.А., магистр, преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ЧЕРЕЗ СВЯЗЬ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ

В настоящее время одна из важнейших задач общеобразовательных школ-повысить знания учащихся о здоровом образе жизни с учетом принятых решений и положений, программ по этому вопросу и новых идей из таких наук как психология и педагогика.

Ключевые слова: Формирования здорового образа жизни, освоение теории здорового образа жизни, биологические возраст, экологическая культура.

SUMMARY

T.O. Abisheva, associate professor,

A.A. Ramazanova, master, lecturer

(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

POSSIBILITY OF FORMING HEALTHY LIFESTYLES THROUGH NATURAL HISTORY ITEMS COMMUNICATION

Healthy life style of the man and society is acquiring social characteristic for the whole civilization. Modern man who hasn't master culture of health and ways of healthy life style, can't be accepted as educated. Because, health is not only property of everyone, it is also essential cultural surroundings and healthy life style.

Keywords: Formation of healthy life style, the development of the theory of a healthy life style, biological age, ecological culture.

УДК 54(075.5)

ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ И СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ

*З.М. Аргынбаева, магистр химии,
старший преподаватель
Г.Г. Полатова, студент
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: Главное внимание в статье обращено на методику проведения химического эксперимента; даются также общие методические указания к проведению химических экспериментов на уроках химии. В статье рассмотрены вопросы формирования эффективности мировоззрения учащихся при изучении химии.

Ключевые слова: химические эксперименты, химические опыты, лабораторные работы, методика проведения химических экспериментов, познание, воспитание.

Химия – наука экспериментально-теоретическая. Это означает, что любая химическая теория непременно подкрепляется и проверяется экспериментом, химическим опытом. Результат эксперимента – это химический факт, поэтому опыты в химии необходимо правильно поставить. Для этого, во-первых, следует знать, зачем нужен данный опыт, что хотят проверить и доказать с его помощью. Во-вторых, необходимо владеть лабораторной посудой и лабораторными инструментами и приборами, наливать и насыпать реактивы, отмеривать их, проводить нагревание и охлаждение смесей и т.д.

Обычно при постановке опыта исследователь пытается предвидеть его результат на основе уже имеющихся знаний, высказывает предположение (гипотезу). Опыт ставится для проверки гипотезы, помогает устранить сомнения и собрать доказательства в подтверждение идеи или наоборот, опровергнуть ее. Химический эксперимент выполняет важнейшие функции: образование, воспитание (нравственное, духовное, трудовое, эстетическое, экономическое и др.) и развитие (в том числе памяти, мышления, эмоций, воли, мотивов и др.).

Химические эксперименты достигают намеченной цели лишь в том случае, когда они:

- а) правильно раскрывают сущность изучаемого явления;
- б) доступны для понимания учащимися;
- в) наглядны по своему оформлению;
- г) интересны по содержанию;
- д) чисто, аккуратно и достаточно красиво выполнены;
- е) произведены в таком темпе, который дает возможность учащимся их усвоить.

Очень большое образовательности воспитательное значение имеет лабораторный эксперимент самих учащихся, который имеет ряд особенностей по сравнению с демонстрационным экспериментом учителя. Он должен:

- а) быть безусловно безопасен;
- б) быть посилен для выполнения каждым учащимся;
- в) способствовать развитию лабораторной культуры: аккуратности, осторожности и бережного отношения к материалам и предметам оборудования;
- г) содействовать приобретению главнейших лабораторных навыков;
- д) приучать исследовательски подходить к разрешению возникающих вопросов.

Все опыты учащихся сравнительно очень просты по своему оформлению, а поэтому не требуют от учителя дополнительных навыков. Преподавателю нужно только при изучении отдельных тем обращать внимание на приемы упрощения демонстраций и приспособления их к запросам лабораторных работ. Учитель должен возглавлять самостоятельную деятельность учащихся, уметь находить интересную тематику, облегчать в затруднительных

случаях разрешение поставленных задач. Для этого нужно хорошо знать различные варианты проведения одного и того же опыта. Нельзя ограничиваться только одним материалом, указанным в учебной программе [1,2].

После выполнения каждого химического эксперимента необходимо сделать соответствующие записи и зарисовки. Нужно обязательно отметить безопасность и опасность опыта, как предупредить ее: например, при изучении водорода указать, что, перед тем как его поджечь, следует обязательно проверить на чистоту (написать, как это делается). При выполнении работы необходимо записать особые условия проведения опытов, от которых зависит успех эксперимента (концентрация растворов, охлаждение или нагревание, количество реактивов, порядок сборки прибора и др.). В случае неудачи выяснить причины и способы их устранения. Например, при выполнении такого, казалось бы, простого опыта, как получение сероводорода взаимодействием сульфида железа с серной кислотой, газ может не загореться в том случае, если была использована кислота не той концентрации, которая для этого рекомендуется или взято слишком мало сульфида железа.

Большое значение в современной школе приобретают опыты с малыми количествами реактивов, которые приучают учащихся к аккуратности в работе, воспитывают внимательность, наблюдательность. На занятиях по методике обучения химии целесообразно сначала ознакомиться с общими правилами работы с такими веществами, данными в приложении, затем по указанию руководителя занятий проделать опыты с малым количеством реактивов. Не следует оформлять работу после выполнения всех опытов, так как в этом случае забываются особенности проведения каждого эксперимента и записи получаются поверхностными, малопригодными для работы учителя. Поэтому следует проводить записи после выполнения каждого опыта.

В учебной деятельности химический эксперимент не только позволяет устанавливать факты, но и служит активным средством формирования многих химических понятий. Например, первоначальное формирование понятия «катализатор» базируется на простом химическом опыте разложения пероксида водорода в присутствии оксида марганца (IV). Химический эксперимент также позволяет выводить зависимости и закономерности. Например, при изучении скорости химической реакции необходимо так организовать учебный процесс, чтобы учащиеся сами установили зависимость скорости реакции от концентрации реагирующих веществ. С этой целью им можно предложить провести взаимодействие раствора йодида калия с раствором пероксида водорода в присутствии крахмала.

Химический эксперимент также позволяет выводить зависимости и закономерности. Например, при изучении скорости химической реакции необходимо так организовать учебный процесс, чтобы учащиеся сами установили зависимость скорости реакции от концентрации реагирующих веществ. С этой целью им можно предложить провести взаимодействие раствора йодида калия с раствором пероксида водорода в присутствии крахмала. Химический эксперимент относится к специфическим методам обучения, что обусловлено особенностью предмета – химии, при изучении которого нельзя упускать наглядность. Эксперимент позволяет не только как можно подробнее понять, что же происходит в конкретной химической реакции, но и помогает повысить интерес обучающихся к предмету химии [3].

Знания полученные учащимися на уроках химии, можно закрепить и дополнить на лабораторных занятиях. В процессе теоретических занятий и практического выполнения опытов учащиеся знакомятся с основами химических законов. Для каждой учебной дисциплины, в том числе и химии, существует определенная система химических понятий, методов и организационных форм учебного процесса, а также система дидактических средств. Все эти системы тесно связаны друг с другом, причем определяющую роль играет цель и содержание обучения. Каждая из этих систем включает целый ряд подсистем, состоящих, в свою очередь, из большого числа компонентов.

В преподавании химии необходимы в первую очередь натуральные объекты для изучения их свойств и превращений с помощью химического эксперимента во всех его видах. Существенную роль играют различные изобразительные пособия, помогающие раскрыть сущность наблюдаемых предметов и явлений. Только чувственного восприятия недостаточно для изучения, например, бесцветного газа (метана), бесцветной маслянистой жидкости (серной кислоты), белого порошка (карбоната кальция). Опыты дают более обширную информацию о веществах (горение метана и обнаружение образующихся продуктов, растворение серной кислоты в воде, взаимодействие полученного раствора с индикаторами, металлами, оксидами металлов, их гидроксидами, солями, прокалывание карбоната кальция и индикация продуктов и др.).

В свете задач обучения химии химические эксперименты имеют исключительно важное значение учащиеся приобретают практические умения и навыки по взвешиванию твердых веществ и жидкостей, по измерению объемов газов, по обращению с химической посудой, реактивами, весами и разновесами, по использованию электрического тока применительно к химии, по конструированию приборов, приобщаются к работе с таблицами, справочниками, графиками и т.д. Химические эксперименты закрепляют химические знания обучающихся, приучают их к аккуратности и точности в работе, будят инициативу и вызывают интерес, дают возможность применять теоретические знания на практике и воспитывают чувство ответственности.

Перед преподавателями химии стоит задача не только дать учащимся определенный круг знаний, но и привить экспериментальные умения и навыки. Этого можно достичь, если постоянно учитывать индивидуальные особенности и подготовку учащихся. В применении к химическому эксперименту это означает, что процесс обучения должен быть направлен на то, чтобы учащиеся умели не только правильно выполнять химический опыт, но и могли объяснять его сущность. Поэтому задача преподавателя – научить школьников четко выполнять приемы или операции, вникать в суть происходящих явлений, уметь правильно и логично объяснять увиденное. Классификация экспериментальных умений и навыков, а также определение трех уровней их формирования позволяет осуществлять в ходе проведения эксперимента индивидуально-дифференцированный подход к обучающимся в зависимости от их потенциальных трудовых возможностей.

Наблюдение сущности изучаемого явления имеет осмысленный характер, если ребята имеют перед собой конкретный план. Например, перед демонстрацией электролиза раствора хлорида меди (II) через интерактивной доски проецируется карточка следующего содержания: «При наблюдении электролиза раствора хлорида меди (II) определите: какую окраску имеет электролит; по какому признаку можно судить, что на катоде образуется новый продукт; какой продукт образуется на катоде и почему; по какому признаку можно узнать, что на аноде происходит образование нового продукта; какой продукт выделяется на аноде и почему; изменяется ли окраска раствора электролита в ходе опыта и почему?».

После окончания работы учащиеся обсуждают результаты, изучают сущность электролиза данной соли и составляют его схему. Учащимся одновременно с письменной инструкцией по выполнению лабораторного опыта или его демонстрации рекомендуется показывать рисунки или схемы используемых приборов или установок. Так, в описании практической работы «Получение аммиака и опыты с ним» приведен рисунок прибора, но учащиеся все равно собирают его с трудом и тратят на это немало времени. Сократить время на его сборку можно за счет расчленения ее на несколько этапов, показанных через интерактивной доски.

По-другому можно поступить при демонстрации получения ацетилена карбидным способом и изучении его свойств. Учащимся показывают на интерактивной доске рисунки четырех приборов для получения водорода, кислорода, аммиака и оксида углерода (IV). Перед учениками ставится задача: опираясь на имеющиеся знания о конструкции этих приборов и их назначении, выбрать один из них, с помощью которого можно получить ацетилен. Учащиеся по аналогии с этиленом предполагают, что нужно собрать прибор такой

же, как для получения аммиака. Таким образом, они применяют приобретенные ранее знания, умения и навыки и накопленный практический опыт при работе в новых условиях [4,5].

Химический эксперимент – важный источник знаний. В сочетании с техническими средствами обучения он способствует более эффективному овладению знаниями, умениями и навыками. Удельный вес технических средств обучения, используемых в средней школе, возрастает с каждым годом, т. к. они не только экономят учебное время, но и положительно влияют на качество обучения. Однако дидактические возможности многих из них до конца не раскрыты. В комплексе с химическим экспериментом технические средства обучения могут служить:

- своеобразной инструкцией (показ этапов выполнения лабораторных опытов, решения экспериментальных задач, различных действий, приемов, операций и др.);
- источником новых знаний;
- иллюстрацией при изучении нового материала;
- средством закрепления и контроля полученных знаний (способствовать пониманию сущности происходящих явлений и процессов).

Использование технических средств обучения делает химический эксперимент более управляемым и активизирует мыслительную деятельность учащихся. Перед показом демонстраций, выполнением лабораторных опытов и по ходу их целесообразно ставить вопросы или показывать рисунки, которые позволяли бы обучающимся правильно воспринимать новые явления и процессы, осмысливать и лучше их запоминать.

Эффективность управления процессом формирования экспериментальных умений и навыков зависит от их контроля и учета. Эффективность обучения химии с использованием эксперимента зависит от наличия постоянных обратных связей. Учет экспериментальных умений и навыков – это итог работы не только учащихся, но и преподавателя. Наиболее важна для учета умений и навыков контролирующая функция, но она не должна быть основной. Главная роль обратной связи состоит в оказании помощи учащимся, в руководстве и совершенствовании организации и методики проведения химического эксперимента. Контроль оказывает многоплановое воздействие на личность в целом, поэтому он должен быть непрерывным, простым и объективным. Эксперимент должен стать необходимой частью урока при изучении конкретных вопросов. Обучающиеся должны знать, для чего проводить эксперимент, какое теоретическое положение он подтверждает, на какой вопрос поможет ответить. Например, при объяснении химических свойств металлов преподаватель выносит на обсуждение вопрос: «Все ли металлы взаимодействуют с водой?». После демонстрации преподавателем опытов обучающиеся самостоятельно делают вывод: металлы, стоящие в ряду напряжений правее водорода, с водой не взаимодействуют. Очень важно анализировать результаты экспериментов, чтобы получить четкий ответ на поставленный в начале опыта вопрос, установить все причины и условия, которые привели к получению данных результатов. Кроме того, правильно организованный эксперимент воспитывает сознательную дисциплину, развивает творческую инициативу, бережное отношение к собственности. Очень важно оказывать дифференцированную помощь: внимательно следить за работой каждого, отмечать, как он планирует и организует свою работу, как овладевает умениями и навыками техники проведения эксперимента, умеет ли наблюдать, объяснять сущность происходящих явлений, делать правильные выводы и обобщения. Необходимо, чтобы каждый ученик, студент самостоятельно осмыслил материал, использовал теоретические знания для объяснений происходящих явлений и процессов, выводов и обобщений. При выполнении опытов следует требовать бережного расходования реактивов и материалов, разъяснять значение их экономии для учебного заведения и государства. Преподаватель химии должен уметь планировать эксперимент по всей теме и для конкретного урока, методически правильно его применять, отбирать варианты опытов, руководить познавательной деятельностью учащихся, анализировать и

оценивать свою деятельность при проведении демонстраций и деятельность обучающихся при выполнении ими самостоятельно экспериментальной работы [2,6].

В экзаменационные билеты по химии обязательно включают лабораторные опыты и экспериментальные задачи, цель которых проверить наличие экспериментальных умений и навыков учащихся. Химический эксперимент в ходе обучения можно рассматривать как творческую деятельность преподавателя, направленную на «вооружение» определенной системой знаний, умений и навыков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Чернобильская Г.М. Практические занятия и экспериментальные задачи по химии для ПТУ. – М.: Высшая школа, 1989.
2. Фельдт В.В. Техника и методика химического эксперимента в средней школе. – М.: Учпедгиз, 1949.
3. Злотников Э.Г. Химический эксперимент в условиях развивающего обучения. Химия в школе, 2001, № 1;
4. Пак М.С. Дидактика химии. – М.: Владос, 2004.
5. Библиотека учителя химии «Использование учебного оборудования на уроках химии». – М.: Просвещение, 1979.
6. Вивюрский В.Я. Методика химического эксперимента в средней школе. Методическое пособие для преподавателей химии. 2003-2004.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Аргынбаева З.М., химия магистрі, аға оқытушы, Полатова Г.Г. студент
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ХИМИЯЛЫҚ ЭКСПЕРИМЕНТ – БІЛІМНІҢ ҚАЙНАР КӨЗІ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ҚҰРАЛЫ

Бұл мақалада басты назар химиялық эксперимент жүргізу әдістемесіне аударылған, сондай-ақ химия сабақтарында химиялық эксперименттерді жүргізудің жалпы әдістемелік нұсқаулары берілген. Мақалада химияны оқытуда білім алушылардың дүние тану тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: химиялық эксперименттер, химиялық тәжірибелер, зертханалық тәжірибелер, химиялық эксперимент жүргізу әдістемесі, тану, тәрбиелеу.

SUMMARY

*Z. Argynbaeva, master of chemistry, senior lecturer, G. Polatova, student
(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

CHEMICAL EXPERIMENTAS A SOURCE OF KNOWLEDGE AND MEANS OF EDUCATION

In this article, the main focus is on how to conduct a chemical experiment; are given as general guidelines for conducting chemical experiments in chemistry classes. The article discusses the formation efficiency outlook of students in the study of chemistry.

Keywords: chemical experiments, chemical experiments, laboratory work, methods of chemical experiments, knowledge, education.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ БАСТЫ МІНДЕТТЕРІ

*Г.Ө. Байташева, а.ш.ғ.к., доцент,
Н.А. Мухамединова, п.ғ.к., қауым.проф.м.а.
Ф.Ж. Медеуова, а.ш.ғ.к., қауым.проф.м.а.
А.К. Сарқытбаева, ізденуші эколог
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Ғылыми-техникалық үдеудің экологиялық теріс салдары техникалық және экологиялық саяси мәселелерді шешудегі қателіктерден, антропогендік әсерлердің экологиялық салдарын және экономикалық шығынды дұрыс бағаламау себептерінен туады. Сондықтан да, адамның қоршаған табиғи ортаға саналы, табиғатқа ұқыпты түрде қарап, оның байлықтарын үлкен парасаттылықпен пайдаланатын, табиғи ресурстарды байыта түсудің қажеттігін түсінетін, табиғатты қорғауға белсене қатысатын көзқарасты экологиялық тәрбиелі адамзат қалыптастыру өзекті мәселе.

Түйін сөздер: Экология, ғылым, гармония, химия, акция, антропогендік, техника, табиғат, мәдениет, тәрбие.

Қазіргі кезде экология бастапқы пәнаралық синтезделген ғылым болып кетті. Қазіргі экологияның адамзатты қоршаған ортаның қарым-қатынасын түсінудегі маңызы өте жоғары. Ғылыми-техникалық үдеудің экологиялық теріс салдары техникалық және экологиялық саяси мәселелерді шешудегі қателіктерден, антропогендік әсерлердің экологиялық салдарын және экономикалық шығынды дұрыс бағаламау себептерінен туады. Табиғат пен қоғамның арақатынасын гармониялық түрде шешу жауаптылығы жоғары білімді мамандарға байланысты. Қоғам мүшелерінің қоршаған орта саласында интеллектуалды деңгейі жоғары болған сайын қазіргі кезде экологиялық мәселелерді шешіп, оны болдырмау жеңілге түседі.

Экологияның көптеген қолданбалы аспектілері /адам экологиясы, химиялық экология, ландшафттық экология, өндірістік экология және т.б./ болғанымен, қазіргі экологияның барлық бағыттары – тірі организмдер мен мекен ету ортасының қарым-қатынасы – іргелі биологиялық идеяларға негізделген. Сонымен қатар, қазіргі экология, биологиялық пәндерден басқа химия, математика, физика, география сияқты жаратылыстану ғылымдары мен философия, экономика, тарих, құқықтану, саясаттану, мәдениеттану және тағы басқа гуманитарлық ғылымдармен тығыз байланысты.

Барлық адамзат тарихында болған философиялық мектептер адамның табиғатпен қатысын, ондағы адамның орнын түсінуге тырысты. Негізгі философ – этикалық мәселелер – адам табиғатта нені пайдалана алады, неменеге құқығы жоқ екенін білу. Адамның табиғатпен экологиялық дұрыс қатынасы, барлық тірі организмдердің адам сияқты тең планетада өмір сүруге құқығы бар екенін түсінуі, экологиялық этиканың актуальды философиялық элементі болып табылады.

Экологияның интегралды сипаты оның жаратылыстану, қоғамдық тарихи, гуманитарлық-эстетикалық, еңбек циклді оқу пәндерінің барлығында белгілі дәрежеде бейнеленуін қамтамасыз етеді. Көптеген ғалымдар оның осы ерекшелігін негізге ала отырып, саяси, адамгершілік, эстетикалық, праволық, еңбек т.б. тәрбие элементтерінен тұратын, өзара тығыз байланысқан жүйе ретінде қарастырады.

Экологиялық тәрбие беру проблемасын қандай да болмасын бір ғана мектеп пәні арқылы шешілуінің мүмкін еместігін анықталды, тек мұны пәнаралық байланыс арқылы шешуге болады. Өйткені, шын мәнінде табиғат қорғау идеяларының мазмұны кең өрлеп, толық қамтылған пән жоқ. Мектептегі экологиялық тәрбие беру мәселесінің жеке пәндерінде біріктірілген мазмұнының болуы, оны әрбір пәннің өз тұрғысынан қарастыруын және

педагогиканың жүйелік принципін ескере отырып, программаға сәйкес басқа пәндермен де, пәнаралық байланыс негізінде зерттеуді қажет етеді.

Экологиялық білім мен тәрбие берудің интегралды сипатына орай соңғы жылдарда әртүрлі пәндер негізінде, атап айтқанда, биология мен география, дүниетану, ән сабақтарына байланысты. Жеткіншек ұрпаққа экологиялық білім беру мен тәрбие берудің экологиялық санасын қалыптастыруды көздеген, мақсатты түрде жүргізілетін, әлеуметтік тұрғыдан ұйымдастырылатын процесс болғандықтан «экологиялық сана» деген ұғымды айқындап алу қажет.

Экологиялық білім дегеніміз – құбылыстардың субъективтік образдарын бейнелейтін логикалық формалар, адам мен қоршаған ортаның өзара байланыс және өзара қарым-қатынас процестері.

Экологиялық тәрбие деп адамның қоршаған табиғи ортаға саналы, табиғатқа ұқыпты түрде қарап, оның байлықтарын үлкен парасаттылықпен пайдаланатын, табиғи ресурстарды байыта түсудің қажеттігін түсінетін, табиғатты қорғауға белсене қатысатын көзқарас қалыптастыруды айтамыз. Әлеуметтік қоғамда экологиялық тәрбиені беру проблемасы пайда болуы өзіміз мекен етіп отырған ортадағы теріс өзгерістерге байланысты: бұл өзгерістер бара-бара күш бермей кетуі және биосфераның тұрақсыздануы қазіргі таңда әлемнің үш мәселесі: Дүниежүзілік мұхиттардың ластануы, шөлейттену, биоалуантүрліліктің азаюы сияқты өршіген проблемалардан туындады. Экологиялық тәрбие беру проблемасы барынша күрделі, сан қырлы және өте маңызды болғандықтан философтардың, психологтардың, педагогтардың назарын аударып отыр.

70-жылдары экологиялық білім мен тәрбие беруді комплексті зерттеу – бұл салада жан-жақты жазылған еңбектердің тууына жағдай жасады. Проблеманың теориялық негізін талдап /Зверев И.Д. Захлебный А.Н 1973/, мектепте табиғат қорғау туралы білім берудің мақсатын анықтау /Зверев И.Д. 1974/, «табиғат қорғау» ұғымының мәні туралы / А.Н. Захлебный И.Т.Суравегина 1975/, оқушылардың табиғат қорғаудағы іс-әрекетінің негізі туралы /И.Д.Зверев 1978/, табиғатқа жауапкершілік қатынасын қалыптастыру жолдары мен әдістері туралы / И.Д. Зверев, А.Н.Захлебный 1975/ т.б. бағыттарда еңбектер жазылды [1].

Экологиялық тәрбие берудің басты міндеттері мен өрісін белгілеуде академик И.Д.Зверев еңбектерінің орны ерекше. Ол «экологиялық тәрбиенің мақсаты – ғылыми білім жүйелерін, көзқарас пен сенімдерді, адамгершілік мораль нормаларына сәйкес қоршаған ортаның хал-жайына азаматтық белсенді қатынастарды қамтамасыз ету болып табылады» – дей отырып, оның педагогика теориясы мен практикасындағы жаңа сала екендігіне баса назар аударды. «*Экологиялық тәрбие*» жаңа ұғым екендігін атап көрсете отырып, Б.Г.Иоганзен: «Экологиялық тәрбие адам мен қоғамның табиғатқа тәуелділігін, соңғысын сақтау және жақсарту қажеттілігін түсініп, қоршаған дүниедегі әсемдікті бағалай білетін және табиғаттың жай-күйі үшін азаматтық жауапкершілік сезімін игерген, жетілген жеке адамды қалыптастыруды қарастыру», – дейді.

Ю.Н.Ранчева мен А.Н.Захлебныйдың экологиялық тәрбиенің міндеті туралы пікірлері де негізінен осы мазмұндас тұжырымдалады.

Ғалымдардың көпшілігі экологиялық тәрбие берудің нәтижесін жеке адамның іс-әрекетінде байқалатын, қоршаған ортаның жай-күйіне деген моральдық жауапкершіліктің белгілі деңгейінің қалыптасуы, экологиялық сенімі мен мәдениеттің болуы, табиғатқа қатынасындағы мұраты мен этикасының қалануы деп санайды.

Е.М. Кудрявцева экологиялық тәрбиенің психологиялық табиғатын қарастырып, оны жүйелік жолмен іске асырудың қажеттігіне ерекше маңыз береді. Ол табиғатты қорғауға жұмылдырудағы адам бойындағы сенімге ерекше мән беріп, оның негізгі мына компонентіне баса назар аударды.

Ғалымдардың «экологиялық тәрбие» ұғымына берген бұл анықтамаларынан бір-бірінен түбегейлі алшақтықты, айырмашылықты көрмейміз. Жоғарыдағы пікірлерге сүйене отырып қорытындылаймыз: экологиялық тәрбие берудің әрекетіне келешекте шек қоятын, оның тыныс-тіршілігіне қоян-қолтық араласатын, табиғатқа саналы, айнала қоршаған ортаны

кесапат жағдайдан, небір көлденең оқиғалардан сақтау, қорғау және оқушылардың табиғатқа жауапкершілік қатынасын қалыптастыру арқылы мақсатты жүргізілуімен негізделеді.

Экологиялық тәрбие және білім беру жөніндегі педагогикалық әдебиеттерде «экологиялық тәрбие», «экологиялық білім беру», «экологиялық тәрбие мен білім беру» деген ұғымдар жиі кездеседі. Біздіңше, бұл проблеманың мәнін «экологиялық білім мен тәрбие беру» деген ұғымды неғұрлым толығырақ ашып көрсетеді. Білім беру жеткіншек ұрпақты өндіргіш күштер жүйесіне қосатын қызмет ретінде және тәрбие, адамдарының қарым-қатынастарын қалыптастыратын процесс ретінде бөлінбестей өзара өте тығыз байланысты. Оқушыларға ғылыми білім, танымдық іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру арқылы, оның қарым-қатынастары, мінез-құлықтары, саналары, көзқарастары, өзін ұстау әдістері іске асырылады. Бұлардың біртұтастығы жеткіншек ұрпақты табиғатқа жауапкершілік пен ұрпақты қарауға тәрбиелеудің ажырамас шарты.

Қазіргі педагогикалық теория экологиялық білім мен тәрбие берудің ғылыми негізін, мақсаттары мен міндеттерін, принциптерін толық әрі тұтас анықтауға ұмтылады. Біз қарастырған педагогикалық әдебиеттерде экологиялық білім мен тәрбие берудің мақсаттары жөнінде үзілді-кесілді айтылмаған алшақтық жоқ. Бұл төмендегі кестеде көрсетілген (кесте 1).

Кесте 1 – Экологиялық білім және тәрбие берудің мақсаттарын айқындау

№	Авторлар	Экологиялық білім және тәрбие берудің мақсаттарын айқындау
1.	<i>И.Д. Зверев</i>	Экологиялық білім және тәрбие берудің мақсаты – оқушылардың қоршаған ортаға жауапкершілікпен іскерлік қатынасын қалыптастыруды қамтамасыз ететін ғылыми білімдер, көзқарастар мен сенімдер жүйесін қалыптастыру
2.	<i>И.Ю. Солдаткина</i>	Мұндай тәрбие берудің мақсаты – субъектіге экологиялық білім беру және экологиялық тұрғыдан қажеттігіне қарай қызметін ұйымдастыру арқылы субъектінің экологиялық мәдениетін қалыптастыру
3.	<i>Т.В. Кучер</i>	Экологиялық білім мен тәрбие берудің мақсаты – оқушыларға табиғаттың заңдары жөнінде олардың еңбек қызметінде, табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану проблемеларын шешуге, адам баласының жұмыс істеуге барысында әсер етуі арқасында оның жеке бөліктерінің қандай күйге ұшырағандығын айыра білуге, сол арқылы қоршаған ортаның сапасына бағыт беруге көмектесетін қажетті білімдер беру
4.	<i>А.И. Захлебный</i>	Экологиялық білім берудің мақсаты – қоршаған ортаға социалистік қоғамның құқық нормалары мен моральдық принциптерін туындайтын жауапкершілік қатынастың негізінде экологиялық мәдениетті қалыптастыру
5.	<i>Э.А. Тұрдықұлов</i>	Экологиялық білім және тәрбие беру деп оқушыларды табиғатты пайдаланудың ғылыми негіздері жөнінде, осы негізде әрекет ететін сенім, практикалық дағды, табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды молайту саласында өмірлік белсенді көзқарастар қалыптастыруға қажет білімдер қалыптастыратын психологиялық-педагогикалық процесті айтамыз
6.	<i>И.Д. Зверев</i>	Экологиялық білім мен тәрбие берудің мәнісі – жастарды тәрбиелеудің мақсаттарын нақтыландыра және тереңдете отырып оқушылардың оқу, қоғамдық, еңбек қызметтерінің, табиғатпен қарым-қатынастарының барлық түрлерінде оқушыларды қоршаған ортаға жауапкершілігін қалыптастыратын мақсатты процесс
7.	ҚР білім беру туралы заңы	Қазақстан Республикасының білім беру ісі азаматтардың экологиялық білімдер қоршаған ортаға ұқыпты қарауын, табиғат байлықтарын ұтымды пайдалануын қалыптастырды

Тиісті әдебиеттерде жасалған талдауларымыз қазіргі экологиялық білім мен тәрбие берудің негізгі міндеттерін былайша тұжырымдауға мүмкіндік береді:

- Басты идеялары, негізгі экологиялық ұғымдарды түсіну арқылы, адамның табиғат заңдылықтарына сәйкес оған ықпал жасауы;

- Табиғаттың алуан түрлі игіліктерін өндіріс пен мәдениетті дамытудың негізгі міндет көздерінің бірі деп түсіну;

- Табиғатты ұтымды пайдалануға байланысты қолданбалы білімдерді, практикалық іскерліктерді және дағдыларды меңгеру, қоршаған ортаның жағдайын бағалай білу қабілетін дамыту, оны жақсартуға байланысты дұрыс ұйғарым қабылдау және қоғамдық еңбектердің теріс әсерлерін түзету;

- Табиғатқа әсер етудің зиян келтірмейтін, ластамайтын және табиғи ортаға залал тигізбейтін нормаларын саналы түрде сақтау;

- Адамның табиғатпен қарым-қатынас жасауға деген рухани қажетсінуін дамыту, табиғаттың заңдылықтарын танып білуге талпынуы;

- Табиғи және жасанды ортаны жақсарту қызметін жандандыру. Табиғатқа адамдардың зиян келтіретін әрекетіне шыдамау, табиғатты қорғау идеяларын насихаттау;

- Ең бастысы әлеуметтік ортаның талғамына сай экологиялық мәдениетті адам тәрбиелеу т.б. [2].

«Экология» дегенде біздің ойымызға ең алғаш табиғат, Жер–ана, яғни бізді қоршаған орта: өсімдіктер, жануарлар есімізге оралады. Табиғат деген ол өмірдің тылсым күші емес пе? Ойлап қарасақ, күннің шуағын шашып, жадырап шығатыны, қызарып, нұрлана бататыны; желдің сыбырлай жапырақтарды жыбырлата соғатыны; күннің күркіреп, жауынның жауатыны; Жер–ананың үнсіз ғана көктемде көгеріп, қыста ағарып, күзде алтын тектес сарғылт түске боялып жататыны бәрі – бәрі ғажайып, сиқырға толы. Адамдардың ойы жетпес, ешбірінің қолынан келмес құбылыс.

Ал адамгершілік тәрбие деп отырғанымыз – адам бойындағы ең асыл, ең құнды қасиет. Адамгершілік – адамдардың мінез-құлқын, іс-әрекетін, қарым-қатынасын, қайырымдылық, ізеттілік, жанашырлық, кішіпейілділік секілді адамдардың ізгі тілек-ниеттері. Тәрбие – адамдарды қоғамдық өмірге және өнімді еңбекке дайындау мақсатын көздеп, жас ұрпаққа қоғамдық-тарихи тәжірибені игерту процесі дейміз [3].

Жоғарыда атап өткен құнды қасиет, яғни адамгершілік тәрбиеге берілген сипаттама тек екі адамның бір-біріне немесе адамдар арасындағы ғана емес, адамдардың қоршаған ортаға деген сүйіспеншіліктері, жанашырлықтары, сыйластықтары... Қоғамымыз, лас заттардан тазарса екен деген адал ниет, ынта-талаптарды алға қою болып табылады.

Қазіргі таңда Қазақстанда экологиялық проблемалар күннен-күнге өзекті мәселеге айналып отыр. Мысалы: Алматы қаласындағы «Медеу» табиғат қорының біраз жері өртенді. Табиғат апатына да ұшырады. Сонымен қатар, табиғаты тамаша «Медеу» шатқалында мұндай экологиялық проблеманың болуы, әрине (нақты себебі белгісіз), адамдардың ықпалымен болып жатқан жайттар. Қарап отырсақ, мұндай оқиғалардың болуы адамдардың экологиялық мәдениеттен жүрдай екендіктерін танытады. Сондықтан біз экологиялық адамгершілік тәрбие мәселесін осы күннен бастап қолға алып, адамдардың санасын жақсы, құнды біліммен толықтырғанымыз жөн болар. Бірақ, Қазақстанымыз шет елдермен салыстырғанда экологиялық проблемалары жағынан артта. Алайда соңғы он жылдықта елімізде осы мәселе үлкен сынға ұшырап отыр. Мұның барлығы да экологиялық білімді, мәдениетті адамдардың адамгершілік тәрбиемен ұштастыра алмағандығынан деп ойлаймыз. Қазақтардың «бір тал кессен, он тал ек» деген ұлағатты, астарлы сөзі бекер айтылмаса керек. Біздің болашағымыз – жастар, ал оларға таза, оттегісі мол ауа қажет. Астана маңына орман еккізген Елбасы өнегесін, идеясын жүзеге асыру мақсатында біздің кафедралардың профессоры, К.Н.Жайлыбайдың жетекшілігімен Іле Алатау мемлекеттік ұлттық паркі мен (МҰТП) жасалынған келісімшартқа байланысты 2011 жылғы 17 мамыр және 27 шілде күндері қатты жел әсерінен жаппай құлаған ағаштар тазартылып, олардың орнына 2012 жылдың көктемінде 600 түп емен, 300 түп арша, 60 түп сирень отырғызылған. Олар қазір жақсы өсіп тұр. 2012 жылдың 11 қараша (демалыс) күні 12 студент қыздар автобуспен барып (өз қаражаттарына) өте көп мөлшерде (2 қап) емен тұқымын екті. Осындай мемлекеттік мәні бар іс-шараларды жүргізу үшін Жамбыл ауданының (Аманкелді атындағы орта мектебі, Абай атындағы орта білім беру мектебі, Қарғалы кентіндегі мектептер) орта білім беру мектептерімен Мәдени орталықтарына кафедралардың меңгерушісі Н.А.Мухамединованың басшылығымен келісімшарт жасасты, қазіргі таңда ол мектептердің де, тәжірибе

алаңдарында ағаштарды егіп, өсіріліп жатқанына үш жылдан аса уақыт. «Жерұйық» үйірме мүшелері мен мамандық студенттері белсене қатысып, олардың қоршаған ортадағы өсу ерекшеліктері мен маңызын зерттеп, ғылыми жұмыстар жүргізілуде. Сонымен қатар, университетімізде сәуірдің 15-16 күндері «Ағаш егіп, алға бастайық» акциясы ұйымдастырылды. Акцияға университетіміздің сол кездегі бірінші проректоры Н.Ә. Алдабек қатысып, қыздарымыздың игі ісіне сәттілік тіледі.

Университет ауласына 150 түп арша, 50 түп емен ағаштары отырғызылды. Арша, емен, акация өсірудің ең арзан әдістемесін Келіс Нұрмашұлы жасап, өңдеді. Ағаш көшеттері алдын ала осы әдістеме негізінде Өсімдіктер экологиясы (316) зертханасында өсіріледі. Студенттеріміздің көңіл күйі өте жоғары. Олар, акция барысында қоршаған ортаны қорғауға белсене қатысатындықтарын іс жүзінде көрсетті. Қыздар жаз бойы бұл ағаштарды суару жұмыстарын да жүргізді. Мұның тәрбиелік мәні зор. Бұл қоршаған ортаға біздің адамгершілік құндылықтарымызды көрсетуіміз деп түсінеміз.

Табиғат, Жер ана, Туған жер, Атамекен деген құлаққа жылы естіліп, шаттық сезімін ұялататын ұлы ұғым. Табиғат Жер – ананы сүйе білу, аялау әр адам борышы. Табиғат адамның бойына қуат, көңіліне шабыт, сезіміне ләззат шапағатын ұялататын сұлулық пен әсемдік әлемі. Табиғат – адам денсаулығының сақшысы, жанға дауа шипагер.

Әрбір жасөспірім жеткіншектің ғана емес, сондай-ақ әрбір саналы жанның да экологиялық көзқарасын қалыптастыруға, олардың қоршаған ортаға деген жауапкершілігін арттыруға, соған орай жеке адамның мінез-құлқы мен іс-әрекетін осы бағытта қамтамасыз етуге ықпал жасау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Өйткені, күн өткен сайын экологиялық апаттың етек алуы, қоршаған табиғаттың ластануы тереңдей түскен қазіргі кезең экологиялық білім мен адамгершілік тәрбие берудің сабақтастығы мен үздіксіздігін барынша жақсартуды жүктеп отыр. Мұның бәрі сайып келгенде, экологиялық білім мен адамгершілік тәрбие беруді тез әрі жедел өмірге ендіруге тікелей байланысты екені белгілі. Сондықтан да ең алдымен, қазіргі таңда жеке ғылым болып жүйелі зерттеліп келе жатқан экология саласының өзіндік ерекшеліктерін ескеруіміз қажет. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың ұсынған «2030 стратегиясы» бағдарламасында осы мәселеге айрықша көңіл бөлінгенін атап өткеніміз жөн. Дамудың осы стратегиялық бағытына сәйкес ҚР Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі 1999 жылы 4 қаңтарда «Экологиялық адамгершілік тәрбие бағдарламасын» бекіткен болатын. Ендеше осы аса құнды екі құжатты басшылыққа ала отырып кез келген мұғалім немесе оқытушы өзінің барлық жұмыс бағдарламасын жоғары талап дәрежесіне сай жүргізуі тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бейсенова Ә.С., Самақова А.Б., Есполов Т.И., Шілдебаев Ж.Б. Экология және табиғатты пайдалану. – А.: Ғылым, 2004. – Б. 3-24.
2. Байташева Г.Ө., Мухамединовна Н.А., Арғынбаева З.М. Әлеуметтік орта және экологиялық тәрбие. – А.:2012. – Б.11-21.

3. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика: Оқу құралы. – Алматы: Дарын. 2004. – Б. 166-167.

РЕЗЮМЕ

Байташева Г.О., к.с.х.н., доцент, Мухамединова Н.А., к.п.н., и.о.профессор, Медеуова Г.Ж., к.с.х.н., и.о.профессор, Саркытбаева А.К., ст. лаборант (г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ИНТЕНСИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЛЕКЦИЙ

В результате ошибок в решении технических и экологически – политических проблем, из за неправильной оценки экологических последствий и экономических затрат антропогенных факторов образуются экологические отрицательные негативные последствия научно-технического прогресса. Поэтому, основание экологически воспитанного общества, разумное и аккуратное отношение человека к окружающей природной среде, рациональное использование природных ресурсов и необходимость их пополнения, активное участие в охране природы является главной проблемой.

Ключевые слова: Экология, наука, гармония, химия, действие, человек, технология, природа, культура и образование.

SUMMARY

G.U. Baytasheva, candidate of agricultural sciences, associate professor, N.A. Muhamedinova, candidate of pedagogical sciences, acting associate professor, G.J. Medeuova, candidate of agricultural sciences, acting associate professor, A.K. Sarkytbaeva, senior laboratory assistant. (Kazakh State Women's Teacher Training University)

INTENSIVE METHODS REALIZATION INTERACTIVE TO LECTURE

At the result of mistakes decision of technical and ecological-political problem, from the irregular appreciation of ecological consequence and economical expenditure of anthropology factors founded ecological negative consequence of scientific-technical progress.

Keywords: Ecology, Science, Harmony, chemistry, action, human, technology, nature, culture, and education.

UDC 373.1.02.:372.891

SOCIO-GEOGRAPHIC CONDITION OF THE REGION OF KYZYLORDA

K.N. Mamirova, scientific leader: cand. of ped. sci. M.A. Saypirova, master (c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

Abstract: The Kyzylorda region an economy industry development, only what workplace is opened, small business occupying number increases, people domestic level increases, unemployment diminishes, official level falls down influences.

Keyword: In city Kyzylorda demographic the state improves at first people health improves, gives birth level lifts, season early dies raft (to labour on capable years) people diminish abbreviates dense connection.

The Kyzylorda region on border with Turan bottom-land already arranged, in the east rests of Karatau, on north-West Karakum, but the border of Kyzylkum. The centre of region is- Kyzylorda, would created 190 year of enough ancient of towns. The south and north distance is 1000 km. The territory of region is 226,0 thousand km, or region of the republic is 8,3%. Population of the region is from 1st December, 2010 year – 698,3 thousand people or population of the republic is 4,1%.

Area of Kyzylorda – is real potency of rivalry extremely important metals rich. People of area 47,4% works on capable years. Geological structure territory of area feature are bowels of the earth of earth natural to riches of metals. On side of clothing secret colored throw, vanadium, goes abundant resource building materials and raw material. Naturally dig on time of riches uranium, oil, salt of bottom, lime, hoarfrost, stone and it is possible to name sand pride. This digs riches produces direction area 27 establishment work carries out, there is 8 is oil, uranium produces industry works lies foreigner enterprise.

Area of the territory Asia edge, puts close and a middle east and Europe the state interval establishes a connection economic advantageous (airport, ferrous road and car) line crossover. Go, that to develop tourist activity, large possibilities, because, resort-recreation edges, history-cultural monuments is sufficient [1].

Area of Kyzylorda is in subzero flow the river of Syr-darya the desert of Asia, our republic on a south stationed oneself. On east area of Kyzylorda and on east of South is Kazakhstan, in North is - Karagandy and on west of north by the areas of Aktobe, and on a south adjoins by Uzbekistan and Karakalpakistan. Go out into an area 3 cities (Kyzylorda, Kazaly, Aral) and 6 settlements; Centre of city is – Kyzylorda. In area of 312,1 thousand people, in city 132,8 thousand people and aul places live 179,3 thousand people. By such character, area people stand one square kilometre earth 1,35 people, and aul earth pricks one square kilometre 0,77 people comes.

Earth-air and head the natural productive the state associates Kyzylorda area agriculture production development three natural productive edge is divided:

In first region districts Zhanakorgan and Shieli on south territory of area, c Syr-darya included in the first edge. This watering agriculture, rice plough-land head, meat, oil and the sheep breeding, meat dedicated cow and jamb horse economy good develops edge.

River of Syr-darya bank two identical take spacious wide included in the second edge department of center area. On it edge four administration; they are: Syr-darya, Terenozek, Zhalagash and Karmakshy districts. These the plough-lands of districts on watering side of clothing Kyzylorda, on place, on that arrives at water of Kyzylorda, stationed oneself. To Volume of plough-land and agricultural products basic agricultural edge area being on direction production is considered. this the edge watering is cultures, especially rice seats direction agriculture, stock-raising, semigreasy and thumbscrew direction sheep breeding and jamb horse economy develops alongside.

Third to the edge two regions on north of area: districts Aral and Kazaly enter. This cow cattle prevailing does direction stock-raising, semigreasy, thumbscrew, thin and half thin woolen sheep breeding, jamb horse economy, that appearance watering agriculture develops edge [2].

Nowadays area of Kyzylorda began turning to direction on pore is industrial and innovational direction. First pore strategy development in area of together, though 2005 year another sew on finishing hard-over in a republic, made off. Last year to agrarian edge is considered comes area year conclusion 300,5 milliard tenge industry products produces, economy deposit 94 percent delivers, and agriculture deposit 6 percent only creates. Passes year compares basic capital finances source examined investment one in of year a flow 17 percent grows, investment 60,3 percent industry development basic capital is stretched out.

On will excel program industrial and innovational area development from treasure of Akshabulak 240 million cube meter dry gas 96 thousand ton is diluted gas makes plant, area center 50MGc electricity power 90 time heat produces the station of electricity and from district of Zhanakorgan «Shalkya-cink» a year million hoarfrost, that is produced by a ton products, entered in a line-up lithoidal plant. In 2004 volume products of industry first one time 200 milliard Hung up in tenge, and in 2005 It index attained 305,7 milliard. 16 on natural carbonated use thousand in it

result of businesses habitants of apartment above. In the Republic now sits same cheap gas on city Kyzylorda.

Channel of the river Syr-darya on first pore program North sea of island storage organization in 2005 Kokaral was inlaid. Now at North going to district of Арал 25 milliard cubes meter water. North before dry out on place around of оның renewal of the Aral or hundred, lay at that, filled lakes lakes to water. Side of clothing island to treat ecologically and socially increased conceivable. Main production of cultures-rice area of Kyzylorda. Attained on level 116-120 percents providing habitants of area with rise. In Kazakhstan rice in area of Kyzylorda, that produces 80 percents on a bottom, to it to industry last years sent millions finances. such event result internal market rice permanent price home rice rivalry ability increases, cluster technology advantageous direction develops rice travelling open give sit.

If general resource of place area of Kyzylorda be 24899,6 by thousand hectares, in 12947,9 thousand hectares agricultural compositions. 1,1 percent-plough-lands, 0,9 haying percent-lands, 96,8 percent places. Water takes area annual limit 10,2 cube kilometre, years deficit of water make size as 8,66 kilometres. Go and on a stock-raising good changes. Especially, a cattle loads it enterprise activity of activity give a kind, separated that medical activity, rivalry is given to the middle frizz [3]. Makes that competitive potential area of Kyzylorda, bends to the resources. Naturally dig riches: oil, uranium, bottom salt, lime, sand, and also, iron and minerals of polymetal abundant isolated. Area in industry inexhaustible production work 27 establishments, her occupy 8-i produces by participation of foreigners oil, uranium.

The Area Kyzylorda is bottom salt, stone sand, garden, fish products large producer and supplier and also, quality rice grows one a region is considered. In republican general volume production to the deposit of area rice өндіру-90%, salt-70%- of bottom comes. Rice seats industry develop factors: material and financial resource seizes, sewage irrigation-system the system wears out, earth recurrent and swamped. In to connection from by it, an area seats rice is economy, groats lift presence of suppliers producer [1].

Gate-ferrous line, train station and Korkyt excrement was the name airport Grand-dad today's to the requirements ravine renewed. Only what bridge to the river of Syr-darya was inlaid. Stadium, center on an excrement your take, passed capital repair the river bank, radio channel of Sarkyrama, around people to the places, that have a rest basic. Korkyt came in phenomenal beauty complex of Grand-dad, bow area, complex of Eurasia man. Were, that sidewalks heave up painted, building of trade source, streets, that increased, spacious.

The head of the state publishes cultural heritage state program circle Aral side of clothing historical and cultural monument archaeological investigates and keeps work begins. And also, complex, that was dedicated to the heroes Secret, was inlaid [3]. Labour and people social defence Republic of Kazakhstan by a scope work-2020" program circle street-city place of arrangement a translator moves and dwelling provided a help gives. Level of way of life people high is each main aim мы қоғамның. Maximally touch, that the state economic getting up to live socially safely, healthily and nobly, good dowry of the states. People socio-economical the state the state politics how many advantageous and and society puts forward task what degree executes lies values assists. Above only what according to an area middle annually opened by an account thousand 4 working places. Work annually places 40 percents to labour by an account in middle [4]. Only what multistory area on area circumference of the program development territorial dwelling building, that was dedicated 2005-2007 to the years, on city Kyzylorda dwelling building began. Syr-darya the river a bank 128 with an apartment general territory 12033м² dwelling building, social support Shugila check district general territory 7312кв² 70 with an apartment dwelling is given on exploitation, people needs group dwelling is provided.

An economy industry development, only what workplace is opened, small business occupying number increases, people domestic level increases, unemployment diminishes, official level falls down influences. Circle lowering move from basis area of Kyzylorda conducted by areas except, moving visitors load to the vicinity of area. Territorial moving fur coat of people moved on to go down to go down takes much holding. City Kyzylorda and Karmakshy district considers area

presence district interregional moves goes down negative balance is sits. In city Kyzylorda demographic the state improves at first people health improves, gives birth level lifts, season early dies raft (to labour on capable years) people diminish abbreviates dense connection [1]. That, city Kyzylorda - people of Kazakh in history improvement it localization eat a city. Our society in detail development a deposit adds constantly, today's day economic, social and political urgent renovates line comes lying Kazakhstan former, secret height nowadays the capital [5].

LITERATURES

- 1.Syr eli. Encyclopaedia of the Kyzylorda area. Almaty (30-42p.p).
- 2.Association of authors. Agricultural area of city Kyzylorda system development. Kazakh state printing-house, 1958. (6,26,27,37,38,130,133,159 p.p).
- 3.A.Aidosov, Y.Kaliev, M.Kereev, Kyzylorda (222-233p.p).
- 4.Area of Kyzylorda 2009 year National conclusions of account people Republic Kazakhstan. 2th volume. Almaty-2009.
- 5.www.syrboyi.kz.

РЕЗЮМЕ

*К.Н. Мамирова, к.п.н., М.А. Сайпирова, магистрант
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ КЫЗЫЛ-ОрДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрено социально-географическое состояние Кызыл-Ординской области. Дается характеристика индустриально-инновационным направлением развития Кызыл-Ординской области.

Ключевые слова: город Кызылорда, социальное состояние, демографическое состояние, улучшение здоровья, плот.

ТҮЙІНДЕМЕ

*К.Н. Мамирова, п.э.к., М.А. Сайпирова, магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақалада Қызылорда облысының әлеуметтік-географиялық жағдайы жазылған. Қызылорда облысының индустриалды-инновациалды бағытта дамуы қарастырылған.

Түйін сөздер: Қызылорда облысы, демографиялық жағдай, халықтың денсаулығы, жақсарту, туу деңгейін көтеру, мезгілінен ерте қайтыс болу, халықтың азаюы.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА
PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTER SCIENCE

ӘОЖ 004.021

**ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНДА БАЗАЛЫҚ ЖӘНЕ ТУЫНДЫ КЛАСТАРДЫҢ
 ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Ө.Ә. Әуелбеков, ф.-м.ғ.к., қауым.профессор
 (Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
 қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Мақалада бағдарламалауда қолданылатын деректердің негізгі құрылымдары, NET топтамалары, класс-прототиптер (generics), бөліктік типтер (partial types) және нөлденген типтер (nullable types) сияқты C#2.0 құралдары қарастырылады.

Түйін сөздер: бағдарламалау, деректер қоры, класс, алгоритм.

Бағдарлама алгоритмі өңделетін деректерді ұйымдастыру әдісіне тәуелді болады, әр түрлі мәселелер үшін деректерді өңдеуіне және сақтауына әртүрлі әдістер қажет, сондықтан құрылымдарды алгоритмдерді жасау алдында таңдау керек. Жиі қолданылатын деректер құрылымдарына массив, тізімдер, стек, кезек, бинарлық ағаш, граф және жиын жатады.

Барлық аталған деректер құрылымдары абстрактілі деп аталады, оларда мүмкін операциялар іске асырылмайды. Объектті-бағытталған бағдарламалау кітапханасында негізгі абстрактілі деректер типтерін іске асыратын стандартты кластар топтамалар немесе контейнерлер деп аталады. Топтаманың бір түрін әртүрлі деректер типін сақтау үшін пайдалануға болады. Топтаманың қолдануы бағдарламалауды құру мерзімін қысқартуға және сенімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді. Бағдарламада нақты топтаманың таңдауы деректермен не істеу керек және жанталасуы үшін қандай талап қойылатындығына тәуелді. Сондықтан стандартты топтамаларды және кәсіби бағдарламаны құру үшін қажетті шарты болып табылады. NET Framework кітапханасында көптеген абстрактілі деректер құрылымдарын іске асыратын стандартты кластар жиі анықталған. Мұндай кластар бейнеленген негізгі атаулар кеңістігі – *System. Collections, System. Collections. Specialized, System. Collections. Generic*.

System. Collections атаулар кеңістігінде *ICollection, IComparer, IDictionary, IList* және тағы басқа сияқты стандартты интерфейстер жинағы: *ArrayList, BitArray, HashTable, Stack* және т.б. негізгі топтамалар анықталған. Мысал ретінде *ArrayList* класын қарастырайық. Бұл класс жадты ерекшелендіруге және массивта әртүрлі типтер элементтерін сақтауға мүмкіндік береді. Үнеіздік бойынша *ArrayList* тип объектісін жасау кезінде 16 элементтен *object* типті массив құрастырылады:

ArrayList a = new ArrayList();

ArrayList класы *Array* класы арқылы іске асырылған, яғни ішінде осы кластың жабық өрісі бар, егер массивта маңызды тип элементтері сақталса, онда ішкі класы қапталған тип-мәнін ұсынатын *object* тип даналарына сілтеме массиві болып табылады. Сәйкесінше, массивке енгізуде элементтер қапталады, ал шығару кезінде – элементтер ашылады. Бағдарламалардың сенімділігін арттыру үшін келесі тәсіл қолданылады: *ArrayList* класс данасы *private* деп жарияланады және нақты тип мәндер топтамасын сақтайтын класс өрісі болып табылады, содан кейін осы топтамамен жұмыс істеу қабық-әдісі бейнеленеді. Бұл шешімнің кемшілігі стандартты топтамалардың әрбір әдісіне қабық-әдісін бейнелеуі болып табылады. C#2.0-та осы мәселені шешу үшін кластар-прототиптер (generics) пайда болған.

Көптеген алгоритмдер мысалы, іріктеу және іздестіру қандай деректер типімен жұмыс істеуі тәуелді емес. Алгоритмді деректер типінен бөлу мүмкіндігін параметр ретінде деректер типі болатын класс-прототиптары береді. Жиі осы кластар контейнер класы немесе топтамалар ретінде қолданылады.

Кластар прототиптары үлгілі немесе тұқымдық деп аталады. Параметрленген топтаманың мысалын келтірейік. Жиілік сөздікті құрастыру бағдарламасы мәтінді файлды оқиды, оны сөзге бөледі және мәтінде қайталанған сөздерді санайды. Сөздерді және қайталаулардың санын сақтау үшін Dictionary <T,K> сөздігі қолданылады. Бұл кластың сөздікте сақталатын кілттер және мәндер типі бар. Кілттік ретінде файлдан оқылған сөздер қолданылады, ал мәндер сөз қайталанғандар бір санына үлкейетін бір типтің есептеуіштері болады.

```
using System;
using System.Collections.Generic;
using System.Text;
using System.IO;
namespace ConsoleApplication
{
    class Test
    {
        public static void Main()
        {
            StreamReader f = new StreamReader(@"d:\C#\text.txt");
            String s=f.ReadToEnd();
            char [] razd={' ',' ',' ','!'};
            List <string>words = new List<string>(s.Split(razd));
            Dictionary<string,int>map = new Dictionary<string,int>();
            foreach(string w in words)
            {
                if(map.ContainsKey(w)) map[w]++;
                else map[w]=1;
            }
            foreach(string w in map.Keys)
            Console.WriteLine("{0}\t{1}",w,map[w]);
        }
    }
}
```

System.Collections.Generic атаулары кеңістігінде параметрленген кластармен қатар: *ICollection<T>*, *IList<T>* және т.б. параметрленген интерфейстер бейнеленген. C# тілі прототиптер және оның түрлер-интерфейстер құрылымдарын, делегат және оқиғаларды, кәдімгі кластар (generic) әдісін құруға мүмкіндік береді. Класс-прототипі кез келген сан тип параметрлерінен тұрады, әрқайсысы үшін аргумент қойылған талаптарды көрсететін шектеулері (constraints) қойылуы мүмкін, мысалы аргумент мағыналы тип немесе кейбір интерфейсті іске асыратын типі болуы мүмкін. Синтаксисті шектеулер *where* сөзінен кейін беріледі, мысалы:

```
public class Stack<T>
where T: struct
{
    ...
}
```

Мұнда *struct* сөзі арқылы стек элементтері мағыналы типті болу керек деген шектеуі жазылған сілтеме тип үшін сөз *class* болады. Кластардан және интерфейстерден басқа шектеулерде тип-аргументтің үнсіздік бойынша параметрлерсіз конструкторы болатын талап қоюға болады, класс – прототип әдістер денесінде осы типті объектілерде құруға болады. Бұл талап *new()* өрнегі түрінде жазылады, мысалы:

```
public class EntityTable<K,E>
where K: IComparable<K>, IPersistable
where E:Entity, new()
{
    public void Add(K key, E entity)
    {
        ...
        If (key.CompareTo(x)<0) {...}
        ...
    }
}
```

}

Шектеулер тапсырмасы компиляторға типтерді қаталдау бақылауына мүмкіндік береді, бағдарламаны орындау кезінде көптеген қателерден құтылуға мүмкіндік береді.

Класс-прототиптер және қорытылған әдістерден басқа параметрленген интерфейстер, құрылымдар және делегаттарды сипаттауға болады. Параметрленген интерфейстер арқылы осы интерфейстерді іске асыратын әртүрлі кластар үшін әртүрлі тәсілмен іске асырылуы мүмкін функциялар тізімін анықтауға болады. Параметрленген делегаттар логикасын өзгертуге болатын қорытылған алгоритмдерді құруға мүмкіндік береді. System.IO атаулар кеңістігінің барлық типтері-кластар, тізім, құрылым және делегаттар mscorlib.dll кітапханасында болады. Көптеген System.IO кластары дискіде каталог және файлмен жұмыс істеуге болады.

FileStream, *File*, *BinaryReader* және т.б. сияқты кластарынан басқа *System.IO*-да *Stream*, *TextReader*, *TextWriter* және т.б. көп сан абстрактілі кластар және тізімдер ескерілген. Абстрактілі кластар туынды кластар үшін жалпы полиморфты интерфейсін анықтайды.

DirectoryInfo типімен жұмыс істеуі *DirectoryInfo* объект конструкторы үшін параметр ретінде берілген каталогқа жол нұсқауынан басталады. Мысалы:

```
DirectoryInfo d1 = new DirectoryInfo(".");
```

 - объект ағымдағы каталог.

```
DirectoryInfo d2 = new DirectoryInfo("C:\Foo\Bar");
```

 C:\Foo\Bar каталогы сәйкес келетін объекті. Енді берілген каталог туралы мәліметін *DirectoryInfo* қасиеті арқылы алуға болады.

DirectoryInfo арқылы каталог туралы мәліметке қатынауын алуымен қатар, біздің каталогта файлдармен жұмыс істеуге болады. Мысалы, *GetFiles()* әдісі көмегімен D:\WinNT каталогының барлық *.bmp файлдар туралы ақпарат оқуға болады және ағымдағы файлдарды *FileInfo* объектілер массиві түрінде алуға болады:

```
DirectoryInfo dir = new DirectoryInfo("D:\WinNT");
```

```
FileInfo [] bitmapFiles = dir.GetFiles("*.bmp");
```

DirectoryInfo арқылы бағыныңқы каталог жасауға болады, D:\WinNT каталогында:
dir.*CreateSubdirectory*("MyFoo");

Мұндағы *CreateSubdirectory* әдісі бағыныңқы каталогы сәйкес келетін *Directory* класс объектісін қайтарады.

FileInfo класы қатқыл дискіде файлды көрсетеді және ол туралы ақпараттарды алуға, файлмен әртүрлі операцияларды жасауға мүмкіндік береді. Көптеген *FileInfo* әдістер файлымен әртүрлі әдіспен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін объектілерін (*FileStream*, *StreamWriter*, *StreamReader* және т.б.) қайтарады. Басқа сөзбен айтқанда *FileInfo* класс көмегімен файл жүйесінде жаңа файл құру оңай және ыңғайлы:

```
FileInfo f = new FileInfo("C:\Test.txt");
```

```
FileStream fs = f.Create();
```

```
...
```

```
fs.Close();
```

```
f.Delete();
```

Stream абстрактілі класы

Stream (ағын) – бағдарламаларында енгізу-шығару іске асыруын деректер блоктарымен жұмыс істеу үшін арналған мәні бар. *System.IO*. *Stream* класы деректерді сақтауымен синхрондық және асинхрондық өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. *Stream* класынан барлық туындылыр екілік деректер блоктарымен жұмыс істеу үшін және ағымда екілік символдар кезегінің орналасуын анықтау үшін арналған. Мұндай кластарға: *FileStream*, *MemoryStream*, *BufferedStream* кластары жатады.

FileStream класы бар файлдарды ашу және жаңа файлды жасау үшін мүмкіндік береді. *FileStream* объектілерді жасау үшін *FileMode*, *FileAccess*, *FileShare* тізімдерінің мәндері қолданылады. Байттар ағынын файлға жазу және файлда байттарды оқу үшін *WriteByte()*, *Write()*, *ReadByte()*, *Read()* әдістері қолданылады.

MemoryStream класымен жұмыс істеуі көпшілігіне *FileStream* класымен жұмыс істеуін еске салады, айырмашылығы екілік деректер ағынын дискідегі файлға емес оперативті

жадыға жазылады. *MemoryStream* және *FileStream* кластары өзара әрекеттесу мүмкіндігі бар. Мысалы, *WriteTo()* әдісі көмегімен деректерді оперативті жадтан файлға жіберуге болады. Сонымен қатар, *MemoryStream* класынан барлық деректерді байттар массивіне ауыстыруға болады. //Деректері *MemoryFile* файлға жазамыз.

```
FileStream df = new FileStream("Dump.dat", FileMode.Create, FileAccess.ReadWrite);
MemoryStream ms = new MemoryStream();
ms.Capacity = 256; ms.WriteTo(df);
// деректерді MemoryStream массив байтқа жазамыз
byte [] bm = ms.ToArray(); ms.Close();
```

Stream – класынан соңғы туынды класс *BufferStream* класы болады. Бұл кластың объектісі артынан тұрақты қоймасына жіберілетін ақпарат үшін уақытша қоймасы ретінде қолдануы мүмкін. *BufferStream* класын мұндай қолдануы дискідегі файлға қатынасу саны азаюмен шартталған. NET-те объектілерді сақтау.

System.IO атаулар кеңістігінде екілік және символдық деректерді кейбір орынға сақтау үшін және оларды оқуға мүмкіндік беретін типтер жиыны ескерілген. Бірақ класс объектілерін тұтастай сақтауға, содан кейін оларды қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Сериализация деп аталатын процесі туралы ары қарай айтылады.

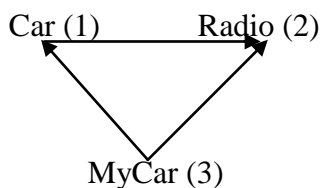
NET терминдерінде *Сериализация* дегеніміз объект ағынға орналасуы мүмкін (мысалы, файлға жазылу үшін) және содан кейін қалпына келетін арнайы көрсетілімге (мысалы, XML форматында) түрлендіру күй процесі болады.

Дәрісте [Serializable] және [NonSerialized] атрибуттарымен, *Iserializable* интерфейсін іске асыру жолымен сериализациясымен байланысты мүмкіндіктерімен танысуымыз керек.

Сериализация процесі – бұл объектіні сызықтық байттар тізіміне түрлендіру. Объектілер жинағы ағынға сақталған кейін алынған байттар жинағын біздің қалауымызша қолдануға болады. Мысалы, *MemoryStream* класында объектілер жинағы сериаланған болса, яғни оперативті, жадтағы буферге, онда ақпарат қашықтағы компьютерге, Windows алмасу буферіне, CD-ға немесе дискідегі файлға жіберлуі мүмкін.

Ағынға сериаланған өзара байланысты объектілер жинағы объектілер графы деп аталады. Графтар ішінде объект спецификациясына объект идентификаторы, класс атауы идентификаторына сәйкес келу туралы ақпарат, кластардың өзара қатынастары ақпарат кіреді. Мысалы, *Car* класына (1) нөмірі, *Radio* класы (2) нөмірі кіреді, ал *MyCar*, (3) нөмірі туынды болсын. Онда үш кластың өзара қатынасын үлгі жасайтын объектті граф келесі түрінде бейнеленеді:

has - a

Граф формуласы келесі түрде жазылады:

[Car1, ref2], [Radio2], [MyCar3, ref1, ref2].

Бұл формула сериализация кезінде осы кластың барлық айнымалылар мәндерімен бірге тұрақты қоймасына көшіріледі. Объектті графтар автоматты түрде бағдарламалаушының қатысуынсыз жасалынады. Кластардың сериализациясын жасау үшін, ([Serializable] атрибутын) белгілеп қою керек және объектті граф сақталынатын кейбір формат таңдау қажет. *System.Runtime.Serialization.Formatter* атаулар кеңістігіне *Formatter* екі объектінің екі біреуі сәйкес келетін **.Binary* и **.Soap* екі атаулары кіреді. *BinaryFormatter* класы екілік формат шағын ағынға объекті графын сериализация процесін жасайды, *Soap Formatter* класы графты XML пішімде *SOAP (Simple Object Access Protocol)* хаттамасының хабарласы ретінде көрсетеді.

Сериализацияның меншікті пішімін және оған сәйкес *Formatter* объектіні жасауға болады:

using System. Runtime.Serialization. Formatters. Binary;

using System. Runtime.Serialization. Formatters. Soap;

Бұл мақсат үшін *System.Runtime.Serialization* атаулар кеңістігінен кластар қажет болады. Бұл кеңістікте екі интерфейс анықталған: *IFormatter* және *ISerializable*.

Formatter объектінің негізгі міндеті объект күйі туралы барлық ақпаратты тұрақты қоймасына жіберу болып табылады. Осы ақпаратқа объект кластарының толық атауы, берілген класс кіретін жинауының атауы, сақтау үшін, объект күйі туралы мәліметтерді *SerializationInfo* объектісі қолданылатын кіреді. *Formatter* десериализация процесінде қатысады. Бөліктік типтер (partial types) C#2.0 тілі сипатталған типі бөліктерге бөлуге және бөліктік бөліктерді құрып, оларды әртүрлі файлдарда сақтауға мүмкіндік береді. Мұндай мүмкіндік үлкен көлемді кластар, бастапқы кодтан ортасының құралдары шыққан код бөлігінің бөлімшелері және т.б. үшін қажет болуы мүмкін. Бір бөлікті сипаттау үшін кластарға, құрылымдарға және интерфейстерге қолданылатын *partial* модификаторын пайдалануға болады. Бір бөлімнің компиляциясынан кейін класс кәдімгі тәсілімен сипатталған сияқты коды шығады. *Partial* модификаторы кілттік сөзі емес, сондықтан әр бөлікте *class*, *struct* немесе *interface* түйінді сөздерінің алдында тұру керек. Бір класс анықтамасының барлық бөліктері бір атаулар кеңістігінде сипатталуы керек. Қатынау модификаторы барлық тип бөліктер үшін үйлестірілген болу керек. Класс-прототип бөлік бойынша жариялануы мүмкін, бұл жағдайда барлық бөліктерде бірдей шектеулері бар бірдей тип параметрлері бар болуы қажет. Егер бөліктік тип бірнеше интерфейстердің мұрагері болса, онда әр бөлікте барлық интерфейстерді атап шығудың қажеті жоқ. Бірнеше бөліктерде жарияланған тип үшін базалық интерфейстер жинағы әр бөлікте анықталған базалық интерфейстер бірлестігі болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шилдт Г.С. :учебный курс. – СПб.: Питер; К.: Издательская группа BHV, 2002.
2. Microsoft Corporation. Разработка Windows – приложений на MS Visual Basic. NET и MS Visual C# .NET. Учебный курс. Сертификационный экзамен №70-306,70-316. – М.: Издательство – торговый дом «Русская Редакция», 2003.
3. Microsoft Corporation. Разработка Web – сервисом XML и серверных компонентов на MS Visual Basic.NET и MS Visual C# .NET. Учебный курс. MCAD/MCSD. – М.: Издательство – торговый дом «Русская Редакция», 2004.

РЕЗЮМЕ

Ауелбеков О.А., к.ф.-м.н., ассоц.профессор

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ОСОБЕННОСТИ БАЗОВЫХ И ПРОИЗВОДНЫХ КЛАССОВ НА БАЗЕ ДАННЫХ

В данной статье рассматриваются основные структуры данных, классификация.NET, класс-прототипы (generics), дробные типы (partial types) и нулевые типы (nullable types) инструментов программирования C#2.0.

Ключевые слова: программирование, база данных, класс, алгоритм.

SUMMARY

*O.A. Auelbekov, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor
(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

FEATURES BASE AND DERIVED CLASSES TO DATABASE

In this programming, database class algorithm.article is considered the main structures of data, classification of .NET, a class prototypes (generics), fractional types (partial types) and zero types (nullable types) of environments of programming C#2.0.

Keywords: programming, database class algorithm.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ – ПУТЬ К КАРДИНАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ВСЕХ УРОВНЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ

*Б.Б. Баймуханов, д.п.н., профессор
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования функциональной грамотности школьников, что выступает основой для дальнейшего развития компетентности будущих студентов, специалистов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, естественнонаучная грамотность, математическая грамотность, читательская грамотность, метапредметные знания.

Президент Республики Казахстан – Лидер Нации Нурсултан Абишевич Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» в пункте 4. Знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров, раздела III. Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс для нового Казахстана в быстро меняющихся исторических условиях» отметил «В современном мире простой поголовной грамотности уже явно недостаточно. Наши граждане должны быть готовы к тому, чтобы постоянно овладевать навыками работы на самом передовом оборудовании и самом современном производстве. Необходимо также уделять большое внимание функциональной грамотности наших детей, в целом всего подросткового поколения. Это важно, чтобы наши дети были адаптированы к современной жизни».

В связи с этим необходимо отметить, что функциональная грамотность является социально-экономическим явлением, связанным с благосостоянием населения и государства в целом. Развивающемуся Казахстанскому обществу нужны современно-образованные, нравственно-воспитанные, предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать ответственные решения в ситуации выбора, прогнозируя их возможные последствия, способные к сотрудничеству, отличающиеся мобильностью динамизмом, конструктивностью, обладающие развитым чувством ответственности за судьбу страны.

Функциональная грамотность в научной литературе рассматривается как способность использовать все постоянно приобретаемые в жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений.

Функционально грамотная личность – это человек, ориентирующийся в мире и действующий в соответствии с общественными ценностями, ожиданиями и интересами. Он самостоятельный, умеет жить среди людей, обладающий определенными качествами, такие как общеучебные умения, ключевые компетенции и др.

Происходящие сегодня в Казахстане процессы в образовательной, экономической, социальной и других сферах создали благоприятную почву для развития функциональной неграмотности. Речь идет не только о кризисе образования, но и о многочисленных инновациях в повседневной жизни человека, изменении специфики рынка труда, первых шагах Казахстана к информационному обществу. Результаты пока еще немногих численных социологических исследований говорят о том, что масштабы функциональной неграмотности в нашей республике много меньше, чем ближних зарубежных странах. Такое положение вещей объясняется главным образом тем, что Президент страны и правительство уделяет огромное внимание на образование подросткового поколения. Но, несмотря на относительно благополучные по сравнению ближним зарубежью, есть основания утверждать,

что функциональная неграмотность уже сегодня представляет опасность для экономического, интеллектуального и культурного будущего всей нации.

Вопросы преодоления и профилактики функциональной неграмотности неизменно оказываются связанными со способностью отдельного индивида адекватно реагировать на изменения в окружающем мире. В условиях перехода к информационному обществу эффективность деятельности социального по адаптации к новым условиям во многом определяется сформированностью у него навыков и наличия знаний, необходимых для самостоятельного поиска и работы с информацией.

Во все времена и у всех обществ функциональная неграмотность (точнее аналоги этого понятия) ассоциировалось с типичным представителем низшего класса. Первым государством, которое ввело функциональную неграмотность в правовые рамки, был Древний Рим. Функционально неграмотные назывались там хорошо нам известным словом «proletarii». Они освобождались от налогов и военной службы. Обществу служили тем, что производили потомство (по латыни «proles» – отсюда и «proletarii»), содержались на государственные субсидии. Отличаясь агрессивной завистливостью, они то и дело провоцировали социальные смуты под лозунгом «Хлеб и зрелищ».

Функционально неграмотный человек не располагает необходимыми условиями для достижения высокого социального статуса, возможности для социальной мобильности также невелики. Это связано тем, что функциональная неграмотность не позволяет адекватно реагировать на изменяющуюся ситуацию на рынке труда, затрудняет переквалификацию, сокращает шансы найти новую работу. В связи с этим функционально неграмотный человек предрасположен к пополнению рядов безработных. По рекомендации Международной организации труда, в последние годы повышение функциональной грамотности начинает рассматриваться как средство борьбы с длительной, как правило, более двух лет, безработицей.

В научно-педагогической литературе отмечается, что функционально неграмотный человек сталкивается с серьезными проблемами даже на бытовом уровне. Например, ему трудно быть покупателем и выбрать необходимый товар, так как эти люди ориентируются не на сведения о товаре, указанные на упаковке, а только на этикетки; сложно быть путешественником так как им трудно ориентироваться в дорожных указателях, планах местности и другой подобной информации, если он не был ранее в этом месте; проблемой является посчитать заранее и спланировать дорожные расходы и т.д. Функционально неграмотные испытывают проблемы, связанные с воспитанием детей: порой не могут прочитать понимать смысл письмо учителя, боятся визита к нему, им трудно помочь ребенку с выполнением домашнего задания и т.д. По мнению специалистов, функциональная неграмотность является одной из главных причин аварий, несчастных случаев и травм на производстве и в быту и ежегодные экономические потери от функциональной неграмотности исчисляются сотнями млрд. долларов.

Главой государства Н.Назарбаевым в Послании народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» поставлена конкретная задача по принятию пятилетнего Национального плана действий по развитию функциональной грамотности школьников.

Данная задача актуализируется в процессе вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. В условиях решения этой стратегически важной для страны задачи главными функциональными качествами личности являются инициативность, способность творчески мыслить и находить нестандартные решения, умение выбирать профессиональный путь, готовность обучаться в течение всей жизни. Все данные функциональные навыки формируются в условиях школы.

Общие ориентиры развития функциональной грамотности определены в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы, одной из целей которой являются формирование в общеобразовательных школах интеллектуального, физического и духовно развитого гражданина Республики Казахстан,

удовлетворение его потребности в получении образования, обеспечивающего успех и социальную адаптацию в быстро меняющемся мире.

Настоящий Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы (далее – Национальный план) включает комплекс мероприятий по содержательному, учебно-методическому, материально-техническому обеспечению процесса развития функциональной грамотности школьников. Национальный план призван обеспечить целенаправленность, целостность и системность действий по развитию функциональной грамотности школьников как ключевого ориентира для совершенствования качества образования Республики Казахстан.

В Национальном плане действий на 2012-2016 годы по развитию функциональной грамотности школьников, рассматриваемое нами явление определяется «...как способность личности на основе знаний, умений и навыков нормально функционировать в системе социальных отношений, максимально быстро адаптироваться в конкретной культурной среде. Согласно данному определению функциональная грамотность – это способность личности осуществлять свою деятельность в обществе, используя полученные знания, умения, навыки. Так как деятельности, возможно, обучиться только в процессе практических упражнений, осуществляемых в формате командной работы, то знания по изучению основных положений по грамотности естественнонаучных дисциплин, особенности вопросов экзаменов PISA проводятся в формате активного обучения.

Государственной программой развития образования РК на 2011-2020 г. определены целевые индикаторы участия наших школьников в международных исследованиях PISA: 2015 г. – 50-55 место, 2018 г. – 40-45 место.

Участие Казахстана в данном международном исследовании позволяет получить сравнительную оценку уровня подготовки наших учеников с уровнем подготовки учащихся других стран мира, доступ к методикам, соответствующим последним мировым достижениям в сфере оценки качества образования, которые разрабатываются ведущими специалистами мира по проведению кросс-национальных исследований, оценке учебных достижений и анализу результатов исследования.

В 2013 году Организации экономического сотрудничества и развития ОЭСР обнародованы результаты PISA-2012. Казахстанские участники среди 65 стран мира заняли 49 позицию по математике, 52 – естественнонаучным дисциплинам и 63 – читательской грамотности.

Результаты свидетельствуют, что доля казахстанских школьников, готовых эффективно работать с ситуацией, требующей сделать выводы о роли естественных наук, выбрать и объединить объяснения из разных естественнонаучных дисциплин и применить эти объяснения непосредственно к аспектам жизненных ситуаций, составляет 3,6% от числа участников исследования естественнонаучной грамотности (средний показатель по странам ОЭСР - 20,5%).

Высокий уровень сформированности функциональной грамотности у учащихся предполагает способность эффективно функционировать в обществе, способность к самоопределению, самосовершенствованию, самореализации. Следовательно, обществу необходим человек функционально грамотный, умеющий работать на результат, способный к определенным социально значимым достижениям.

Формирование функциональной грамотности учащихся может быть решено в современной образовательной системе, как в контексте каждой образовательной области, так и на каждом учебном предмете естественнонаучных дисциплин. Международное понимание естественнонаучной грамотности, на котором основано исследование PISA, включает в себя ряд умений или компетентностей, которые вполне созвучны требованиям ГОСО РК к образовательным результатам. Естественнонаучная грамотность и метапредметные образовательные результаты характеризуют новое обобщенное качество по сравнению с чисто предметными знаниями и умениями, поэтому достижение хороших результатов можно

ожидать лишь при использовании каких-то общих подходов в преподавании естественнонаучных дисциплин.

Таким образом, результаты участия Казахстана в PISA показывают, что педагоги общеобразовательных школ республики дают сильные предметные знания, но недостаточно учат применять их в реальных, жизненных ситуациях.

Закономерно, что с середины XX века проблема функциональной грамотности попала в поле зрения международных организаций, 1990 год был объявлен ЮНЕСКО Международным годом грамотности, ООН объявила 2003-2012 годы Десятилетием грамотности в широкой интерпретации этого понятия. Условно уровень функциональной грамотности отмечается в утверждении: «Современный гражданин должен знать и уметь» и определяется для каждой страны с учетом культурной и региональной специфики.

Вследствие расширения хронологических границ приобретения человеком компонентов функциональной грамотности, порог функциональной грамотности имеет тенденцию к постоянному увеличению. Формирование функциональной грамотности школьников выступает основой для дальнейшего развития компетентности будущих студентов, специалистов. Таким образом, актуальность исследования определяется объективной необходимостью подготовки образованного выпускника, осознающего потребность в повышении уровня функциональной грамотности, то есть повышении уровня умений пользоваться информацией, самостоятельно устанавливать обобщённые цели и задачи деятельности и быстро адаптироваться к уже сложившейся системе отношений.

В заключение отметим, что окончательным критерием завершения переходного периода и наступления новой стадии социального развития должен служить не уровень развития технологий не все информации по отношению к прочим экономическим ресурсам, а обретение основной массой членов общества функциональной грамотности. Поэтому в Послании Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Нурсултана Абишевича Назарбаева народу Казахстана Стратегия ««Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» особо подчеркнуто, что «Необходимо также уделять большое внимание функциональной грамотности наших детей, в целом всего подрастающего поколения».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 июня 2012 года №832 об утверждении Национального плана действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы. – Астана, 11 июля, КазИнформ.
2. Караев Ж.А., Баймуханов Б., Ахмедова Р.Б. Методическое пособие Профессиональная компетентность учителя по формированию функциональной грамотности учащихся. Монография. – Алматы, 2013. – С. 204.

ТҮЙІНДЕМЕ

Баймуханов Б.Б., п.ғ.д., профессор

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – БІЛІМ БЕРУДІҢ БАРЛЫҚ ДЕНГЕЙІН ӨЗГЕРТУДІҢ ЖОЛЫ

Мақалада болашақ маман, студенттердің құзыреттілігін ары қарай дамыту негізі ретінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: функционалдық сауаттылық, ғылыми-жаратылыстану сауаттылығы, математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы, метапәндік білімдер.

SUMMARY

*B.B. Baimukhanov, doctor of pedagogical sciences, professor
(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University,)*

**FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY OF THE YOUNGER GENERATION
A WAY TO RADICALLY MODERNIZE ALL LEVELS OF EDUCATION**

The article discusses the current issues of the formation of functional literacy of pupils, that is the basis for the further development of competence of future students, professionals.

Keywords: functional literacy, scientific literacy, mathematical literacy, literacy readers, a meta-knowledge.

UDC 536.24.08

**CONFIRM THE LAW OF EQUAL AREAS FOR CENTRAL FORCE MOTIONS
(KEPLER'S SECOND LAW)**

*A.K. Yershina, dr. sc. phys.-math., professor
A. Shakarbekkyzy, master of physics, lecturer
(Kazakh State Women's Teacher
Training University, Almaty)*

Abstract: In the real work is shown to the students how to get on experiment physical permanent and proof of conformity.

Keywords: Square, the radius-vector, experiment the pendulum, electrode, speed, the length of the pendulum, the mass of the pendulum.

In the motion of a planet around the sun, the angular momentum remains constant, because the force acting on the planet is always directed towards the centre. From this it can be directly concluded that the planet's orbit must lie in a fixed plane. From it one can also derive Kepler's Second Law, the law of equal areas, which states that the light-beam from the sun to the planet sweeps equal areas in equal time intervals.

The validity of the law of equal areas is not affected by the exact form of the dependence of the central force on the distance from the force centre. This dependence only determines the shape of the orbit around the force centre. Thus, the equal areas law is also valid for the elliptical oscillations of a pendulum around the rest position, provided that the deflection angle from the vertical is not too great. The movement of the pendulum bob is almost exactly confined to a horizontal plane (see Fig. 1), and at any point on its path defined by the radius vector r there is a horizontal restraining force F directed towards the rest position, given by:

$$F = -\frac{mg}{d} \cdot r \quad (1)$$

g : gravitational acceleration,

d : length of pendulum, m : mass of pendulum bob.

The angular momentum is

$$L = m \cdot r(t) \times \frac{\Delta r(t)}{\Delta t} \quad (2)$$

It thus remains unaffected by force F . Therefore, the area ΔA swept by the radius vector $r(t)$ in each time interval Δt also remains constant:

$$\Delta A = \frac{1}{2} |r(t) \times \Delta r(t)| = \frac{1}{2} r(t) \Delta r(t) \sin \alpha \quad (\text{see Fig. 2}). \quad (3)$$

In the experiment the motion of the pendulum bob is recorded by the powder tracing method. In this method, the recording electrode attached to the pendulum bob is allowed to glide above an

insulated tracing plate covered with fine sculpture powder. An alternating voltage at the mains frequency is applied between the electrode and the tracing plate, so that the sculpture powder is alternately attracted and repelled according to the changing polarity. This draws a trace consisting of time marks, and from the distances between these one can directly determine the velocity of the pendulum bob.

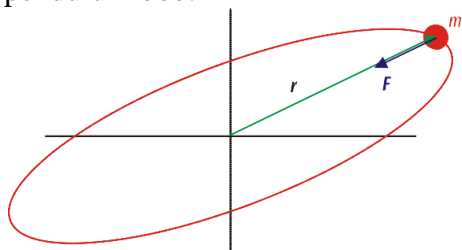

Figure 1

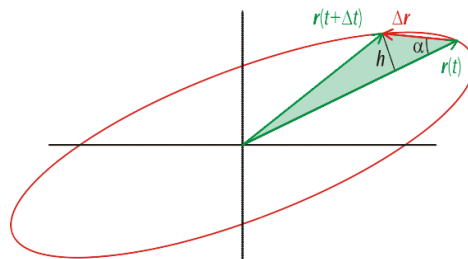

Figure 2

Figure 1: Elliptical oscillation of the pendulum bob viewed from above

Figure 2: The area swept by the radius vector of the pendulum bob in the time interval Δt

List of apparatus

- 1 Equipment Set for Powder Tracing U8400870
- 1 Pendulum with Plotting Electrode U8405640
- 2 Tripod Stand, 150 mm U13270
- 2 Stainless Steel Rod, 1000 mm U15004
- 1 Stainless Steel Rod, 750 mm U15003
- 3 Universal Clamp U13255

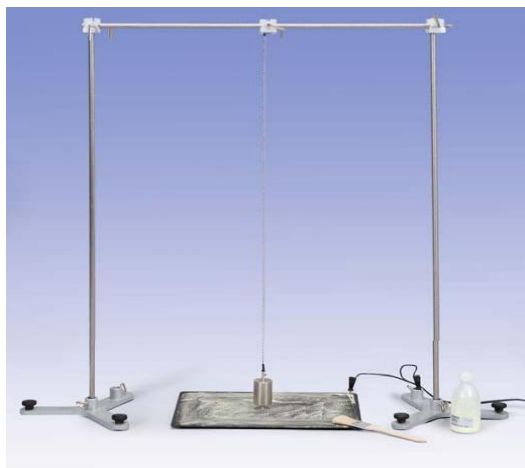

Figure 3

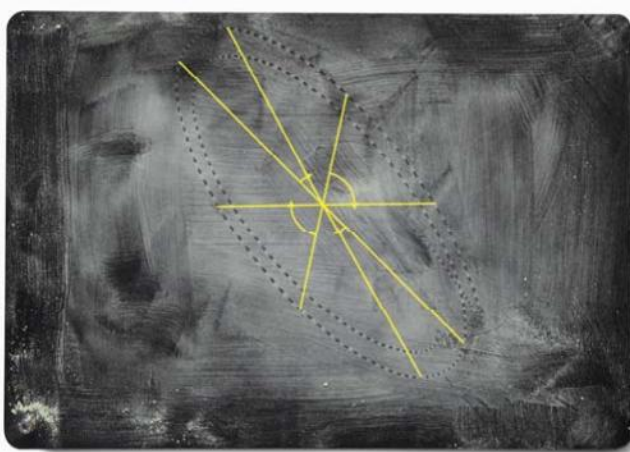

Figure 4

Figure 3: Experiment set-up

Figure 4: Trace of the pendulum bob with mains-frequency time markers (the yellow lines show the areas swept by the radius vector during 10 time-marker intervals at minimum and maximum distance from the centre)

Set-up

- Clamp both long stand rods vertically in the tripod bases and clamp the shorter rod horizontally near the top end of the two upright rods (see Fig. 3).
- With the brush, spread a thin layer of sculpture powder over the entire tracing plate as finely and uniformly as possible.
- Hang the pendulum by fixing the metal pin at the upper end of the pendulum chain in the third universal clamp.
- Lay the tracing plate between the two tripod bases and position the pendulum centrally above the tracing plate.
- Release the retaining catch of the tracing electrode.

- By shifting the horizontal rod vertically and turning the universal clamp around the rod, adjust the height of the pendulum so that the tracing electrode makes contact with the tracing plate even when the pendulum is deflected from its rest position.

Experiment procedure

- Connect the transformer to the mains supply.

- Insert one plug of the connecting lead into the socket of the powder tracing plate and clamp the other plug to a stand, ensuring that there is electrical contact.

- Give the pendulum bob a push to set it oscillating in an elliptical path with a large difference between the radii along the two main axes.

- Stop the pendulum bob and the tracing process when it has drawn one ellipse, or at most two.

First plot a graphical representation and determine the centre of the recorded path and the points on the orbit that correspond to the maximum and minimum distances from the centre (see Fig. 4). At each of these points on the orbit, it is possible to determine the area swept by the radius vector in 10 cycles of the alternating voltage (see Fig. 4). For purposes of simplicity, the areas are calculated by treating them approximately as triangles. This approximation neglects the contribution due to the curvature of the path. That contribution can be calculated in a second approximation, again as a triangle with the same base of length g (see Table 1). The sum F of the areas of the two triangles from the first and second approximations gradually becomes smaller during the motion of the pendulum (see Table 1), as the angular momentum of the pendulum bob is gradually reduced by friction.

Table 1: Measurement of the area F swept by the radius vector in 10 time-marker intervals

g/mm	1st approximation		2nd approximation		Sum
	h_1/mm	F_1/mm^2	h_2/mm	F_2/mm^2	F/mm^2
37	125	2310	7	130	2440
87	53	2310	3	130	2440
34	122	2070	7	120	2190
82	51	2090	2	80	2170

REFERENCES

1. И.К.Кикоин, А.К.Кикоин. Молекулярная физика. – М.: Наука. 1967.
2. Д.В.Сивухин. Общий курс физики. – М.: Наука 1975.
3. Физикалық практикум. Иверонованың редакциясымен. – М.: Наука 1967.
4. Сарсенбаев Ж., Ильясов Н. Молекулалық физика. – Алматы: Бастау, 2000.
5. Млодзеевский А.Б. Краткий учебник молекулярной физики. – М.-Л.: Гостехиздат, 1941.
6. Кедролыванский В.Н. Метеорологические приборы. – Л.: Гидрометиздат, 1947.
7. Курс физики под редакцией Н.Д. Папалекси, т.1. – М.-Л.: Гостехиздат, 1948.
8. Хвольсон О.Д. Курс физики, т. III, гл.VI, §§ 1-3 и гл. VII, §§ 1-6. – Берлин: Государственное издательство, 1923.

РЕЗЮМЕ

Ершина А.К., д.ф.-м.н., проф., Шакарбекқызы А., магистр физики, преподаватель (г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ПОДТВЕРДИТЬ ЗАКОН РАВНЫХ ПЛОЩАДЕЙ ДЛЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ СИЛЫ ДВИЖЕНИЙ (КЕПЛЕРА ВТОРОЙ ЗАКОН)

В настоящей работе дан экспериментальный показ для студентов для получения физических постоянных и доказательство закономерности.

Ключевые слова: площадь, радиус-вектор, эксперимент, маятник, электрод, скорость, длина маятника, масса маятника.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Ершина А. К., ф.-м.ғ.д., проф., Шақарбекқызы А., физика магистрі, оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ОРТАЛЫҚ КҮШІ ҮШІН ТЕҢ АУДАН ЗАҢЫН РАСТАУ (КЕП.ЛЕРДІҢ ЕКІНШІ ЗАҢЫ)

Бұл мақалада күнделікті есептеулерде қолданылып келген әртүрлі физикалық тұрақтылар мен қалыптасқан заңдылықтарды студенттерге эксперимент арқылы көз жеткізуге үйрету қарастырылған.

Түйін сөздер: аудан, радиус-вектор, эксперимент, маятник, электрод, жылдамдық, маятник ұзындығы, маятник массасы.

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

ӘОЖ 81-119

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС – ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ МАЗМҰНЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

*Н.С. Ашимова, магистр, оқытушы
К.Ж. Турсынбаева, магистр, аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Біртұтас әлемдік қауымдастықты қалыптастыру үрдістері мен интеграциялық қалыптастыру үдерістері, халықаралық қарым-қатынас салаларының кеңеюі сияқты ғаламдық процестер қатарына халықаралық ынтымақтастықты ғылыми білім беру тұрғысынан қамтамасыз ету мен қарым-қатынас салаларында мәдениетаралық байланысты арттыру мәселесін білім беру жүйесінің, атап айтқанда Қазақстан Республикасы оқу орындарының басым міндеттерінің біріне айналдырып отыр. Қоғам өмірінің барлық жақтарының ғаламдану нәтижесінде өзара тәуелді, біртұтас дүниежүзілік және әлеуметтік-мәдени көп өлшемді кеңістіктің қалыптасу динамикасы мен қарқыны білім беру жүйесінің алдына халықаралық кәсіби-мәдени ынтымақтастықты жүзеге асыруға қабілетті мамандарды даярлау міндетін; түрлі әлеуметтік мәдени бірлестік өкілдерінің белсенді қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ету сияқты әлеуметтік маңызы зор міндеттерді қояды. Мәдениетаралық қатынасқа үйрету іс жүзінде әртүрлі мәдениет өкілдері арасындағы қатынасты жүзеге асыруға мүмкіндік беруге бағытталған.

Түйін сөздер: мәдениетаралық, қатынас, халықаралық, кәсіби-мәдени, әлеуметтік, маман.

Жарқын болашақтағы Қазақстан Республикасының дүниежүзілік ғаламдық үрдісте алатын орны оның үкіметі мен халқының Қазақстанды материалдық емес, парасат-пайымға негізделген, әрі ғылымды мол қажет ететін материалдық өндірістері басым дамыған мемлекетке айналдыру жөнінде алдына стратегиялық мақсат қоюға бел байлауымен айқындалады. Сондықтан болашақ мұғалімдер қауымына зор жауапкершілік, үлкен міндет жүктеледі. Мұндай міндетті шешу болашақ мұғалімдерден мектептерде оқушыларға берілетін ғылым негіздері олардың болашақ іс-әрекетінің ерік негіздері тірегі болатындай етіп оқытуды, оқу-тәрбие үдерісінің, білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен сан алуан құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды, оқытудың жаңа технологиясын меңгеруді, педагогикалық жаңалықтарды тәжірибеге батыл енгізуді талап етеді.

Бүгінгідей ғаламдық жаһандану кезеңінде, ғылым мен техниканың қарыштап дамыған ХХІ ғасырда еліміздің экономикасын көтеріп, өндірістерін жандандыру маңызды болмақ. Ол үшін ең алдымен отандық білім және ғылымды дамыту қажет. Әрбір қазақстандық қызметкер, болашақ білікті кадрлар – бүгінгі студенттер, оқушылар мен жастар білімді болуы тиіс. Біртұтас әлемдік қауымдастықты қалыптастыру үрдістері мен интеграциялық қалыптастыру үдерістері, халықаралық қарым-қатынас салаларының кеңеюі сияқты ғаламдық процестер қатарына халықаралық ынтымақтастықты ғылыми білім беру тұрғысынан қамтамасыз ету мен қарым-қатынас салаларында мәдениетаралық байланысты арттыру мәселесін білім беру жүйесінің, атап айтқанда Қазақстан Республикасы оқу орындарының басым міндеттерінің біріне айналдырып отыр. Қоғам өмірінің барлық жақтарының ғаламдану нәтижесінде өзара тәуелді, біртұтас дүниежүзілік және әлеуметтік-мәдени көп өлшемді кеңістіктің қалыптасу динамикасы мен қарқыны білім беру жүйесінің алдына халықаралық кәсіби-мәдени ынтымақтастықты жүзеге асыруға қабілетті мамандарды даярлау міндетін; түрлі әлеуметтік мәдени бірлестік өкілдерінің белсенді қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ету сияқты әлеуметтік маңызы зор міндеттерді қояды. Мәдениетаралық қатынасқа үйрету іс жүзінде әртүрлі мәдениет өкілдері арасындағы қатынасты жүзеге асыруға мүмкіндік беруге бағытталған.

Шетел тілінің мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілік оқыту мәселесі ғылымда орын алған жаңа бағыт екендігіне байланысты И.И.Халеева, С.Г.Тер-Минасова, В.П.Сысоев, Л.С.Выготский, С.С.Құнанбаева сынды отандық және әлем ғалымдарының зерттеу жұмысының нысанына айналған. Сонымен бірге мәдениеттану біліктілігі тілді нақты бір жағдайда қолдануды анықтайтын және міндеттейтін фактор ретінде оған көп көңіл бөлу керек деген С.В.Сенченконь пікірімен келісеміз. Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілік біздің түсінігіміз бойынша нақты бір ортада тілді лингвистикалық, психологиялық, мәдени қабылданған әлеуметтік ережелерді білу. Бұл ережелерді оқушыға меңгерту табиғи жолмен мәдени және қатысымдық ара-қатынасы кезінде сол қоғамның өміріне мәдени құрамдас бөлігін енгізген білім берудің мазмұнын жаңарту керек. Шетел тілін оқыту мазмұнының мәдени құрамдас бөлігі оқушының мәдениетаралық еркін қатынас алуға себебін таныстыруға, түрлі ұлттардың мәдениетін түсініп, құрметтей білуге үйретеді десек, оның мұндай маңыздылығы мәдени біліктілікті теориялық және практикалық тұрғыдан тереңірек зерттей түсуді қажет етеді. Қоғамдық сұраныспен ұштасып жатқан мәдениет құрамдас бөлігін енгізген білім берудің мазмұнын жаңарту керек. Шетел тілін оқыту мазмұнының мәдениетаралық құрамдас бөлігі оқушының мәдениетінің диалогқа еркін қатыса алуға себеп болатын тұлғалық қасиеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттері: тілдік біліктілік, сөйлеу біліктілігі, оқу-танымдылық біліктілігімен қатар жүретін негізгі құрамы.

Олай болса, мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігі дегеніміз – оқып жатқан тіл елінің немесе елдерінің мәдени ерекшеліктері туралы білімін кеңейту, тілдік және тілдік емес іс-әрекетті сол ерекшеліктерге сай қолдана білуін дамыту, өз елі мен оқып жатқан тіл елінің жалпы және жеке мәдени ерекшеліктерін айыра білу [4]. «Қарым-қатынас» ұғымы онтогенезде тарихи тұрғыдан мәдениетаралық қатысым теориясында мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде өзінің ғылыми интерпретациялық анықтамасына кеш қол жеткізді, өйткені мәдениетаралық қатысым теориясы дербес ғылыми сала ретінде Америкада ХХ ғасырдың ортасында ғана көрсетіле бастады. «Мәдениетаралық қатысым» деп аталатын білім аспектісінің пайда болуы мемлекеттер арасындағы байланыстың артуына, көші-қон миграциясының артуына байланысты әлеуметтік тарихи тұрғыда негізделеді. Мәдениетаралық қарым-қатынасқа түсу үшін жақсы дайындық қажет.

Еліміздегі оқыту үдерісіне енгізіліп жатқан жаңа технологиялар мазмұны оқушыларды шетел тілін оқытуда және мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілік қалыптастыруда оқушы назарын «ана тілді – өзге тілдікті» салыстыруға бағытталуы керек:

- оқушылардың өзге тілдік мәдениет құбылыстары мен феномендері жайлы білім жүйесін дамытып, өзінің және өзге тілдік мәдениеттің құндылықтарын аялай білуге тәрбиелеу;

- өзге халыққа тең, оның мәдениетімен тығыз байланысқан стереотиптерді ұғындыру;
- тіл және мәдениетінің өзара байланысын түсінуге негізделген қатынастық біліктілікті қалыптастыру;
- мәдениетаралық қатынасты жүзеге асыруды үйрету;
- мәдениетаралық қатынастың негізгі ұғымдарын;
- екі мәдениеттің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ажырата білу;
- қажетті білімді, тілді өзге тілдік мәдениетті түсіну үшін пайдаланып, ондай білімді иелену стратегиясын меңгеру;

- мәдениетаралық қарым-қатынас үрдісінде талдау жүргізіп, өзіндік рефлексия мен өзіндік бақылауды жүзеге асыру [5]. Тіл үйрету жұмысы – өте күрделі үрдіс. Сондықтан оқыту барысында жүргізілетін жұмыстардың барлығы бір-біріне байланысты, жеңілден ауырға қарай сатылап жүргізілуі қажет. Оқушылар шетел тілі сабағында тек тіл үйреніп қана қоймайды, олардың сабақ барысында ойлау дағдылары қалыптасып, өмірге өзіндік көзқарасы айқындалып, ұғым-түсінігі кеңейеді. Мұғалім сыныбындағы әр оқушының қабілетін, шетел тіліне деген көзқарасын білуі қажет. Шетел тілін қатысымдық бағытта оқытуда оқушылардың психологиялық, әлеуметтік күйін ескере отырып, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын меңгерген дара тұлғаны қалыптастыратын танымдық, репродуктивтік, шығармашылық кезеңдерге лайықталған оқу-әдістемелік ұстанымдар басшылыққа алынады. Оқушылардың әр сабақта алған теориялық білімдерін күнделікті қарым-қатынаста орынды да тиімді қолдана алулары көзделеді. Сөйлесім әрекетінің түрлерін (айтылым, жазылым, тыңдалым, оқылым, тілдесім) меңгерте білу мұғалімнің сабақтағы негізгі міндеті болып табылады. Айтылым мен тыңдалым сөйлесім әрекетінің ауызша түрін, ал жазылым мен оқылым – жазбаша түрін құрайды. Тілдік қатынастың ауызша және жазбаша түрі өзара тығыз байланысты және үнемі бір-бірімен әрекеттес болады.

Шетел тілін оқыту мазмұны оқушыларды сөз қатынасының жаңа тәсілін ғана емес, сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін, оқылатын тіл елінде сөйлеу дағдысының ұлттық-мәдени ерекшелігін білуге бағыттап отыруы керек. Ол оқушының бойында басқа қоғамның қазіргі өмірінің, тарихы мен мәдениетінің түрлі салалары туралы түсінік қалыптастыруға тиіс. Мұндайда оқушыларға тілді сол қолданыстағы елді мекендеген халықтардың мәдениеті арқылы пәнді оқытудың алғашқы қадамынан бастап үнемі жүзеге асыруға тиіс. Осыған байланысты социомәдени білім, эквивалентсіз лексиканы, оқылатын тіл елінде қабылданған мінез-құлық этикетін, географиялық, табиғат ауа райы, саяси ерекшеліктерін, сол елдің тарихынан негізгі мәліметтерді, шетелдік құрдастарының өмірін, ұлттық дәстүрлерін, мерекелерін білу, оларды өз тәжірибесімен салыстыра білу өзекті болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» лекция, 2011.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. //Алматы, 2010. – Б. 75.
3. «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасы. – Алматы, 1997.
4. Абдыгаппарова С.К. Культурное многообразие. Практикум по межкультурной коммуникации, (часть 1). Учебное пособие на английском языке. – Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2002 г. – С. 34.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / учебное пособие. – М.: Высшая школа 1999. – С. 234.

РЕЗЮМЕ

*Ашимова Н.С., магистр, преподаватель,
Турсынбаева К.Ж., магистр, ст. преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Проблема процессов глобализации и интеграции, а также расширение международных отношений и культурных связей в образовательной системе является одной из основных целей в образовательных учреждениях Республики Казахстан. Ставятся следующие задачи подготовки специалиста умеющего адаптироваться к результату непрерывного и всестороннего процесса глобализации к динамике и скорости формирования мирового и социально-культурного разностороннего союза. А также необходимо обучение межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная, коммуникация, международная, профессионал, социальный, специалист.

SUMMARY

*N. Ashimova, master teacher, K. Tursynbayeva, senior teacher
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

INTERCULTURAL COMMUNICATION AS AN INTEGRAL PART OF THE CONTENT OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

The problem of globalization and integration, as well as the expansion of international relations and cultural relations are one of the main objectives in the educational system in universities of the Republic of Kazakhstan. The following tasks are set: to prepare specialist who is able to adapt to the result of the continuous and comprehensive process of globalization, to dynamics and representatives of the socio-cultural association. Teaching intercultural communication is aimed at provision an opportunity to the implementation of the relationship between different cultures.

Keywords: Intercultural, communication, international, professional cultural, social, specialist.

ӘОЖ 372.8:811.111

ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

*Б.С. Ибраимова, аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада шетел тілі сабақтарында сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясын пайдаланудың маңызы туралы айтылады. Шет тілі сабақтарында оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясын пайдаланудың мақсат-міндеттері айқындалады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша оқытушы мен студенттердің іс-әрекеттері топтастырылып, оқушылар бойында қалыптасатын іскерліктер мен дағдылар анықталады. Шетел тілі сабақтарында оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы бойынша өтілетін сабақ қызығушылықты ояту, мағынаны

тану, ой толғаныс кезеңдерінен тұрады. Бұл кезеңдерде жүзеге асырылатын мақсаттар айқындалып, олардың өзіндік ерекшеліктері жайында айтылады. Оқыту үдерісінде студенттердің толғанысын ұйымдастырып, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйрететін оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы бойынша өтілетін сабақ кезеңдерінің стратегиялары туралы ақпарат беріледі.

Түйін сөздер: оқыту үдерісі, оқыту әдісі, оқытудың жаңа технологиясы, сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы, оқытушы, студент, мақсат, міндет, стратегия.

Білім беру саласының алдында жүйелі берілген білім мен дағдыларды меңгеретін, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар аша алатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Оқу-тәрбие үдерісінде балаға объект деп қарамай, оны дамушы тұлға ретінде қабылдап, тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жаңа технологияларды пайдаланудың қажеттілігі туып отыр. Оқыту үдерісіне енгізіліп жүрген жаңа технологиялар үлкен ізденімпаздық пен бірізділікті, ұйымдастырушылықты талап етеді. Жаңаша оқыту технологиясы – оқыту үдерісін ұйымдастыру, басқару және бақылау болып табылады. Осындай шығармашылықты, бірізділік пен жүйелілікті қажет ететін, білім алушының ойлау қабілетін дамытуға игі ықпал ететін, жаңаша оқытудың бір түрі – оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы болып табылады. Бұл технологияның басты мақсаты – студенттердің кез келген түсінік не мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, өз пікірін таңдауға, сапалы шешім қабылдауға үйрету болып табылады.

Осы мақсатқа жетудегі міндеттер:

- студенттердің теориялық білімдерін шыңдау;
- оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамытатын тұлға қалыптастыру;
- қарым-қатынасқа түсе алатын тұлға қалыптастыру;
- студенттердің шығармашылық ойлау қабілеттерін дамыту.

«Сын тұрғысынан ойлау» технологиясы бойынша мұғалімнің іс-әрекетін былайша топтастыруымызға болады:

- топқа бөліп, ой қозғайды;
- тақырыпқа оқушының қызығушылығын тудырады;
- мәтіндегі маңызды мәселелерді анықтап, зерттеу ұсынылады;
- студенттердің өз ойларын еркін айтуына мүмкіндік жасайды;
- ойларын жазуды ұсынады;
- қорытынды жасауға бағыттайды.

Оқушының іс-әрекеті:

- топта жұмыс жасайды;
- мәтінмен өздері танысады;
- түрлі әдістер арқылы мәтінді саралайды;
- мәтінді, белгілі бір тақырыпты талдайды, зерттейді;
- ой қорытып, оны қағаз бетіне түсіреді;
- тұжырымдама жасайды [1].

Академик Лернер пікірі бойынша білім мәліметтер мен деректер, икемділіктер мен дағдылар, шығармашылық іс-әрекеттер, көңіл күй құндылықтары бағдарларынан тұрады [2]. Осы пікірді ескерсек, сын тұрғысынан ойлау технологиясына негізделген сабақтарда осы аталған бағдарлардың іске асып, нәтижесін беретіндігіне күмән болмайды. Оқытуды жеке тұлғаға бағыттау арқылы кез келген сабақтың дамытушылық, тәрбиелік мүмкіндіктерін пайдаланып, осы технологияны қолдану барысында шет тілі сабақтарында студенттердің шығармашылық қабілеттерін, коммуникативтік құзыреттіліктерін дамыту жүзеге асырылады.

Шет тілі сабақтарында «сын тұрғысынан ойлау» технологиясын қолдану оқушылар бойында мынадай іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырады:

- әр оқушы өзінің жеке ойы, өмірге деген көзқарасы және ойлау қабілетімен ерекшеленеді;

- өзгелердің пікірімен санасуды меңгереді;
- өз ойын ашық айтуға дағдыланады;
- өз ойын тұжырымдауды үйренеді;
- өз біліміне сүйеніп, мәселенің шешімін дұрыс табуды үйренеді, өзіндік «мені» қалыптасады.

Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы бойынша өтілетін сабақ қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой толғаныс кезеңдерінен тұрады. Қызығушылықты ояту кезеңінде білім алушылар оқу үдерісіне ерекше көңіл аударып, жаңа материалдарды игеруге ынталанады. Бұл кезеңде мынадай үш мақсат жүзеге асырылады:

1. Өтілетін тақырып бойынша оқушылар бұрынғы білімдерін еске түсіреді.

Үйрену үдерісі – бұрынғы білетін және жаңа білімді ұштастырудан тұрады. Үйренуші жаңа ұғымдарды, түсініктерді, өзінің бұрынғы білімін жаңа ақпаратпен толықтырады, кеңейте түседі. Сондықтан да, сабақ қарастырылғалы тұрған мәселе жайлы оқушы не біледі, не айта алатындығын анықтаудан басталады.

2. Білім алушылардың белсенділігін арттыру. Өйткені, үйрену – енжарлықтан гөрі белсенділікті талап ететін іс-әрекет. Оқушы өз білетінін еске түсіреді, қағазға жазады, көршісімен бөліседі, тобында талқылайды. Яғни айту, бөлісу, ортаға салу арқылы оның ойы ашылады, тазарады. Осылайша шындалған ойлауға бірте-бірте қадам жасала бастайды. Оқушы бұл кезеңде жаңа білім жайлы ақпарат жинап, оны бұрынғы білімімен ұштастырады.

3. Оқушылар ойлау жұмысына ынталандырылады.

Шығармашылық белсенділікті көтеру үшін бұл кезеңде оқушыларды тақырыпты зерттеу жұмыстарына жұмылдыру керек. Осы арқылы ойды қозғату, ояту, ми қыртысына тітіркенгіш арқылы әсер ету жүзеге асады. Бұл кезеңге қызмет ететін «Топтау», «Түртіп алу», «Ойлану», «Жұпта талқылау», «Болжау», «Әлемді шарлау» т.б. деген аттары бар әдістер (стратегиялар) жинақталған. Ойлау мен үйренуге бағытталған бұл технологияның екінші кезеңі – мағынаны тану (түсіне білу) кезеңі. Мағынаны тану кезеңі жаңа тақырыпты меңгеру барысында туындаған сұрақтарға білім алушылардың өз тәжірибесі тұрғысынан жауап беруімен ерекшеленеді [3].

Бұл кезеңде білім алушылар жаңа ақпаратпен тікелей қарым-қатынас жасап, оларды өздері зерттеп, қарастырады. Мағынаны тану кезеңінің басты мақсаттары мынадай:

1. Жаңа тақырыпты меңгеруге асқан құштарлықпен араластырып, олардың оқу үдерісіне деген қызығушылықтарын арттыру.

Сабақтың басқа кезеңдерімен салыстырғанда бұл кезеңде оқушылар мейлінше дербес болып, оқытушының араласуын қажет етпей, өзіндік тұрғыдан әрекеттенеді. Оқытушының қолданатын түрлі әдіс-тәсілдері арқылы оқушылар белсенді түрде танымдық жұмысқа кірісіп, жаңа тақырып туралы өзіндік түсінік, пікір қалыптастырады.

2. Оқушыларда өзіндік пікір мен түсінік қалыптастыруға ынталандыру.

Сабаққа белсене қатысып отыратын оқушылар жаңа тақырып жайлы өзіндік түсінік қалыптастырады. Қажет болған жағдайда сұрақтар қойып, түсінбеген жерлерін анықтауға тырысады. Бұл кезеңде үйренуші жаңа ақпаратпен танысады, тақырып бойынша жұмыс істейді, тапсырмалар орындайды. Оқушының өз бетімен жұмыс жасап, белсенділік көрсетуіне жағдай жасалады. Бұл кезеңнің де студенттердің тақырып бойынша жұмыс жасауына көмектесетін оқыту стратегиялары бар. Соның бірі – «INSERT» немесе «түртіп алу» стратегиясы.

Үйретушілер білетіндерін анықтап, білмейтіндерін белгілеп сұрауға әзірленеді. Бұл әрекет арқылы жаңаны түсіну үшін бұрынғы білім арасында көпірлер құрастыруға, яғни байланыстар құруға дағдыландырады.

Ой-толғаныс кезеңі – сын тұрғысынан ойлау технология негізіндегі сабақтың үшінші кезеңі. Күнделікті оқыту үдерісінде оқушының толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Оқушылар өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Бұл үйрену сатысы – ойды қайта түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады.

Бұл кезеңде мынадай мақсаттар көзделеді:

1. Білім алушылар өз ойлары мен түсініктерін өздері игерген мәліметтер арқылы жеткізеді.

Зерттеу және түсінік – дербес ұғымдар. Студенттердің есінде өздерінің тәжірибесі, білімі, сөздері арқылы түсінгендері қалады.

2. Оқушылар бір-бірімен ой бөліседі. Пікірлесу кезінде студенттердің өзіндік пікірлері, көзқарастары қалыптасады. Олардың пікірлесу кезінде түрлі пікірлерді келтіруі жаңа тақырыптың игерілуіне жол ашады. Осы кезеңді тиімді етуге лайықталған «Бес жолды өлең», «Венн диаграммасы», «Еркін жазу», «Семантикалық карта», «Т кестесі» сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне, ауыр-жеңілдігіне қарай лайықтала қолданылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бұзаубақова К.Ж. Инновациялық технология. – Алматы, 2009. – Б. 84.
2. Ларнер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М., 1981.– Б. 58.
3. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. – Алматы, 2013. – Б. 64.

РЕЗЮМЕ

Б.С. Ибраимова, ст.преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

СУЩНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В данной статье говорится о сущности использования технологии критического мышления на уроках иностранного языка. Конструктивную основу «технологии критического мышления» составляет базовая модель трех стадий организации учебного процесса: «Вызов осмысление-размышление». В статье рассматриваются эти стадии подробно.

Ключевые слова: методы обучения, преподаватель, студент, цель, задача, критическое мышление, стратегия.

SUMMARY

B. Ibraimova, senior teacher

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

THE IMPORTANCE OF USING CRITICAL THINKING TECHNOLOGY AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS

This article deals with the use of Critical thinking technologies in FLT and its aims and stages.

Key words: education, methods of theaching, new technologies of education, the technology Critical thinking, aim, a teacher, a student, strategy.

NATIONAL STEREOTYPES

*G. Nauanova, master teacher,
I. Basitova, 1st course student
(city Almaty, Kazakh State
Women's Teacher Training University)*

Annotation: Stereotypes are generalizations or assumptions, that people make about characteristics of all members of group, to their race, nationality and sexual orientation. There are many ways of investigating stereotypes. One of the most obvious is to ask people what trades characteristics.

Key words: Stereotype, characteristics, features, nationality, respect, ordinal.

We are so different, but we live on one planet. We have the features someone of us hard-working and who is lazy and each person has their own characteristics. On these characteristics, many people have formed the wrong impression. Which may eventually go to the stereotypes about the state or the entire nation. What is a stereotype?

Stereotypes are generalizations or assumptions, that people make about characteristics of all members of group, to their race, nationality and sexual orientation. [1]

The word stereotype - a Greek compound. Stereo means «hard» TYPOS - imprint. Therefore, the literal meaning of the word – «solid stamp of thinking, an imprint of the brain».

The purpose of stereotypes is to help us know how to interact with others. Each classification has associations, scripts and so on that we use to interpret what they are saying, decide if they are good or bad, and choose how to respond to them (or not).

It is easier to create stereotypes when there is a clearly visible and consistent attribute that can easily be recognized. This is why people of color, police and women are so easily stereotyped [2].

Why Is it Bad to Stereotype?

Stereotyping is not only harmful, it is also wrong. Even if the stereotype is correct in some cases, constantly putting someone down based on your preconceived perceptions will not encourage them to succeed. Stereotyping can lead to bullying form a young age. Jocks and Preps pick on the Nerds and the Geeks; Skaters pick on the Goths, so on and so forth. Stereotyping is encouraging bullying behavior that children carry into adulthood. [3]

There are many ways of investigating stereotypes. One of the most obvious is to ask people what trades characteristics, the Russians, the Americans, the Chinese and other nations.

Many Europeans think that Russian is uncivil, brutal barbarian, who live somewhere in Siberia, drink vodka, ride on the bears, play the balalaikas with their «babushkas» and think up a plan how to capture all the world. We all understand that It is absurd. These stereotypes were formed with the help of the mass media. And Europeans strongly believe that It is the truth. Of course they have a right to think everything what they want [4].

Americans are friendly, and their smile just shows they respect you. Americans always say compliments, but this doesn't mean that they are hypocrites. Americans as well as Russians and they are making plans to take over the world [5].

There are many stereotypes about the Chinese. Chinese are ordinal people, nothing special. Full height, their eyes are normal. They have normal skin color. They look good, dressed well, too. Chinese all look the same. They have different faces at them. And facial features normally expressed, easy to distinguish. In China 56 nationalities live there. All Chinese people know kung fu. China people eat meat, vegetables and fruit. [6]

And stereotypes about other nationalities:

- Italian or French people are the best lovers.
- All Irish people are drinks and eat potatoes.

Stereotypes are not just centered on different races and backgrounds, however. Gender stereotypes also exist. For example, if you say that men are better than women, you're stereotyping all men and all women. If you say that all women like to cook, you are stereotyping women.

There are also some common stereotypes of men and women, such as:

- Men are strong and do all the work.
- Women are not as smart as a man.
- Women cannot do as good of a job as a man.
- Girls are not good at sport.
- Guys are messy and unclean.
- Men spend too much time on the computer or read are geeks. [6]

Groups of Individuals. A different type of stereotype also involves grouping of individuals. Skaters, Goths, Gangsters, and Preps are a few examples. Most of this stereotyping is taking place in schools. For example:

- Goths wear black clothes, black makeup, are depressed and hated by society.
- Punks wear mohawks, spikes, chains, are a menace to society and are always getting in trouble.
- All politicians are philanders and think only of personal gain and benefit.
- Girls are only concerned about physical appearance.
- All blonds are unintelligent.
- All librarians are women who wear glasses, tie a high bun, and have a perpetual frown on their face.
- All teenagers are rebels.
- All children don't enjoy healthy food.
 - Only anorexic women can become models.
 - The elderly have health issues and behave like children.

Sometimes stereotypes discriminated and ignore the groups of people and get wrong impression about cultures, so stereotypes should be avoided. Stereotypes - a sign of the near poorly educated and exposed to human manipulation. Breaking stereotypes - the task of every independent-minded man and citizen.

REFERENCES

1. Sudakov K.V. Dynamic stereotypes, or Information prints reality. М.: PER SE, 2002.
2. Cardwell, M. (1996). Dictionary of Psychology. Chicago IL: Fitzroy Dearborn.
3. Lippmann W. Public opinion / lane. from English. Т. Barchunova, ed. KA Levinson, KV Petrenko. М.: Institute Foundation "Public Opinion", 2004.
4. <http://en.wikipedia.org/wiki/Stereotype>.
5. <http://www.psychologos.ru/articles/view/stereotip>.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Науанова Г., магистр оқытушы, Баситова И., студент
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҰЛТТЫҚ СТЕРЕОТИПТЕР

Ұлттық стереотиптер – белгілі бір топ адамдардың ұлттық, нәсілдік ерекшеліктеріне қарап анықталған жалпыламалар немесе болжамдар. Стереотиптерді зерттеудің көптеген әдістері бар. Ең негізгісі басқа ұлт өкілдерінің ерекшеліктерін сауалнама арқылы анықтау.

Түйін сөздер: стереотип, ерекшеліктер, ұлттық, сыйластық, қарапайым.

РЕЗЮМЕ

*Науанова Г., магистр преподаватель, Баситова И., студент
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ

Национальные стереотипы – обобщения или предположения, которые люди делают опираясь на расовые и национальные особенности определенной группы людей. Есть множество способов исследовать стереотипы. Один из самых очевидных: необходимость опросить людей.

Ключевые слова: стереотип, особенности, национальность, уважение, обычный.

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО HISTORY, ECONOMY AND LAW

ӘОЖ 9(с)55
А94

ИСЛАМ ӨРКЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕМДІК КЕҢІСТІКТЕГІ ОРНЫ

*А.С. Басшыбаева, аға оқытушы
А.Е. Абдиханова, оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Бұл мақалада Орта Азия мен Қазақстан кеңістігінде Ислам өркениетінің хал-ахуалы, тарихи және саяси жағдайы қарастырылған. Қоғамда орын алған әлеуметтік және экономикалық мәселелерге автохтонды халықтың негізі ұстанатын ислам діні өз ықпалын тигізбей қоймайды. Себебі дін ұлттар мен этностардың рухани азығы, құндылығы ретінде өмірдің әртүрлі салаларында жетекші маңызға ие. Аталмыш географиялық кеңістікте нақ осы Ислам өркениеті түрлі ұлт өкілдерін интеграциялайтын күш болып табылады.

Түйін сөздер: Ислам, дін, Экстремизм, Халифат, Джихат, Халифат.

XX ғасырдың соңында Кеңес Одағының ыдырауы, коммунистік жүйенің тарих қойнауына кетуі, нарықтық экономикаға негізделген жаңа жүйеге посткеңестік елдердің көшуі ислам өркениетінің бір тармағы болып табылатын Қазақ еліне әсер етпей қоймады. Ең алдымен Ресей сияқты алып империяның, сосын он бес республиканы өз бұғауында байлап ұстаған Кеңес Одағының құрамында болған елдерде рухани өмір өзгеріске ұшырамай қоймады. Әсіресе, діни және философиялық ғылымдардың эталондық тұжырымдамалары мен теориялары сынға ұшырай отырып, әлемдік ортақ теориялар мен концепцияларға қосыла бастады. Тәуелсіздікке енді ғана қол жеткізе бастаған Қазақстанда және Орта Азия республикаларында ислам өркениеті жаңа бір белеске жетті. Сөзімізді дәйектейтін болсақ, аталмыш елдерде соңғы жиырма жыл ішінде мыңдаған мешіт, медресе және т.б. діни орындардың іргесі қаланды. Халықаралық, аймақаралық симпозиумдар, конференциялар өтті. Ендігі кезекте исламның және ислам өркениетінің бұл мемлекеттерде алатын орны мен рөлін көрсету үшін өркениет ұғымына назар аудару қажет. Бұл термин латынның «civilis» деген сөзінен шыққан. Оның мағынасы: 1) азаматтық; 2) азаматтық қоғам, мемлекет; 3) қала. Сондықтан да тарихшылар, археологтар қоғамның өркениеттік кезеңін зерттеуді ең алдымен урбанизациямен тығыз байланыстырады. Өркениет термині XVIII ғасырдан бері айналымға еніп, адамзат тарихында варварлықтан кейін келетін кезеңді белгілейтін ұғым ретінде дүниеге келді. Тарихты өркениеттік тұрғыдан зерттеудің бәйсікті элементтерін бейнелеуде

неміс оқымыстысы О.Шпенглердің зерттеулерінің маңызы зор. Ол өркениетті мәдениеттің құлдырауынан туындайтын құбылыс ретінде қарастырады, яғни өркениет адамзат мәдениетінің жаңару, жетілу нәтижесі емес, белгілі мәдениеттің ішкі мүмкіндіктерін сарқып, одан әрі даму деңгейі шектеліп, күйреуге бет алып, жаңа өркениетке жол салуы болып табылады деген тұжырым жасайды. Ол: «келешек Батыс бір сызықтың бойымен алға және жоғары жүре бермейді. Ол белгілі бір жағдайларға байланысты құлдырау процесін бастан кешіреді. Сөйтіп батыс мәдениетінің құлдырауы салдарынан жаңаша өркениет пайда болады. Бұл жаңа фаза. Демек, өркениет бұл мәдениет рухының өлімі. Мәдениет те үнемі гүлдене бермейді [1].

Мәдениет пен өркениет ара жігін анықтау барысында Шпенглер: «барлық мәдениет тең, олардың әрқайсысы айрықша және сыртқы бағыт, яғни өзге мәдениеттің ықпалымен жүрмейді. Әр мәдениеттің феномені әртүрлі тілде сөйлеу, әртүрлі өмір салтын ұстану» деп жазған болатын [2]. Демек, өркениет ислам дінінің әлемдік қауымдастықтағы рөлі мен функциясын көрсетіп тұр.

Соңғы кездері әлем Батыс пен Шығыс арасындағы этникааралық, өркениетаралық қақтығыстарды басынан кешіруде. Қазақстан ғаламдық қауымдастықтың бір бөлігі ретінде халықаралық сахнада болып жатқан жағдайларға тәуелді. Себебі әлемдік қауымдастықтың бір жағында орын алған діни, этникааралық қақтығыстар екінші бір бөлігіне әсер етпей қоймайды. Араб елдері, Пәкістан, Ауғанстан және т.б. ислам дүниесінде болып жатқан қақтығыстар қазақ елінде қайталануы да мүмкін. Сол себепті алдын ала діни жағдайды бірқалыпқа келтіру керек. Мұндай қақтығыстар табиғи заңдылық немесе бір-бірімен байланысы жоқ қарапайым құбылыс болуы ғажап емес. Бұл көріністі американ ғалымы С.Хантингтонның ойы бойынша түпнұсқасында келтіре кетейік: «Мы можем определить цивилизацию как культурную общность наивысшего ранга, как самый широкий уровень культурной идентичности. Следующая ступень составляет уже то, что отличает род человеческий от других видов живых существ. Мировые цивилизации определяются наличием общих черт объективного порядка, таких как язык, история, религия, обычаи, институты, а также субъективной идентификации людей» [3]. Өркениет үнемі қозғалыстағы феномен. Ол қалыптасу, дәуірлеу, күйреу, жойылу немесе басқа өркениетке ұласу кезеңдерін бастан кешіреді. Өркениеттің қалыптасуы адамдардың бірқатарының өмір салтын өзгертумен, жаңа құндылықтардың пайда болуымен, харизматикалық көсемдердің сахнаға шығуымен және өркениеттік доктринаның (қасиетті діни кітаптары, партияның бағдарламалары және т.б.) дүниеге келуімен басталады. Өрлеу кезеңі өркениеттің көзқарасы, менталитеті, институттық жүйелерінің жақсы жұмыс істеуінің жемісі. Ал күйреу – оның идеясын жақтаушылардың азаюымен бірге келеді. Яғни ислам өркениетін деградациялық жағдайға жеткізбеу үшін көпшіліктің қолдауы қажет екендігін түсінуге болады.

Қазіргі таңда Исламды құбыжық қылып көрсетіп, әртүрлі керітартпа ағымдарды тану қалыпты жағдайға айналып барады. Өкінішке орай, діни білімі болмағандықтан, көптеген азамат Исламды өз ақылына сай шақтап, шектеп қойды. Нәтижесінде таяз ұғымдар қалыптасып, экстремизм, терроризм сынды әрекеттер дінге күйе болып жағылуда. Осы әрекеттерге мүмкіндігімізше тосқауыл болып, Исламның бейбіт дін екенін кеңінен насихаттау басты міндетіміз. Сол себепті аталған бағыттар бойынша жұмыс жүргізіп, Ислам құндылықтарын жаңа ғасырға сай жаңғырту үшін 2004 жылы Астана қаласында өткен Қазақстан қажыларының I құрылтайында Қажылар қауымдастығы құрылды. Елордамызда Әлемдік және Дәстүрлі діндер көшбасшыларының төрт бірдей съезі өткені белгілі. Бұл жиынның Алаш жұрты үшін берері мол. Біріншіден, бұл съезд Қазақстанға берілген үлкен мүмкіндік. Өйткені ол жерде бүгінгі қоғам шөліркеп отырған рухани жағдай сөз болады. Сонымен қоса жиын бүкіл күллі әлемнің назарында. Бір-бірінің қолын алмақ түгіл, бір үстелдің басына бірге отырмайтын дінбасылары Астанада пікір алмасып, ортақ ымыраға келіп жатыр. Бұл біздің елдің әлемдік тұрақтылыққа қосқан өлшеусіз үлесі. Съезд барысында руханият мәселелері, бейбітшілікті сақтау, әлемдік және дәстүрлі діндердің өзара келісімі, олардың арасында диалог ұйымдастыру сияқты ауқымды салмақты ойлар сараланады.

Бұрын әлемді капиталистік және коммунистік жүйе билеп төстегені белгілі. Қос идеологияның арасындағы теке тірес әлем назарында болды. Алайда коммунистік жүйе тарих сахнасынан түскен кезде, капиталистік қоғам оның орнына «ислам қауіпі» деген ұғымды енгізді. Нәтижесінде өркениеттер қақтығысы деген түсінік қалыптасты. Бұлар әлемдік әділетті тәртіпке қайшы әрекеттер болып табылады. Соған сәйкес Н.Ә.Назарбаев соңғы съезде: «Моральдық адамгершілік құндылықтардың жаһандық дағдарысы үдей түсіп отыр. Әлемде моральдық адамгершілік дағдарыстың өрістеуі дінге сенетіндердің барлығын баса көктеп қаралау, дінді әлеуметтік үрдістердің шетіне ығыстырып тастау», – деп дінді қоғамнан аластатудың жиі байқалып жатқанын ашық айтқан болатын [4]. Сонымен қатар Елбасы: «Көптеген кезеңдерде дін халықтың, даналықтың, мәдениеттер мен дәстүрлердің сақтаушысы болып келді», – деді. Оған кешегі Кеңестік кезеңде асыл дініміздің арқасында ұлттық құндылықтарымызды жоғалтпай, аман қалуымыз дәлел. «Қазіргі діндер жолайрықта тұр. Адамзат жоғары сана, яғни Алла берген жаңалықтарды әлем игілігі үшін жұмсаудың орнына жалғандық, арсыз түсінік және өшпенділік ұрығын себуде. Кез келген қоғамның моральдық өнеге бесігі болып табылатын отбасы берекесі, бала тәрбиесі, ұрпақ сабақтастығы бұзылды» деген Ұлт көшбасшысы бүгінгі әлемнің рухани құлдырауын тілге тиек етті [5]. Енді үлкен форумда бейнеленген осындай ойдың Қазақстанға қандай қатысы бар дегенге келетін болсақ, Елбасы айтқан мәселелердің барлығы біздің елде де кездеседі. Бүгінде батыстағы азғын әрекеттердің көбі өз ішімізде де орын алуда. Сондай-ақ бізге де жаңағы вульгарлық материалдық қоғам еніп келеді. Өскелең ұрпақ нақ осы қоғамда тәрбие алуда. Мұндай келеңсіз құбылыстардың алдын алу үшін Орта Азия республикаларымен қатар Алаш жұрты біріге отырып, «иманды қоғам» тұжырымын қалыптастыруда. Тың идеяның мәні мынада: иманды қоғам бұл әділетті, мейірімді, салауатты қоғам. Сол себепті өз ортамызда осындай қоғам қалыптастыра алсақ, еліміздің ертеңі баянды, болашағымыз жарқын болуы хақ. Егер жат ағымдар қалай пайда болады деген сұраққа жауап іздеп көрсек, ол Исламды, жалпы дінді біржақты түсініп, өз қалауына қарай икемдеп алудан туындайтын олқылық. Алғашында назар аударарлықтай болмаса да, уақыт өте хақ діннен арасы алшақтап, таным түсінігі өзгеріп сала береді. Нәтижесінде, мақсат-мүддесі бөлек ағым пайда болады. Сол себепті, бізге дәстүрлі дінімізді терең түсініп, рухани кемелденуді ешқашан кейінге қалдырмауымыз керек. Кез келген тұлға діни сауатты болуға ұмтылуы тиіс. Сондай-ақ жат ағымдармен күресте түсіністік және әріптестік қажет. Тек діни басқарма немесе жауапты органдар емес, бүкіл қоғам болып әрекет жасау керек. Яғни бұл шараны тіпті балабақшадан, мектептен бастап, дәстүрлі дінімізді адами, имани құндылықтарын жеткіншектердің бойына сіңірсек те артық етпейді. Аталмыш мәселені көтеруде шетелдік тәжірибеге сүйену дұрыс болар. Мәселен, көршілес Ресей «Экстремизмге қарсы Ислам доктринасы» атты құжат қабылдады. Онда «Халифат», «Джихад», «Такфир» ұғымдарына терең талдау жасалып, олардың ешқандай ұлттық, мемлекеттік мүдделерден жоғары тұрмайтындығы баса айтылған. Мұндай тәжірибе әрине, Қазақ еліне де қажет.

Орта Азия Республикаларының барлығында да ислам өркениетінің қалыптасуы өте күрделі процесс. Мәселен, Өзбекстанда ислам өркениеті негізгі үш белгі бойынша айшықталады:

- этно-географиялық;
- салыстырмалы-діни (ислами және ислам емес діндердің арақатынасы);
- геосаяси (сыртқы факторлардың діни процестерге әсері).

Бұл белгілер аталмыш мемлекеттің даму процесіне тікелей әсер етеді.

Қорыта айтқанда, Ислам өркениеті Қазақстанда және Орта Азия республикаларында жалпы Сунниттік бағыт бойынша дамып келеді және аталмыш елдерде Ислам өркениетін бейнелейтін мынадай бәйсікті элементтер көрініс тапқан:

- Ұлттық сана;
- Экстремизмге қарсы Ислам доктринасы;
- Хадерланд сызығы;
- Алтын миллиард теориясы;

– Әлемдік және дәстүрлі діндер съезі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шпенглер О. Закат Европы. 1 Т. – М., 1993. – С. 264.
2. Шпенглер О. Закат Европы. 1 Т. – М., 1993. – С. 155.
3. Полис.1994, №1. – С. 5-7.
4. Ислам және өркениет, 2013, №2. – Б. 10-11.
5. Ислам және өркениет. 2013, №2. – Б. 12.

РЕЗЮМЕ

*Басшыбаева А.С., старший преподаватель, Абдиханова А.Е., преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

МЕСТО ИСЛАМСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ГЛОБАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В данной статье рассматриваются исторические, политические настроения Исламской цивилизации в контексте центральной Азии и Казахстана. В обществе где основная масса людей состоит из мусульман социально-экономическое положение напрямую зависит от религии. Потому что религия как главный моральный потенциал и облик нации и этносов играет важнейшую роль в обществе. В географической пространстве исламская цивилизация функционирует интеграционную роль, жители придерживающиеся ислам понимают ценность, роль, функции данной религии.

Ключевые слова: Ислам, религия, Экстремизм, Халифат, Джихат, Халифат.

SUMMARY

*A.S. Basshybaeva, senior lecturer, A.E. Abdihanova, senior lecturer
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

THE PLACE OF ISLAM CIVILIZATION IN GLOBAL EXPANSE

This article discusses the historical, political sentiments of the Islamic civilization in the context of Central Asia and Kazakhstan. In a society where most people is Muslim socio-economic situation directly depends on religion. Because religion as the main moral potential and image of the nation and ethnic groups play a vital role in society. In the geographical area Islamic civilization operates integrative role, the people adhere to Islam understand the value of the role, function of the religion.

Key words: Islam, religion, extremism, Caliphate, Cihat, Caliphate,

ӘОЖ 33 (574)

Б 52

РЕСПУБЛИКАДА КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫҢ ДАМУЫ

*Б. Бихондиев, э.ғ.к. доцент
С.Т. Ыбышова, п.ғ.к., аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада елдің экономикалық түрлі деңгейлерде дамуын басқаруды жетілдіруді зерттеу, Қазақстанның ерекшелігі мен шетелдік тәжірибелерді жетекшілікке алу негізінде корпоративтік басқару мен корпоратившілдік проблемасы қарастырылады.

Түйін сөздер: нарық, меншік, корпоратив, компания, басқару.

Қазақстан корпоративтік бизнесінің өзекті мәселесі – корпоративтік басқарудың сапасын жетілдіру болып табылады. Бұл үшін меншік иелерінің құқықтарын қорғау, жекелеген компаниялар мен бүкіл корпоративтік құрылымдар мүдделерінің өзара үйлесімді тепе-теңдігін сақтаудың ұтымды шешімдерін табу өте маңызды.

Корпоративтік басқару сыры мен қыры көп мәселе және оны кешенді қарастыруды қажет етеді. Корпоративтік құрылыстың тұжырымдамасында осындай мәселелердің шешімдерін табудың басты бағыттары көрсетілген:

- Қазақстанда басқарудың корпоративтік ұстанымдарын бекіту;
- Корпоративтік басқарудың қағидаттарына сәйкес, компаниялардың басқару құрылымдарын жетілдіру;
- Меншікті басқаруды жетілдіру;
- Компанияларда ақпараттық шынайылықты кеңейту және басқару;
- Қор нарығын дамыту;
- Корпоративтік басқарудың ұстанымдары негізінде корпоративтік бизнеске қатысушылардың өзара әрекетін басқаруды жетілдіру.

Республикамызда осы заманға лайықты корпоративтік басқаруды дамыту – жоғарыда аталған мәселелерді толық, әрі кешенді шешуге қол жеткізеді.

Корпоративтік басқару қағидаларын транзиттік экономикалы елдер бизнесінде орнықтырудың мәні үлкен. Басқарудың корпоративтік ұстанымдарының қалыптасуы Қазақстандағы корпоративтік басқару мен корпоративтік бизнестің іргетасын қалаудың елеулі кезеңі.

Нарықтық қатынастардың корпоративтік экономикалық мазмұнын анықтайтын, корпоративтік дамудың теориялары мен тәжірибелері белгілеген корпоративтік басқарудың қағидаларын жетекшілікке алуы – компаниялар басшылары мен меншік иелерінің оларды объективтілік қажеттілік ретінде қабылдауының алғашқы қадамы болды.

Әлемдік қауымдастық Қазақстанның қазіргі экономикалық даму кезеңін рыноктық экономикасы орныққан ел ретінде бағалап отыр. Республикамызда жаңа институционалды орта қалыптасты, ондағы шешуші рөлді жекеменшік атқарады. Оның сан алуан түрлері мен нысандары – жеке дара меншік түрінен бастап, акционерлік қоғам түріндегі ірі корпоративтік компаниялар өздеріндегі қатысушылар құрамы жағынан әртүрлі болып өмір сүруде.

Елдің экономикалық түрлі деңгейлерде дамуын басқаруды жетілдіруді зерттеу және Қазақстанның ерекшелігі мен шетелдік тәжірибелерді ескеру – корпоративтік басқару мен корпоратившілдіктің басты проблема екенін көрсетеді. Бұл проблема өз көрінісін корпоративтік бизнестен тауып отыр. Республикамызда оның орнығуы мен дамуы қажетті инвестициялық және жалпы іскерлік климатты қалыптастырады, бұлар өз кезегінде ел экономкасына жаңа сапа мен өмір сүруге мүмкіншіліктер жасайды.

Қазіргі дамыған нарықтық экономикалы елдерге тән басты белгі – оларда сан қилы меншік нысандарының болуы, осындай нысандарға негізделіп құрылған, шаруашылықты жүргізудің жаңа тұрпаты «институционализм» деп аталады. Бұл елдерде корпоративтік нысандағы меншіктің үлесі басым, олар шаруашылықты жүргізудің корпоративтік нысанына негізделген тұрпаттары болып табылады. Корпоративтік сипат жаңа экономикалық орталарда және ірі мемлекеттік компанияларда, оның ішкі және сыртқы қызмет сфераларында басымдылыққа ие болуда.

Қазіргі заманда корпорациялардың қызметтері – елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, оның әлемдік шаруашылыққа қатысу дәрежесін анықтайды.

Тұлғалардың ұйымдасқан топтарға бірлесіп қызмет ету үшін бірігуі: біріншіден, акционерлік компанияларға жеке және заңды тұлғалардың қатысуын; екіншіден, осындай қызметті жүргізетін қажетті ережелерді жасауды талап етеді. Аталған қағидаларды сақтау корпорациялардың пәрменді қызмет етуінің жауапты мәселесі. Бизнестің ірі корпоративтік құрылымдары – ел экономикасын басқаратын қуатты салалық және салааралық

құрылымдарға айналуға. Шындығында республикада олар салалық және салааралық басқару құрылымдарын, яғни мезоэкономиканы қалыптастырады.

– Қазақстандағы корпоративтік басқару жүйесінің мынадай ерекшеліктері бар: Корпорацияларда меншікті қайта бөлудің үздіксіз процеске айналуы;

– Корпорациялар активтерінің шығарылуы мен қаржы легтеріне бақылау жасауға байланысты көптеген инсайдерлердің (менеджерлер мен ірі акционерлердің) айрықша уәждемелері;

– Директорлық корпустың немесе бас директорлардың қолдарына акциялардың бақылау пакеттерінің шоғырлануы;

– Корпоративтік басқарудың дәстүрлі «сыртқы» механизмдері (бағалы қағаздар нарығы, банкроттық, корпоративтік басқару мен бақылау нарығы және т.б.) рөлінің әлсіз немесе өзіне лайықты дәрежеде болмауы;

– Корпорацияларды басқарудағы маңызды кемшілік – корпорация қызметіне қатысушылардың бірегей өкілдіктерінің болмауы. Әртүрлі деңгейдегі атқарылатын қызметтердің, билік өкілдіктерінің, сондай-ақ бақылау жүйесіне қатысушылардың шешімдерді қабылдау кезіндегі құқықтары мен жауапкершіліктерінің нақты белгіленген жүйесі жоқ. Мұндай жағдай корпорациялардың экономикалық қауіпсіздігіне қатер төндіреді.

Корпорациялардағы басқарудың тым жоғары деңгейде шоғырлануы корпорация бөлімшелерінің экономикалық дербестігін шектейді. Мұндай басқару жүйесіне тән белгі – шаруашылық қызметінің нәтижелеріне жауап бермейтін жоғары басшы мен бас директорға немесе директорлық корпусқа төменгі буын жетекшілерінің қатаң бағынышты болуы. Бұл өз кезегінде корпоративтік басқарудың қалыптасуы мен дамуына көп кедергілер келтіреді.

Тұжырым: Корпоративтік басқару өте күрделі процесс. Басқарудың барлық рөлін (қызметтерін) бір адам жемісті атқаруы мүмкін емес. Әрбір рөлді (қызмет) ерекше стильді талап етеді. Корпоративтік басқару ісіне қатысушылардың атқаратын түрлі рөлдерінің өзара қарама-қайшылықтары болады.

Сондықтан да олардың барлығын бір адам бір мезгілде орындап атқаруы мүмкін емес. Мұндай шым-шытырық өзара қатынастар корпоративтік басқарудың қағидалары арқылы реттелуі тиіс. Компаниялардың құрылымын қайта құрудағы қиыншылықтары ішінен көптеген компания басшыларының корпоративтік басқару, корпоративтік мәдениет, кәсіпкерлік этика, экономикалық ойындардың ережесі, корпоративтік мінез-құлықтың ұстанымдары мен кодексі және т.б. мәнін түсінбейтін жағдайларды атауға болады.

Қазақстандағы корпоративтік басқарудың жағдайын меншік құрылымы анықтайды. Компаниялардың меншік құрылымындағы бұлыңғырлық көп жағдайда акционерлер мен нақты инвесторларға бақылау жасау механизміне дұрыс түсінік алуына мүмкіндік бермейді, бұл олардың Қазақстан жобаларына қатысуына тәуекелдіктерін күшейтеді. Компаниялардағы түрлі топтар арасындағы билік үшін күрестер әрдайым жалғасуда. Қазақстанда корпоративтік басқарудың нысанына мемлекеттік органдар мен сот биліктеріндегі, атқару органдарында орын алған жемқорлық кедергілер жасауда. Бұл сфералардағы іске асырылып жатқан реформалар – елге қажет лайықты корпоративтік басқарудың ұстанымдарының түбегейлі қалыптасуында басымдылық маңызға ие болады. Қаржылық және басқадай есептемелерді халықаралық стандарттарға сәйкестендіру осы іске оң ықпалын тигізетін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

2. Косолапов Г.В. Экономическая безопасность и управление стоимостью бизнеса // Саясат, 2007. №1. – С.26.

3. Родыгин А., Сидоров Ж. Российская экономика: сто лет одиночества?// Вопросы экономики. 2000. №5. – С.45-61.

4. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. // Казахстанская правда, 02.03.2007.
5. Принципы корпоративного управления ОЭСР. 2004-www.source OECD.org.
6. Клейнер Г. Кто и как управляет российскими предприятиями.// Независимая газета. 2001. 8 мая.
7. Патюрель Р. Создание сетевых организационных структур. // Проблемы теории и практика управления. 1997. №3. – С.20.
8. [http:// www.vestona.ru/str-sys.htm](http://www.vestona.ru/str-sys.htm).

РЕЗЮМЕ

Бихондиев Б., к. эконом. н., доцент, Ыбышова С.Т., к. п. н., старший преподаватель (г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

РАЗВИТИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ

В данной статье рассматриваются проблемы корпоративности корпоративного управления на основе руководства зарубежного опыта, особенности Казахстана, исследование совершенствования управления и развития страны на разных экономических уровнях.

Ключевые слова: рынок, собственность, корпоратив, компания, управление.

SUMMARY

*B. Bihondiev, associate professor of economic sciences,
S.T. Ybyshova, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer
(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

DEVELOPMENT OF CORPORATE MANAGEMENT AT REPUBLIC

This article considers the problems of corporate governance based on the manual of international experience, some features of Kazakhstan, the study of improving the management on the country's different economic levels.

Key words: market, property, cooperative, company, management.

ӘОЖ 364:398

ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНЕ САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ӘСЕРІ

*Б.И. Иманбекова, с.ғ.д., доцент,
Ә.С. Бәбітаева, магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада қазақ жастарының әлеуметтенуіне салт-дәстүрдің әсері, дәстүрде тарихи қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын әрекет пен мінез-құлық нысаны, сондай-ақ ғұрып, қағида, құндылық, түсініктері туралы айтылады. Қазақ жастарының әлеуметтенуіндегі салт-дәстүрдің орны мен рөлі және ұлттық маңызы мен мәні салт-дәстүрлік нақыш тұрғысынан сараланып, тәжірибелік қырымен байланыстыра отырып жан-жақты зерттеледі.

Түйін сөздер: Дәстүр, әлеуметтану, жастар, әдет-ғұрып.

Бүгінгі жастар – ол ертеңгі ел азаматы. Отан саясы, ата мейірімі, ана қамқорлығы жоқ болса бұл күнге де жетпеген болар едік. Бабаларымыздың арманы мен тілегі – өзінің ұрпағын бейбіт өмір, шаттық заман аясына жеткізу еді. Олар жете алмаған бүгінгі бейбіт өмірге ұрпағы жетті. Қазақстанда тұрып жатқан әр ұлттың мәдениеті, салт-дәстүрі, тілі, діні, тарихынан туындайтын көзқарас. Салт-дәстүр – әр ұлттың, халықтың діні мен сеніміне, тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық құрылым ерекшелігіне сәйкес ғасырлар бойы жинақталып, өмірдің өзі туғызған ғұрыптардың жиынтығы; қауым мен қоғамда қалыптасқан мінез-құлықтың үлгілері. Күнделікті қолданыста бір мәдени топты екіншісінен айыратын және бейресми жолмен реттейтін қабылданған мінез-құлық ережесіне немесе әлеуметтік әрекеттерді жөнге келтіретін терминге жатады. Салт-дәстүр ұлт үшін өмір сүру қағидасы, қоғам заңы болып негізделіп, сана, тағылым, тәрбие, тіршілік ережесі ретінде ел зердесіне рухани байлық – өнеге тәжірибесін құраған. Бүгінгі таңда ХХІ ғасыр табалдырығын еркін аттаған азат ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беруді жетілдіру, әлеуметтендірудің басым бағыттарын айқындап, ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселелердің бірі болып отырғаны анық. Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан тәрбиелеу қажет. Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» атты халыққа Жолдауында былай деп жазылған: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн»[1]. Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу, әлеуметтендіру болып отыр.

Дәстүр – тарихи қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын әрекет пен мінез-құлық нысаны, сондай-ақ ілеспе астасқан ғұрып, қағида, құндылық, түсінік болып табылады. Әрбір халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлері бар. Дәстүрлердің қай-қайсысы болмасын, олардың бәрі де халықтың күнделікті өмірдегі тұрмыс-тіршілігін, мінез-құлық ерекшеліктерін білдіретін тұрақты қалып. Салт-дәстүрдің барлығы сол халықпен бірге жасасып, оның тарихына өшпес із қалдырады. Қоғамдық өмірдің, экономикалық жағдайлардың ілгерілеп дамуына байланысты, халықтың тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, сана-сезімі, дүниеге көзқарасы т.б. өзгеріп отырады. Бір заманда туып, ғасырлар бойы қалыптасқан, белгілі жүйеге түсіп, дағдыға айналған тұрмыс-тіршілік, әдет-ғұрып, салт-сана, алғашқы мазмұнын біртіндеп жоғалта да бастайды [2]. Халық ұрпақтан-ұрпаққа өзінің қоғамдық, әлеуметтік тәжірибелері мен рухани байлығын қалдыра отырып, сол арқылы қоғамның материалдық және рухани мәдениетінің тарихын да жасайды. Біз ұлттық салт-дәстүрді қалыптасқан жүйесі бар, өмір ағымында адамдар жинақтаған белгілі бір білім-білік, дағдылардың бір ұрпақтан келесісіне беріліп отыратын тәрбиенің әдіс-тәсілдерінің бірлігі ретінде қарастырамыз.

Әлеуметтену – жеке адамдарға қоғам мен оның құрылымдары тарапынан үнемі (жинақы, бақылаулы, шашыраңқы түрде) әсер ету процесі. Соның нәтижесінде адамдар белгілі бір білімдерді, құндылықтар мен нормаларды игеріп, нақты қоғамда, әлеуметтік топтар мен ұйымдарда өмір сүру тәжірибесін жинақтайды әрі тұлғаға, сол қоғамның тең құқылы мүшесіне айналады. Әлеуметтену тура мәнінде, жарық дүниеге келген, адамзат мәдениетін игеруге бағдарланған саналы биологиялық организмді, яки адам баласын дамытып, өзінің тұлғалық-психологиялық ерекше қасиеттерін, сондай-ақ, қоғамдық өмірге араласуына мүмкіндік беретін әлеуметтік тұрпаттық, әлеуметтік маңызды қасиеттерді, білім мен білікті бойына жинақтаған тең құқылы жеке тұлғаға айналдыру жолы. Сондықтан, әлеуметтену дегеніміз – жеке адамның әлеуметтік ортамен өзара (диалектикалық) әрекеттесу процесі, оның барысында, бір жағынан – адам бойындағы табиғи, психологиялық өскін жетіліп, өркендей түседі, екінші жағынан – қоғам жеке тұлғаны тәрбиелеу, білім беру, мәдениетке ұмтылдыру арқылы оған адами тұлғаға тән әлеуметтік мәні мол қасиеттерді сіңіреді. Әлеуметтену – қысқа мерзімді, бір мәртелік емес, іс жүзінде жеке адамның бүкіл ғұмырын қамтитын ұзаққа созылатын көп қырлы құбылыс. Өйткені, әрбір жеке тұлға тиісті

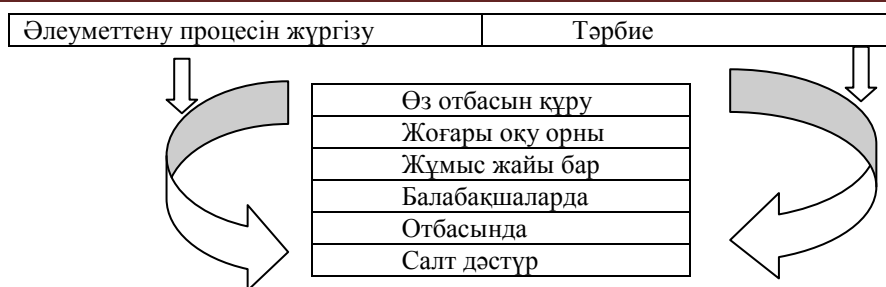
құқылар мен міндеттерді иелене отырып, қоғамдағы өзіне лайықты орынды еншілейді және нақты қызмет міндеттерін атқарады, яғни әлдебір әлеуметтік статусқа ие болады [3].

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағының кепілі.

Қазақ халқының ғасырлар тұңғиығынан бері тарихымен біте қайнасып келе жатқаны ұрпақ тәрбиелеу. Сонымен бірге ұрпақ тәрбиесіне, жалпы халықтың рухани дамуына байланысты ұлттық тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді: Қорқыт ата, әл-Фараби, Қожа Ахмет Ясауи, Мұхамед Хайдар Дулати, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Асанқайғы т.б. қазақ ақын-жырауларының мұраларынан, билер мен шешендердің тәлімдік сөздерінен көреміз. Әр адам өзінің ұлттық тамырын, әдет-ғұрпын, мәдениетін түсіне алады. Өз халқына деген сүйіспеншілігі, өзінің туған жеріне, өз халқы өмір сүретін ортаға деген сезіммен ұласып жату керек. Халықтық әдет-ғұрып, салт-санасының байлығы, патриоттық сезім Отанға деген сүйіспеншілігін қалыптастырады [4].

Қазақ халқының салт-дәстүрінің ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі аса зор, мәні үлкен. «Баланы жастан» демекші, жастар санасына халқымыздың тәрбие негізі, асыл қазынасы – салт-дәстүрлерін дұрыс жеткізе білсек, ертеңгі күні олардан зор ұлтжанды қазақ азаматы шығатынына кәміл сенуге болады.

Қазақ отбасының осындай өнегелері жеке бастың мінез-құлқы мен рухани мәдени құндылықтарын қалыптастырудың баспалдақтары болды. Тәрбиенің салт-дәстүр арқылы жүретіні белгілі. Халқымыздың ежелден келе жатқан наным-сенім, салт-дәстүрлері, қазіргі таңда көптеген ғылыми еңбектерде жарық көруде. Біріншіден, дәстүрлердің қай-қайсысы болмасын тәрбиелік мәні зор. Екіншіден, дәстүрдің психологиялық ерекшеліктері, сол дәстүр қалыптасқан халықтың тіршілік бейнесі мен еңбектенуі танылатын сан алуан дәстүрлерден көрінеді. Мәселен, тәрбиенің негізі болып табылатын ұлттық салт-дәстүрлерді насихаттаудың жастар тәрбиесінде мәні зор. Аталған тәрбие ерекшеліктеріне қатысты деректер бойынша оның бірнеше түрлері бар. Соның бірі – отбасы тәрбиесі. Оған ұлт тәрбиесі мен қыз тәрбиесінің ерекшеліктері, жастарды жұбайлық өмірге тәрбиелеу жатады. Қазақ халқы ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне ерекше мән беріп, оның өзіндік ерекшелігін ескеріп тәрбиелеген. Ұл тәрбиесіне ерекше мән беріп, оларды еңбексүйгіштікке, жауапкершілікке, сондай-ақ әнші, күйші, аңшы т.с.с. небір өнерлерге, сырт шаруаға, яғни жан-жақты азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Тәрбиенің басты шарты үлкендер ел алдында танылған алуан өнерді жастардың бойына біртіндеп сіңірте беру керек деп түсінген. Ал қыз тәрбиесінде «Қыз өссе – елдің көркі» деп айтылатындай, қай ата-ана болса да ғұрып, дәстүрге тән, қыз балаларға қамзол, кәмшат бөрік, биік өкше етік, қос етек көйлек тіктіріп кигізген. Ерте кезден қыз балаларды ішкі үй шаруасына тартумен қатар жалпы әйел табиғатына тән нәзіктік, сабырлылық, төзімділік, бала тәрбиелеу, өнерге баулу сынды т.с.с. жақсы игі істерге баулыған. Ерте заманнан дәстүр жастарға білім берудегі негізгі құрал болып келді. Мәселен, ақыл-ой тәрбиесі адам зиялылығының негізі десек, сол арқылы баланы ойлау іс-әрекетінің шарты болып табылатын білім қорымен қаруландыру, ойлау амал-жолдарын меңгерту, білім мен дағдылар және дүниетанымын қалыптастыру міндетінің шешілетіні хақ [5].

Дәстүрлер негізінде жүргізілетін тәрбиенің жолдары көп. Соның ішінде адамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру жастар тәрбиесінде өзекті мәселелердің бірі. Құқықтық мәдениет болмай, қоғам алдындағы міндетті орындау мүмкін емес. Ол күрделі, өйткені құқықтық мәдениет, құқықтық тәрбиенің деңгейімен тығыз байланысты. Атақты Қазыбек, Төле және Әйтеке сынды билер дәстүрлері мен даналығын өмірден алынған пайымдаулары мен сабақтастығын айқындауға болады. Аталған тәрбиенің мәні жастарымызға құқықтық білім беруге, заңды құрметтеуге, құқықтық іс-әрекетке тәрбиелеуге үйрету деп түсінуіміз керек. Осы ретте ұлттар мен халықтардың мүдделеріне, құқықтарын қорғау, ұлтаралық қатынастарды сауықтыру, тұрақтылық, кез келген келеңсіз жайттарға жол бермеу т.б. осындай маңызды мәселелер этнопсихологиялық факторларды ерекше ескерудің қажеттілігінде көрсетеді. Бұл жастардың санасына және көзқарастарына тәрбие дәстүрлері мен қоғамдық, әлеуметтік пікірлердің қалыптасуына әсер ететіні сөзсіз [6].

Шынында ХХІ ғасырда жастар арасында әлеуметтену процесіндегі салт-дәстүрдің орны мен рөлі орасан зор. Себебі, қазақ даласындағы ақылы асқан данышпан-ғұлама ғалымдардың барлығы дерлік осындай «әлеуметтену процесі» деген ғылыми атақ алмаса да, салт-дәстүр деп аталатын киелі мектептен шыққан. Адам баласы қоғамнан тыс өмір сүре алмайды. Ол қоғамға енуі үшін ең алдымен әлеуметтену процесінен өтуі қажет. Ендеше, дәстүріміздің барлық мақсат-мүддесі біз, яғни ұрпақ үшін болса, бізге неге оны ту етіп ұстамасқа!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н. Қазақстан халқына Жолдауы 2011.
2. Аймагамбетова О.Х. Этнопсихологическое исследование этнических конфликтов. //Вестник КазНУ им.Аль-Фараби. Серия психология и социология. №1(8). – С.126.
3. Әбубәкірқызы Б. Этнопсихология. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2004. – 92 б.
4. Жарықбаев Қ. Әдеп және жантану. – Алматы: Атамұра, 1996. – 22 б.
5. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995. – 349 б.
6. Әбдікерова Г.О. Тұлға әлеуметтануы. – Алматы: Атамұра, 2006. – Б. 18.

РЕЗЮМЕ

*Иманбекова Б.И., д.с.н., доцент, Бабитаева А., магистрант,
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИИ В СОЦИАЛИЗАЦИИ КАЗАХСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье составной частью культуры каждого народа является сохранение своих обычаев, традиций и обрядов, передаваемых из поколения в поколение. Обычай, традиций и обряды казахского народа формировались на протяжении нескольких столетий. Традиции – это исторически сложившиеся устойчивые и наиболее обобщённые нормы и принципы общественного мнения. Обычай – это также общепринятые исторически сложившиеся в процессе эволюции правила и нормы, регулирующие поведение людей в определенной области общественной жизни.

Ключевые слова: Традиция, социализация, молодежь, обычай.

SUMMARY

*B.I. Imanbekova, Doctor of social sciences, associate professor, A. Babitaeva, master,
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

THE EFFECT OF THE SOCIALIZATION OF YOUNG KAZAKH TRADITION

Component part of culture of every people is a maintenance of the consuetude`s. traditions and ceremonies. Transferrable from generation. Consuetude, traditions and Ceremonies of Kazakh people were formed during a few centuries. Traditions- it historically folded steady and the most generalized norms and principles of public relations of people, transferrable from a generation in a generation and guarded by force public opinion. Consuetudes – it also generally accepted historically folded in the process of evolution governed norms, regulative the conduct of people in certain sphere of public of public life.

Key words: Tradition, socialization, youth, custom.

ӘОЖ 330.190 .4

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДА ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ БЕРУ

*А.Д. Умбеталиева, аға оқытушы
Ж.А. Орынханова, аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада қазіргі қазақстандық қоғам жағдайында білім алушыға құзыреттілік түрғыда экономикалық білім беру. Құзыреттілікті арттыру және экономикалық білім жолдарын одан әрі дамыту қарастырылады.

Түйін сөздер: бәсекеге қабілеттілігі, жан-жақты білім, бейімдеу, күтілетін нәтижелер, азаматтық-қоғамдық тәжірибе, дайындық бөлімдері, білушілік, қалыптасу, айқындаушы.

Бүгінгі таңда қазақ елі 2050 жылға дейінгі стратегиялық даму бағдарламасын негізге ала отырып, өзінің алдына дамыған 30 елдің қатарынан көріну мақсаттарын қойып отыр. Бұл орайда Президент Н.Ә.Назарбаев «Жас кәсіби мамандар ел өмірінде болып жатқан үдерістерде өз орнын тауып, болашақты орнатуға белсенді қатысуы керек» деп атап көрсеткен-ді. «Қазақстан – 2050» стратегиясында оқу-білім мәселесіне де айрықша көңіл бөлінген. Яғни, Елбасы алдағы уақытта білім беру ісін жаңа деңгейге көтеріп, жан-жақты дамыта берудің жолдарын анықтап, белгілеп берген [1]. Стратегияның оқу-білім жөніндегі бұл міндеттері де шетелдік қандастарымыз үшін өте маңызды. Өйткені, қазіргі кезде шетелдегі ағайындардың жас ұрпағы атамекенге келіп, білім алуға өте ынталы. Құзырлылықтың латын тілінен аудармасы «competens» белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді. Мұғалімнің кәсіби құзырлылық деңгейін көтеру үшін, құзырлылық сөзінің мәніне терең үңілген жөн.

Құзырлылық – бұл күнделікті өмірдің нақты жағдайларында пайда болатын проблемалар мен міндеттерді тиімді түрде шешуге мүмкіндік беретін қабілеттілік. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықты игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Экономикалық білім

отбасынан басталады, оның өмір салты балаға ақша, еңбекақы туралы ұғымды білдіреді. Бұл сабақта әрбір студент ақша тауып, оны жұмсайтын адам ретінде қоғам мүшесі болғандықтан экономикалық білімсіз өмір сүре алмайтынымызға көзіміз жетті.

Экономикалық білім берудің мақсаты – жастарды нарық заманында өмір сүріп, еңбек етуге бейімделе алатын бәсекеге қабілетті адам ретінде тәрбиелеу. Ал студенттің экономикалық тұрғыдағы құзыреттілігі студенттер біліктілігінің өзектілігі қазіргі үрдістермен даму кәсіби жоғары білімді, қоғамның өсіңкі талаптарымен студентке берік және терең экономикалық білім, экономикалық қызмет қолдануда алғыр, кесімді болу қажет.

Адам мен қоғамның дамуындағы ғылымның рөлін түсіну; оқу-танымдық құзыреттілік; коммуникативтік құзыреттілік оқушының зерттеу әрекеті мен өзіндік оқу-танымдық үрдісін қамтамасыз ететін кешенді құзырлылық. Бұл құзырет өзінің білімділік қызметін ұйымдастыра білуді, тиімді жоспарлай білуді, сәйкес функционалдық сауаттылық талаптары негізіндегі білімді игеруде әлемнің ғылыми бағытын түсінуге ізденушілік, зерттеушілік әрекет дағдыларын игеруге мүмкіндік беретін өзінің әрекетіне талдау және қорытынды жасау тәсілдерін қарастырады; ақпараттық-технологиялық құзыреттілік-бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, талдай, таңдай білу, өзгерте білу, сақтай білу, білім мен ақпаратты ақпараттық технологиялар мен техникалық объектілердің көмегімен жеткізуді жүзеге асыра білу: әлеуметтік-еңбек құзыреттілігі –отбасылық, еңбек, экономикалық, саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді азаматтық-қоғамдық тәжірибе мен білімге ие болуды білдіреді; тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігі. Бұл құзырет отбасылық, еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді азаматтық-қоғамдық қызмет білімі мен тәжірибесінің болуын білдіреді [2.29].

Құзырлылық – белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді шешім шығара алады дегенді білдіреді. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің негізгі шарттары:

1. Тұлғааралық және еңбектегі байланыс.
2. Қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруі.
3. Қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы.
4. Практикалық кәсіби тапсырмаларды орындаудағы дайындық әлеуеті.
5. Нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі.
6. Тиімді шешім қабылдау қабілеті.

Қазақстанның білім беру жүйесінде экономикалық ойлауды қалыптастырудың маңызды факторы ретінде, мемлекеттік саяси білім мен тәрбие ісі ерекше бағыт алып отыр. Тәрбие жұмысы тәжірибесімен шаруашылық саласында экономикалық білім, экономикалық тәрбие, экономикалық мәдениет деген ұғым жиі кездеседі. Адам болашағын шешетін тәрбие екені белгілі. Экономикалық тәрбие адам бойында тәртіптілік, ұжымшылдық, ұқыптылық, іскерлік, еңбектегі шығармашылық т.б. қасиеттер дарытуға бағытталған. Тәрбиенің ең өзекті мәселесі – білім негізінде жеке адамның ғылыми көзқарастарын қалыптастыру арқылы қоғамдық тұрмыстағы адамдардың өндірістегі қарым-қатынасын қалыптастыру. Экономикалық тәрбиенің негізі болып еңбек тәрбиесі саналады. Жастардың еңбекті қажетсінуін, еңбексүйгіштігі, саналы еңбек тәртібін қалыптастыру экономикалық тәрбиенің алғы шарты болып табылады. Экономикалық тәрбие беру – студенттерді экономикалық білім негіздерімен қаруландыру, қоғамымыздың экономикалық заңдары туралы дұрыс түсінік беру, еліміздің экономикалық саясатын ұғындыру, негізі экономикалық қатынастарды (өндіріс, айырбас, бөлу және тұтыну) тәжірибеде меңгерту [3.142].

Экономика алғашқы ұғымында «үй шаруашылығын» білдірген. Кейіннен бұл ұғым кең көлемде, қоғамдық өндірістің жүйесі деп аталуда. Өндіріс – қоғамның дамуына және өмір сүруіне қажетті. Көп қырлы экономикалық қатынас арқылы әрбір адам басқалармен байланыста болады. Адамдар жалақы алады, өнім шығарады, сатушы және сатып алушы ретінде қызмет атқарады. Қай заманда болмасын адам өз өмірінен экономика белгілерін табады, яғни күн сайын ұшырасады. Мысалы, үстіміздегі киім, таңертеңгілік ас, үй

жанындағы дүкен және т. б. Еліміздегі экономика пәнінің мақсаты – жастарды болашақта лайықты өмір деңгейіне көтерілу үшін бизнес пен экономикаға үйрету, нарықты зерттеу мен жеке кәсіпкерлікті бағалауға ынталандыру.

Экономикалық білім мен тәрбиенің міндеттері:

- оқушыларды қоғамның даму заңдылықтарымен, өндіріс экономикасымен таныстыру;
- басқаруға тән ұқыптылық, іскерлік, ықыластық, тәртіптілік т.б. қасиеттерді дағдыландыру;

–экономикалық есеп, талдау жасап дағдыларына үйрету, еңбекті ғылым негіздерімен байланыстыра білу.

Бәсекеге қабілетті болу үшін, біріншіден, білім сапасын жоғары деңгейге көтеру қажет. Екіншіден, оқушылардың біліктілігі мен сапалылық құрамы талапқа сәйкес болуы тиіс. Үшіншіден, оқу үрдісі инновацияға негізделуі және төртіншіден, оқу орнының материалдық-техникалық базасы мықты болуы керек.

Бәсекеге қабілеттіліктің басты көрсеткіші – студент жастардың білім деңгейінің жоғары және олардың парасатты, аса тәрбиелі тұлғалар болып қалыптасуы. Өйткені бүгінгі күнгі студенттер – ертеңгі зиялылар. Күні ертең-ақ, олар өндірістік және әлеуметтік басқару жүйесін өз қолдарына алады. Қазіргі кезде қоғамдағы кең етек алып келе жатқан ой-пікірлердің көбісі бүгінгі ұрпақтың тәрбиесіне келіп тіреледі. «Тәрбие – ұлы іс, онымен адам тағдыры шешіледі», – деп В. Белинский дәл айтқан.

Экономикалық білім негіздерімен қаруландыру үшін белгілі бір циклдер бойынша әңгіме немесе іс-шаралар өткізуге болады. «Тұрмыстағы экономика», «Біздің айналадағы экономика», «Дүниенің кілті экономикада» тақырыбында плакаттар сайысы, нарық саласында жазылған эссе, өлеңдер және экономика сұрақтары бойынша көшбасшы сайысын ұйымдастыру, банк қызметкерлерімен кездесулер, жыл сайынғы Елбасының халыққа арналған Жолдауын (экономика бойынша) насихаттау мен таныстыру [4.27]. Экономикалық тәрбие мен білімнің өзіне тән әдістері бар. Білімді бекіту, іскерлікті қалыптастыру үшін қолданылатын әдістер:

Жаттықтыру. Әртүрлі іс-әрекеттерін істей білуге машықтандыру, жұмыс орнын тиімді ұйымдастыру, уақыт және өндіру нормаларын анықтау, материалдарды, электр қуатын, суды, газды үнемді пайдалану т. б. Тәжірибелік жұмыстар және эксперимент. Бұл әдістерді оқушылардың өндірістік бригадасында, оқу өндірістік кооперативте, үйелмендік мердігерлікте немесе үйелмендік шығармашылық қожалықтарында, мектептерде шағын мал, құс фермаларында қолдануға болады. Тәжірибелік және эксперимент жұмыстарының мақсаты – оқушыларды өнімді бағалай білуге, бизнес, ақша мен пайда сияқты ұғымдарды өмірде қолдана білуге дағдыландыру.

Экономикаға байланысты есептер шығару – еңбекақыны, уақыт және өндіру нормаларын есептей білу, рентабельдік, пайда, өзіндік құн және басқа да экономикалық ұғымдар жайлы есептер шығаруға оқушыларды үйрету, жаттықтыру. Сандық материалдарды талдау әдісі – саяхат кездерінде жиналған мәліметтердің негізінде кестелер, диаграммалар жасау, қандай болса да экономикалық шаруалардың тиімділігін анықтау. Ғылыми-техникалық, экономикалық әдебиеттермен жұмыс. • Экономикалық сөздік жасау, нарықтық экономика терминдерін қазақ тіліне аудару. Сөздікті пайдалана білуге оқушыларды үйрету, олардың сөздік қорын молайту [5.24].

Қазіргі таңда білікті маман даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарында бәсекеге қабілетті маман қалыптастыру үшін алдымен маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру керек деген әртүрлі пікірлер жиі айтылуда.

1. Білім алушының құзыреттілігі экономикалық тұрғыда біліктілігі құралымы мәселесінің өзектілігі қазіргі үрдістермен даму кәсіби жоғары білім, қоғамның өсіңкі талаптарымен студентке тұлға, берік және терең экономикалық білім ара экономикалық қызмет қолдану алғыр кесімді, ол экономикалық біліктілік жетімсіз деңгей де, ал да жол және зерттеп сапа құралым әдіс-айла жетімсіз қағидалы және практикалық әзірленген ара шарт динамикалық дамыту үдерісі.

2. Экономикалық құзыреттілік – бұл тұлғаның экономикалық білімнің және ұсталықтың биік деңгейімен, субъекттің белгілі нысанға деңгейін келтіре алатын қатынасы. Экономика сипаттарына интеграция сапасы, ол пән, ақы-пұл нәтижесінде қойылатын ең толы ара танымдық жүзеге асатын және экономикалық қызмет әлеуметтік-бағытталған студент экономикалық біліктілік құралым даярлық болашағын айқындаушы фактор тиімді экономикалық қызмет негізгі компоненттерімен экономикалық болып табылады

3. Бас негіз құзыреттілік және аксиологиялық тіл табулардың әзірленуі есебімен ұстанымдардың гуманистік бағытталғандықтың, тұтастықтың, үдемеліктің және бірізділіктің, салып берген студенттің экономикалық біліктілігі құралымының қалпы мен мүмкіндік үлкен дәреже болжам мен білім нәтиже және басқару экономикалық біліктілік құралым үдерісі мен ең көп педагогикалық нәтижеге ие.

4. Білімнің мазмұнының ақпараттық экономикалық біліммен алатын педагогикалық шарттың кешені, игерушілік ара технологияның білім беру үдерісінде модульдік және жобалық тәлім-тәрбие, студенттің білімге қосуы экономикалық қызмет үшін тиімді функционалды және даму үшін қажетті және жетерлік болып табылады.

Экономикалық құзыреттілік құралымының технологиясы бас оқыту кәсіби лицейлердің ара үдеріс оқу және оқу емес жұмысқа дейін осы уақыттың арнаулы зерттеу пәні ретіне қазіргі таңға дейін қызмет етпеген. Қазіргі кәсіби қызмет түлектерге айрықша талаптарды қоя біледі. Кәсіби білім беру мекемелері түлегінің экономикалық дайындығын көрсетеді, себебі қазіргі таңда маманның экономикалық қызметі ара шарттар нарықтық экономика мен келіссөз құзырлықта, талдағыш материал дайындағыш даму туралы материал және күй базар дамуы және қызмет атқару, қор базар, іскер қағаздарға толықтай дайын болу. Экономикалық құзыреттілік байланыс арамен білімнің құралымының және кәсіби қызметпен және нәтижемен көрсетеді.

Қорытындылай келе қазіргі кезде болып жатқан жаңа әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық, саяси өзгерістер жағдайында еліміздің әрбір азаматы, әсіресе жас түлектер өмірдің дамуынан қалыспай, өзінің Отандық парызын ешуақытта естен шығармауы керек. Сондықтан нарықтың экономикаға байланысты тәрбие және білім беру ісін басқару, оны жетілдірудің жолдарын іздестіру және де бүгінде әрбір жастардың жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасап, жеке қабілетін шыңдауға мүмкіндік беру керек. «Қазақстан – 2050» стратегиясы есік ашар кілт болар деген ойдамыз. Сол үшін біз, жас ұрпақ, білім тоқып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасар рухани байлықты зейінмен зерделесек, тәуелсіз, бейбіт өмір үшін жанын пида еткен жауынгерлердің арманы да болмас еді. Бүгінгі күнде Қазақстан Республикасы жаһандану кезеңіне білек сыбана кіріп, елді технологиялармен жабдықтауды, индустрияны дамытуды басты мақсат еткен.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2004.
2. Қазақстан мектебі//, №8, 2010.
3. Құсайынов А. Білім және Реформа. – Алматы, 2006.
4. Құсайынов А.Қ. Әлемдегі және Қазақстандағы білім беру сапасы. – Алматы, 2014.
5. Шеденов Ө.Қ., Сағындыков Е.Н., Жүнісов Д.А. Жалпы экономикалық теория. – Ақтөбе, 2004.

РЕЗЮМЕ

*Умбеталиева А.Д., старший преподаватель,
Орынханова Ж.А., старший преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

КОМПОНЕНТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ С ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ

В статье рассматривается экономическое образование в связи с компетентностью современного общества Казахстана. Дальнейшее развитие экономического образования и повышение компетенции.

Ключевые слова: компетентность, всестороннее образование, адаптирование, знание, формирование, выявляющие.

SUMMARY

*A. Umbetalieva, Zh. Orynhanova, senior lecturers
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

EDUCATION COMPONENT TO THE ECONOMIC POSITION

The article discusses the economics in connection with the competence of the modern society of Kazakhstan. Further development of economic education and increasing competence.

Key words: competence, comprehensive education, adaptation, knowledge, formation, revealing.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

УДК 39.7

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

*А.К. Байдрахманова, старший преподаватель
(Казахский Государственный женский
педагогический университет)*

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы насилия в школе. Описываются особенности взаимоотношений и поведения детей в данной социальной ситуации.

Ключевые слова: насилие, жертва, буллинг, подавление, агрессия, самооценка, современная школа, педагогический коллектив, подражание, эмоциональное поведение.

Насилие в школах является закрытой темой, а случаи применения телесных наказаний в казахстанских школах во избежание конфликтов замалчиваются. Между тем, согласно данным социологического исследования за 2014 год в Республике Казахстан, треть школьников заявляют, что являются жертвами школьного насилия. Мировое сообщество уже признало: дети, которые становятся объектами насмешек и издевательств со стороны других учеников, есть практически в каждом классе, независимо от страны, уровня школы, численности коллектива. До 10% детей регулярно (раз в неделю и чаще) и 55% эпизодически (время от времени) подвергаются издевательствам со стороны одноклассников, 26% матерей считают своих детей жертвами издевательств. Бороться с этим явлением непросто – школьная травля не одномоментный, быстро проходящий процесс. Унижения могут

продолжаться по несколько лет и заканчиваться печально. В группе риска может оказаться практически любой ученик школы [1]. Результаты опроса свидетельствуют о том, что в школах по-прежнему имеет место «силовая педагогика». К сожалению, грубый, оскорбительный стиль общения с учащимися, неуважение к личности ребенка встречаются в большинстве школ, во всех школах, участвовавших в анкетировании [2].

Следовательно, треть учеников в учебных заведениях испытывают еще и физическое насилие со стороны педагогов. Это наблюдается как в сельских школах, так и в городских.

Сознательное жестокое отношение, физическое и психическое, со стороны одного или группы детей к другому ребенку *называется «буллинг» (bullying, от bully – хулиган, грубиян, насильник)*. Буллинг – это динамические и повторяющиеся модели вербального или невербального поведения, производимые одним или несколькими учениками в отношении другого ученика, причем стремление нанести вред намеренно, а также есть реальная или кажущаяся разница в силе [4].

Впервые этот термин «буллинг» (*bullying, от bully – хулиган, грубиян, насильник*) ввел английский журналист Эндрю Адамс в начале девяностых годов XX века. Тогда же появилось и понятие «буллинг в школе». Во многих странах для обозначения подобного явления чаще употребляется слово «моббинг» (групповое явление, агрессия одной команды против другой или против одного лица). Сам по себе факт разграничения определений подчеркивает масштабность данного явления. И уже второе десятилетие не утихают дискуссии о сложности преодоления этого порока в современной школе, за которым стоит целый комплекс социальных, психологических и педагогических проблем.

Буллинг часто представляет собой скрытый процесс, и когда проявления его становятся очевидными, предпринимать какие-либо действия для исправления положения оказывается чрезвычайно сложно, а иногда и поздно. Некоторые дети, столкнувшись с проблемой преследования, испытывают настолько выраженные муки и страдания, что практически утрачивают все свои навыки и начинают себя ненавидеть. Такие дети нуждаются в тщательно продуманном терапевтическом вмешательстве. Защитные механизмы и умение сопротивляться сформированы у подростков еще недостаточно хорошо. Специалисты в области психологии сходятся во мнении: это может быть связано с тем, что преследуемые не обладают достаточно устойчивой Я-концепцией. Известные психологи И.Кон, Э.Эриксон и др. в своих трудах уделяли особое внимание возрастным особенностям подростков. В трудной ситуации беспомощным ребенка может сделать неуверенность в себе, неадекватная самооценка, стереотипы поведения, принятые в данном обществе, отсутствие навыков и умений правильного поведения. Подросток оценивает успешность своих действий через призму своего соответствия окружающим. Для того, чтобы ребенок был способен лучше адаптироваться и преодолевать трудности, ему необходимо сохранять позитивное представление о себе.

При заниженной самооценке страдает «Я-концепция». И становится очевидной особая уязвимость подростков перед негативными воздействиями любого рода, давлением со стороны окружающих.

Наиболее распространены два типа буллинга – «непосредственный, физический» и «косвенный» – социальная агрессия. Непосредственный, физический буллинг – это агрессия с физическим насилием. Если преследователь вынуждает жертву пережить различные оскорбительные для неё и унижающие её чувство собственного достоинства обстоятельства, говорят о поведенческом буллинге.

Когда ребенка унижают всевозможными непристойными словами, обзывая и дразня его, приклеивая издевательские ярлыки, мы имеем дело с словесным буллингом. Поведенческий буллинг тоже может быть основан на различных нюансах вербальной агрессии – от сплетен и интриг до вымогательств и шантажа. Кроме этого, преследователи могут объявить бойкот жертве и на фоне моральных издевательств, совершая различные «пакости», вплоть до похищения тетрадей с домашними заданиями.

Как правило, типы буллинга тесно связаны с социальным статусом ученика – жертвы. Однако отверженность ребенка в школе проявляется не только актами насилия или травли, но также и неприятием и игнорированием его. Причем, это неприятие бывает активное и пассивное. И неприятие, и игнорирование лишний раз служат для ребёнка доказательством того, что он лишний в этом детском коллективе, а если даже и нужен ему, то только в роли козла отпущения.

В последние годы появилась новая разновидность школьного буллинга, так называемый кибербуллинг, когда жертва получает оскорбительные послания на свой электронный адрес в Интернете или через другие электронные устройства.

Эти насмешки и издевательства одноклассников в виде писем, видео и фотографий влияют на ребёнка-изгоя не меньше, чем при традиционном школьном буллинге, и нередко могут стать достоянием не только узкого круга людей, но и огромной «аудитории», заглядывающей на различные ссылки на всевозможных сайтах. Поэтому и проблема современного кибербуллинга, появившегося в эру информационных технологий, не менее актуальна, чем проблема обычной школьной дедовщины.

Обычно в буллинг вовлечены преследователи и жертвы, между которыми нередко возникают даже своеобразные стабильные отношения, позволяющие одному ребенку властвовать над другим. В связи с этим появились и новые термины – «булливание» и «виктимизация». При этом «виктимизация» подразумевает под собой всевозможные способы, применяемые одним ребенком для превращения в жертву другого ребенка. Однако в буллинг вовлечены помимо жертвы и булли (преследователя), как правило, и сторонние наблюдатели, неподверженные физической или вербальной агрессии.

В буллинге современные исследователи выделяют четыре главных компонента:

- агрессивное и негативное поведение по отношению к другим людям;
- постоянный характер такого поведения;
- обладание неодинаковой властью участников общения;
- грубость агрессора является умышленной.

Считается, что в роли агрессора, как правило, выступает тот, кто импульсивен, испытывает сильную потребность подчинять себе других, обладает более сильными ресурсами и любит это демонстрировать, эмоционально холоден, сочувствие по отношению к другим у него притуплено или практически отсутствует. У жертв буллинга типичные черты характера и поведения: это обычно люди скромные, неуверенные в себе, легкоранимые, мало коммуникабельные, чем и пользуются «агрессоры».

Для правильного понимания проблемы и борьбы с буллингом следует учитывать множество факторов, а не ограничиваться упрощенными представлениями о жестоком преследователе и о его беспомощной жертве. В каждом конкретном случае необходимо тщательнейшим образом выяснять причину и общественный фон, на котором развивается это явление. Следует оценивать интенсивность, продолжительность издевательств, цель, число участников и мотивацию каждого из них. Позиция педагогов школы и правильно организованное общение с детьми во многом определяют здоровый дух межличностных отношений.

Насилию в современных школах способствуют:

1. Анонимность больших школ и отсутствие многообразия выбора образовательных учреждений. Не каждому ребенку в силу его особенностей подходит большая шумная школа. Некоторые дети чувствуют и ведут себя лучше в маленьких классах, находясь в спокойном коллективе. Перегруженность учебной программы, шумная атмосфера могут негативно отразиться на эмоционально лабильных и гиперактивных детях с неустойчивой нервной системой, заводить и возбуждать их. В большом школьном коллективе к насилию предрасполагает и большая анонимность, т. е. меньшая вероятность выявления акта насилия и его ограничения, в силу того что учителю трудно «дойти» до каждого, углубиться в его проблемы и пр.

2. Плохой микроклимат в учительском коллективе. Насильственность в поведении учителя обусловлена, в принципе, теми же факторами, что и у детей. В учительских коллективах, имеющих авторитарный стиль руководства, такие же отношения, что и между учениками и учителями: «Кто сверху – тот и сильнее». Раздражительность, неудовлетворенность учителей может выплескиваться и переходить в агрессию по отношению к детям. Если учитель позволяет внешним факторам оказывать на себя влияние (неурядицы дома, конфликты с администрацией и т.д.), то его профессионализм подвергается большому сомнению. К сожалению, профессиональное выгорание зачастую вымещают на учениках.

3. Равнодушное и безучастное отношение. Перегруженные работой учителя часто не вмешиваются в детские разборки, говорят жалующимся родителям: «Пусть дети сами разбираются».

Всесторонний анализ причин и следствий насилия над детьми позволяет выявить следующие стратегические направления его преодоления: мотивационно-ценностное – через повышение педагогической культуры родителей и усиление профилактики девиантных проявлений в семье; социальное – через активизацию социально-экономической политики по содействию материальной обеспеченности семьи, создание комплексной системы её социального обслуживания, разработка и внедрение в СМИ программ по предупреждению негативных последствий ущербной социализации личности ребёнка; государственно-правовое-развитие ювенальной юстиции, института уполномоченного по правам ребёнка.

Жертвой может стать любой ребенок, но обычно для этого выбирают того, кто слабее или как-то отличается от других. Наиболее часто жертвами школьного насилия становятся дети, имеющие:

- физические недостатки. Детей с физическими недостатками – носящих очки, имеющих сниженный слух или с нарушениями движений (например, при ДЦП), то есть тех, кто не может дать адекватный отпор и защитить себя – обижают гораздо чаще;

- особенности поведения. Мишенью для насмешек и агрессии становятся замкнутые дети (интроверты и флегматики) или дети с импульсивным поведением. По этим причинам они часто вызывают раздражение и получают «ответный удар». Гиперактивные дети могут быть как жертвами, так и насильниками, а нередко и теми и другими одновременно;

- особенности внешности. Все то, что выделяет ребенка по внешнему виду из общей массы, может стать объектом для насмешек: рыжие волосы, веснушки, оттопыренные уши, кривые ноги, особенная форма головы, вес тела (полнота или худоба) и т.д.;

- плохие социальные навыки. Есть дети, у которых не выработана психологическая защита от вербального и физического насилия по причине недостаточного опыта общения и самовыражения. По сравнению с детьми, у которых социальные навыки развиты в соответствии с их возрастом, дети с неразвитыми социальными навыками легче принимают роль жертвы. Принявший роль жертвы смиряется с ситуацией как с неизбежностью, часто даже внутренне находит оправдание насильнику: «...ну, значит, я такой, стою этого, заслужил это».

- страх перед школой. Он чаще возникает у тех, кто идет в школу с отрицательными социальными ожиданиями в отношении нее. Иногда этот страх индуцируется от родителей, у которых самих были проблемы в школьном возрасте. Пусковым механизмом возникновения страха могут стать рассказы о злой учительнице и плохих оценках. Ребенок, проявляющий неуверенность и страх перед школой, легче станет объектом для издевок одноклассников;

- Отсутствие опыта жизни в коллективе (домашние дети). Дети, не посещающие до школы детский коллектив, могут не иметь необходимых навыков, позволяющих справляться с проблемами в общении. При этом часто они могут превосходить своей эрудицией и умениями детей, ходивших в детский сад;

- Болезни. Существует масса расстройств, которые вызывают насмешки и издевательства сверстников: эпилепсия, тики и гиперкинезы, заикание, энурез (недержание мочи), энкопрез (недержание кала), нарушения речи — дислалия (косноязычие), дисграфия

(безграмотное письмо), дислексия (нарушение обучению чтению), дискалькулия (нарушение обучению счету) и т.д.;

- Низкий интеллект и трудности в обучении. Низкие способности детерминируют и более низкую обучаемость ребенка. Плохая успеваемость формирует низкую самооценку: «Я не справлюсь. Я хуже других» и т.д. Низкая самооценка в одном случае может способствовать формированию роли жертвы, а в другом — насильственному поведению как варианту компенсации (Asher, Dodge, 1986). Таким образом, ребенок с низким уровнем интеллекта и трудностями в обучении может стать как жертвой школьного насилия, так и насильником [1,4].

Исследователи утверждают, что типичных жертв школьного буллинга нет. Любой ребенок в определенных ситуациях может быть изгоем. Тем не менее, по мнению норвежского психолога Дана Ольвеуса, автора книги «Буллинг в школе: что мы знаем и что мы можем сделать» (1993), жертвами буллинга чаще всего становятся дети:

- Пугливые, чувствительные, замкнутые и застенчивые;
- Тревожные, не уверенные в себе, с низким самоуважением, несчастные;
- Склонные к депрессии, и чаще своих сверстников думающие о самоубийстве;
- Не имеющие даже одного близкого друга, предпочитающие общение с взрослыми людьми общению со сверстниками;
- Мальчики, физически более слабые, чем их ровесники.

Помимо этих детей, жертвами школьного буллинга становятся также дети:

- Страдающие от одиночества;
- Имеющие негативный опыт жизни;
- Из социально-неблагополучных семей;
- Подвергаемые физическим насилиям дома;
- Имеющие комплекс неполноценности;
- Предпочитающие умалчивать о насилии и издевательствах;
- Не верящие в защиту их педагогами;
- Не считающие себя значимой частью своего детского коллектива;
- Верящие, что заслуживают быть жертвой, и пассивно ожидающие насилие преследователей;
- Смирившиеся с этим насилием, как со своей долей.

Кто чаще всего становится насильником в школе? Stroufl, Fluson (1986) в результате проведенных исследований утверждают, что дети, воспитанные в условиях материнской депривации (то есть в грудном возрасте не получившие достаточной любви, заботы, дети с несформированной привязанностью к родителям — приютские дети и «социальные сироты»), позднее склонны к большему насилию, чем дети, воспитывающиеся в нормальных семьях [2,5].

Знаменитый норвежский психолог Дан Ольвеус отметил их следующие типичные черты, несмотря на то, что подобные черты характера могут встретиться и у детей, не являющихся инициаторами школьного буллинга. Что же это за дети?

- Это дети, уверенные в том, что «господствуя» и подчиняя себе других одноклассников, им гораздо легче будет добиваться своих целей;
- Легко возбудимые и очень импульсивные, с агрессивным поведением;
- Не умеющие сочувствовать своим жертвам;
- Физически сильные мальчики;
- Инициаторами травли могут быть также дети;
- Желющие быть в центре внимания;
- Уверенные в своем превосходстве над жертвой;
- С высоким уровнем притязания;
- Мечтающие быть лидерами в классе;
- Агрессивные дети, «нуждающиеся» для своего самоутверждения в жертве;
- Дети, не признающие компромиссы;

- Со слабым самоконтролем;
- Интуитивно чувствующие, какие одноклассники не будут оказывать им сопротивления.

Как правило, «булли» или зачинщики травли – это один-два ребенка. И если бы инициатор травли и его жертва встретились бы один на один, не известно – кто кого победил бы. К сожалению, в школьном буллинге чаще всего участвует целая группа детей. И если лидер группировки – типичный «булли», то остальные члены таких группировок – это последователи инициаторов травли ровесников. Чаще всего «союзниками» зачинщиков школьного буллинга бывают дети:

- «Дорожащие» своим отношением с лидером насилия;
- Боящиеся быть на месте жертвы;
- Поддающиеся влиянию «сильных мира сего» в своем классе;
- Не желающие выделяться из «толпы» одноклассников;
- Не умеющие сочувствовать и сопереживать другим детям;
- Принимающие травлю за развлечение;
- Без собственной инициативы;
- Из неблагополучных семей, испытавшие страх наказания;
- Дети жестоких родителей;

Озлобленные ровесники, мечтающие взять хоть какой-то реванш за свои «унижения» [2].

Olweus (1983) уделил внимание внутрисемейным факторам, провоцирующим формирование у ребенка насильственных черт личности. По его мнению, больший риск подвергнуться насилию обнаруживается у детей, которые происходят из следующих семей [3].

1. Неполные семьи. Ребенок, воспитываемый родителем-одиночкой, больше склонен к применению эмоционального насилия по отношению к другим детям. Причем девочка в такой семье достоверно чаще будет применять к другим эмоциональное насилие, чем мальчик.

2. Семьи, в которых у матери отмечается негативное отношение к жизни. Матери, не доверяющие и отрицательно настроенные к миру и школе ребенка, обычно не желают сотрудничать со школой. В связи этим насильственность ребенка матерью не осуждается и не корректируется. В таких случаях матери склонны оправдывать насилие как естественную реакцию на общение с «врагами».

3. Властные и авторитарные семьи. Воспитание в условиях доминирующей гиперпротекции характеризуется безусловным подчинением воле родителей, поэтому дети в таких семьях зачастую задавлены, а школа служит каналом, куда они выплескивают внутренне подавляемые гнев и страх.

4. Семьи, которые отличаются конфликтными семейными отношениями. В семьях, где взрослые часто ссорятся и ругаются, агрессивно самоутверждаясь в присутствии ребенка, работает так называемая «модель обучения». Дети из семей, в которых практикуется насилие, оценивают насильственные ситуации иначе, чем другие дети. Например, ребенок, привыкший к насильственной коммуникации — приказному, рывкающему и повышенному тону, оценивает его как нормальный. Следовательно, в покрикивании и побоях, как со стороны учителя, так и со стороны ребенка, он не будет видеть ничего плохого.

5. Семьи с генетической предрасположенностью к насилию. У детей разная генетическая основа толерантности (переносимости) стресса. У детей с низкой толерантностью к стрессу обнаруживается большая предрасположенность к насильственным действиям. Кроме того, низкая успеваемость также является фактором риска проявлений насилия. Для мальчиков успеваемость в школе не столь значима и в меньшей степени влияет на самооценку. Для них более важно быть успешным в спорте, внешкольных мероприятиях, походах и др. видах деятельности. Неуспевающие девочки имеют больший риск проявления агрессии по отношению к сверстникам, чем мальчики с плохой успеваемостью.

Для лучшего распознавания и защиты психологами выделены типы буллеров-«хищников» [1,5].

«Нигилист». Чаще мальчик, чем девочка. Это логик по типу мышления. Бесчувственен по отношению к другим, патологическая безэмоциональность – его отличительная черта. Слышит только себя и считается только со своим собственным мнением. Способен придумывать для других язвительные прозвища.

«Компенсатор». Такой школьник недостаток знаний и способностей к учению обычно восполняет проявлением властности, ложью, грубостью. Он любит измываться над слабыми и беззащитными, а нанесенные ему обиды помнит долго и непременно попытается взять реванш. Единственная возможность борьбы с таким буллером – завоевать поддержку коллектива. Как только он поймет, что «жертву» поддерживают другие, накал его агрессии снижается.

«Комбинатор». Это жестокий подросток с развитым интеллектом. Ему нравится манипулировать другими, цинично сталкивая людей между собой, оставаясь при этом в стороне. Искреннее общение «жертвы» с таким буллером в любой момент может обернуться против нее – удар может быть нанесен очень болезненный.

Исследователи выделяют три главных фактора, позволяющих выявить детей группы риска по буллингу.

1. «Множественный стресс», подразумевающий под собой то, что дети – изгои и жертвы имеют множество проблем: от социального неблагополучия и конфликтов в семье, вплоть до плохого здоровья, затрудненной коммуникации со сверстниками и несовершенства компенсаторных возможностей.

2. «Провоцирующие особенности жертвы». Помимо того, что уже говорилось выше, под такими особенностями подразумеваются даже «необычная» манера речи, умение держать себя в детском коллективе, и вообще все «необычное» в ровеснике с точки зрения его одноклассников.

3. «Стигматизация – расовые (национальные) и физические особенности ребенка». Так как дети изгои и жертвы школьного буллинга чаще всего скрывают свои проблемы от собственных родителей, и об этом их мамы и папы в основном узнают лишь во время экстремальных и кризисных ситуаций, завершающихся даже суицидальными попытками ребенка, родителям необходимо знать, какие особенности поведения детей должны заставить задуматься их о том - не является ли их ребенок жертвой школьной дедовщины.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кон И.С. Семья и школа, 2006, №11.
2. Дэвид А. Лейн. Школьная травля (буллинг) // Детская и подростковая психотерапия / Под редакцией Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. – СПб.: Питер, 2001.
3. Ожиёва Е.Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг. – Москва, 2004.
4. Бердышев И. Лекарство против ненависти. Первое сент. 2005. 15 марта (№ 18). – С.5.
5. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? // Директор школы. 2000. № 3.

РЕЗЮМЕ

Байдрахманова А.К., аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ Мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті)

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕКТЕПТЕГІ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

Мақалада қазіргі орта мектеп оқушыларының қарым-қатынасында жиі кездесіп жүрген зорлық-зомбылық мәселесінің психологиялық астарлары қарастырылған. Сондай-ақ сондай жағдайларды юолдырмаудың жолдары мен тиімді әдістері берілген.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық, жәбірленуші, қорқыту, депрессия, агрессия, өзін-өзі бағалау, қазіргі заманғы мектеп-оқытушылық құрамы, имитациялық, эмоционалдық мінез-құлық.

SUMMARY

Bayzdrahmanova A.G., senior lecturer
(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS VIOLENCE THE MODERN SCHOOL

The article deals with the issue of violence at school. The features of the relationship and the behavior of children in a given social situation.

Keywords: violence, the victim, bullying, depression, aggression, self-esteem, a modern school teaching staff, imitation, emotional behavior.

УДК 47.6

РЕЧЕВОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Н.О. Байтас, м.п.н., преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)

Аннотация: В статье рассматривается роль проектной деятельности в речевом развитии детей дошкольного возраста. Дошкольное воспитание и обучение как первый уровень системы непрерывного образования, создает условия для формирования и развития личности.

Ключевые слова: проектная деятельность, метод проектов, речевое развитие.

Дошкольное воспитание и обучение как первый уровень системы непрерывного образования, создает условия для формирования и развития личности ребенка, способного успешно адаптироваться в современном мире.

В Государственном общеобязательном стандарте образования Республики Казахстан по дошкольному воспитанию и обучению отмечается необходимость:

- обеспечения доступа детей к качественному дошкольному образованию;
- познавательное развитие ребенка, развитие любознательности, формирование способов интеллектуальной деятельности;
- развитие у ребенка эстетических чувств, творческих способностей в изобразительной, художественно-речевой, музыкальной деятельности [1].

Почему современные дети отстают в своём речевом развитии, говорят всё хуже и меньше? Почему происходят негативные изменения в нравственном и социально-личностном развитии дошкольников? Одной из них является разрыв коммуникативных связей между миром детей и миром взрослых, отчуждение взрослых от детей, лишение их содержательных (живых) способов общения.

Живое слово (разговор, беседа, рассказывание) вытесняется: компьютерными играми; развлечениями связанными с просмотром телевизионных передач; прослушиванием аудиозаписей; просмотром мультфильмов и т. д.

Являясь одной из самых актуальных, проблема речевого развития детей дошкольного возраста привлекает внимание ученых разных областей, поскольку связана с вопросами

разработки вариативных форм и методов обучения и воспитания, отвечающих образовательным потребностям и возрастным возможностям личности.

Одним из перспективных методов, способствующих решению этой проблемы, является метод проектной деятельности. Основываясь на личностно-ориентированном подходе к обучению и воспитанию, он развивает познавательный интерес, творческое мышление, любознательность к различным областям знаний [2].

Проектная деятельность – это разнообразные, основанные на текущих и перспективных интересах ребенка виды самостоятельной деятельности, поведения и опыта. Проектная деятельность основана, с одной стороны на взаимодействии с взрослыми, а с другой, не менее важной, на основе постоянно расширяющихся самостоятельных действий ребенка (собственные пробы, поиск, выбор, манипулирование предметами и действиями, конструирование, фантазирование, наблюдение-изучение-исследование) [3].

В европейских языках слово «проект» заимствовано из латыни и означает «выброшенный вперед», «выступающий», «бросающийся в глаза». Ряд авторов (Л.С.Киселева, Т.А.Данилина, Т.С.Лагода, М.Б.Зуйкова) рассматривают проектную деятельность как вариант интегрированного метода обучения дошкольников, как способ организации педагогического процесса, основанный на взаимодействии педагога и воспитанника, поэтапная практическая деятельность по достижению поставленной цели [4].

Спецификой проектной деятельности в дошкольной системе образования является то, что ребенок еще не может самостоятельно найти противоречия в окружающем, сформулировать проблему, определить цель (замысел). Поэтому в воспитательно-образовательном процессе ДОО проектная деятельность носит характер сотрудничества, в котором принимают участие дети и педагоги ДОО, а также вовлекаются родители.

О значимости метода проектов свидетельствует то, что он позволяет:

- развивать у дошкольников умения наблюдать, анализировать явления, делать выводы, проводить сравнения, обобщения;
- формировать навыки сотрудничества в совместной познавательно-поисковой и исследовательской деятельности и др.

Обращение к проектной деятельности как средству речевого развития дошкольников объясняется негативной социокультурной ситуацией, сложившейся в современном обществе. Педагогам, воспитателям все чаще приходится сталкиваться с фактами отставания, задержек и нарушений в развитии речи детей от возрастных нормативов. Все чаще у детей наблюдается комплекс социально-психологических проблем: повышенная агрессия, пассивность, замкнутость.

Современное изучение проектной деятельности как формы развития речи старших дошкольников представлено в работах И.Э. Куликовской, С.И. Максимовой, Е.О. Смирновой и А.Ю. Тихоновой и др.

Использование проектной деятельности в дошкольной образовательной практике рассматривается как педагогическая инновация, так как в основу метода проектов заложена идея о направленности познавательной деятельности дошкольников на результат, который достигается в процессе совместной работы педагога, детей над определённой практической проблемой (темой). Проекты, вне зависимости от вида, творческие, исследовательские, информационные, открытые, игровые, практико-ориентированные и др., нуждаются в постоянном внимании, помощи и сопровождении со стороны взрослых на каждом этапе реализации.

Проектная деятельность:

- Формирует коммуникативные навыки;
- Эффективное средство речевого развития дошкольников;
- Компенсирует проблему дефицита общения;
- Развивает познавательный интерес;
- Развивает творческое мышление;
- Формирует нравственные качества личности;

- Развивает у ребёнка знания, умения и навыки;
- Создаёт условия для поддержки и развития детских интересов и способностей;
- Нацелен на развитие индивидуальности ребёнка, его самостоятельности, инициативности, поисковой активности.

Таким образом, данные подходы к организации работы по речевому развитию дошкольников существенно обогащают содержание деятельности по развитию речи детей, позволяя развивать личностные субъективные качества ребёнка посредством активизации мотивов общения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения. – Астана, 2009.
2. Евдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ. – М., 2008.
3. Деркунская В.А. Проектная деятельность дошкольников. – М., 2013. – С.144.
4. Проектный метод в деятельности дошкольного учреждения: Пособие для руководителей и практических работников ДОУ / Авт.-сост.: Л.С. Киселева, Т.А. Данилина, Т.С. Лагода, М.Б. Зуйкова. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: АРКТИ, 2011. – 96 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Байтас Н.Ө., п.ғ.м., оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ЖОБАЛАУ ІС-ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ

Бұл мақалада жобалау іс-әрекет арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту жолдары қарастырылады.

Түйін сөздер: жоба әдістері, әрекеттері, тіл дамыту.

SUMMARY

*Baitas N.O., master's degree of pedagogical sciences, teacher
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training university)*

VOICE EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT THROUGH PROJECT ACTIVITIES

In this article the role of project activity is examined in speech development of children of preschool age.

Keywords: project activity, project method, speech development.

ӘОЖ 38.3

ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж.Ж.Бейсенова, пс.ғ.к.

*(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауы және ерлі-зайыптылар арасындағы конфликтілердің болуы, әсіресе, ажырасу статистикасынан байқалады. Психологтар мен әлеуметтанушылар алдында тұрған үлкен мәселе нақты отбасының құлдырауының бірлік

фактісі емес, ажырасу жағдайының әлеуметтік мәселелері мен отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауына әкелетін жағдайлардың жиынтығын қарастыру болып табылады.

Түйін сөздер: отбасылық қарым-қатынас, ажырасу динамикасы, ажырасу мотиві.

Көптеген елдерде ажырасудың жиі кездесетін мотивтерінің және негізінің бірі жұбайлардың бір-біріне деген сенімінің жоғалуы. Біздің елімізде ажырасудың барлық себептерінің төрттен бір бөлігін жұбайлар арасында сенімнің бұзылып, күмәннің пайда болуы құрайды. Жұбайлардың біреуінің «көзге шөп салуы» олардың әртүрлі қарама-қайшылық, кикілжің және байланыстарындағы үйлесімділіктің болмауын бейнелейді. Жұбайлардың сенімдерінің күдікке түсе бастауын тұрақты, қалыпты қарым-қатынастағы жанұяларында, ал жиі конфликтілі, проблемалы, сонымен қатар, қарым-қатынастары бұзылған отбасылардан кездестіруге болады.

«Көзге шөп салу» мотиві көбінесе жаңадан отбасын құрған жас жұбайлар некелерін бұзу кезінде байқалады. Осындай жағдайларға түсу жұбайлардың ересектік өмірге дайын еместігін, жеңіл оймен некеге түсу, жанұялық құндылықтарды түсінбегендіктен ұшырайды. Мұндай жағдайда адамдардың жалпы мәдениеті және этикалық тәрбиелері маңызды рөл атқарады.

Жұбайлардың бір-біріне деген сенімдері көп жағдайда үйленгенге дейінгі мінез-құлыққа байланысты: жанұя құрғанға дейінгі уақытта жыныстық қатынасқа түскен әйелдер мен ерлер жұбайлар арасындағы сенімді оңай бұзады. Бұл нағыз махаббатқа негізделмеген жыныстық қатынас парыз сенімін және жыныстық қатынастың бағасының төмендеуіне байланысты. Жұбай алдындағы парыз сезімі – жұбайлардың бір-бірінің алдында өзінің міндеттерін сезінуі, саналауы, өзінің жеке қызығушылықтарын отбасының қызығушылықтарымен сәйкестендіруі [1].

Отбасылық сенімнің жоғалуының себептерін талдау негізінде қазіргі заман авторлары көптеген классификацияларды көрсетті. Солардың біреуін мысалға келтірейік:

- Жаңа махаббат. Бұл себеп махаббаттың мүлдем маңызсыз немесе жоқ болатын некелерге тән.

- Жаза. «Көзге шөп салу» арқылы жұбайына жауап қайтарады. Бұл өзінің жеке басының намысын қалпына келтіру үшін жасалады.

- Жаңа махаббат оқиғаларын іздеу. Бұл әдеттегідей, тұрмыс құрғандарына біраз жыл болған жұбайларға тән.

- Отбасының тотальді құлауы. «Көзге шөп салу» – бұл жағдайда бірінші отбасы өмірге қабілетсіз деп қабылдап, нәтижесінде жаңа отбасын құру.

- Кездейсоқ байланыс. Мұндай кезде «Көзге шөп салу» реттегіштік және терең махаббат қайғыларымен сипатталмайды.

Сонымен қатар, ажырасудың пайызының ұлғаюы жұбайлардың қатыгездігінен, маскүнемдіктен, психологиялық жағынан сәйкес келмеулерінен болады. Некеге қанағаттануға жұбайлардың әртүрлі жанұялық қарым-қатынас сферасындағы шынайы мінез-құлықтарымен қоса жұбайлардың біреуі екіншісінің мінез-құлқын қалай бағалайтындығы да әсер етеді. «Мінезіміз сәйкес келмеді» деген анықталмаған, белгісіз себепке, әсіресе, жыныстық қатынаста жайсыздықтар болған жас жұбайларда кездеседі. Әлеуметтанушылардың анықтаулары бойынша, көп жағдайда және жиі түрде жыныстық өмірге қанағаттанбағандықтан ажырасу жүзеге асады.

Кейбір жағдайларда жыныстық қатынаста үйлесімділіктің болмауы тітіркенушіліктің, көңілсіздіктің т.б. күйлердің басым болуын тудырады. Дегенмен отбасылық бақыт тек жыныстық қатынаста қанағаттанбаумен ғана шектелмейді. Адамның қарым-қатынаста қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін көп нәрсе қажет: түсіністік, өзін толық жетілген адам ретінде есептеу, сыйластық, жылулықты сезіну. Осының барлығы болмаған жағдайда уақыт өте келе жұбайлар бір-бірін жыныстық қатынаста қанағаттандырмай, үйлесімділік жоғалады. Отбасындағы осындай көңілге алына бермейтін жағдайлар жұбайлардың бір-бірінен алшақтап, ажырасуларына дейін әкеледі.

Психологтар мен әлеуметтанушылар алдында тұрған үлкен мәселе нақты неке жұптарының құлдырауының бірлік фактісі емес, ажырасу жағдайының әлеуметтік мәселелері мен отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауына әкелетін жағдайлардың жиынтығын қарастыру болып табылады. Мысалы, ажырасу саны 1980-ші жылдармен салыстырғанда 1996-шы жылдары 4,6 есе өсті, бұл неке-отбасылық қарым-қатынаста маңызды өзгерістердің болғандығын көрсетеді. Бұл өзгерістер, ең алдымен, маңызды әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен байланысты: қоғамдық өндірісте әйелдердің жоғары деңгейде орын алуы, әйелдердің білім деңгейлерінің күрт көтерілуі, әйелдердің аналық және өндірістік функцияларының арасында қарама-қайшылық жүйелерінің пайда болуы [1].

Ажырасу мәселесінде оның географиясы да өте маңызды. Оның біршама жоғары деңгейі көршілес Украина және Беларусь елдерінде көп көрсетілсе, Орта Азия мен Кавказ елдерінде ажырасу деңгейі, бұлармен салыстырғанда, 2 – 3 есе төмен. Әйтсе де, бұған мәдени-тарихи және этнографиялық ерекшеліктер, сақталған әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, жанұяда патриархалдықтың кейбір элементтерінің болуы және т.б. себеп болды.

Ажырасу динамикасын қарастырудағы маңызды тағы бір нәрсе – ол ауыл тұрғындарының арасында ажырасу, қала тұрғындарымен салыстырғанда, 2 – 3 есе төмен болуы. Бұл жерде басқа да статистикалық заңдылықты ескеру керек: тұрғындардың есеппен 1000 адамына ажырасу саны қалалардың көлемінің өсуіне байланысты болады [2].

70-ші жылдардың басында демографтар мен әлеуметтанушылар ажырасудың мотивтерін талдауды бастаған болатын. Мұндай зерттеулерді әртүрлі қалалардың зерттеушілері жүргізді және т.б. Олар ажырасудың мотивтері мен себептерінің түрлі классификацияларын ұсынды, олар өте көп, бірақ ең маңыздыларына тоқталып өткенді жөн санаймыз.

Ең алғашқы ажырасудың мотивтері мен себептерінің классификациясын ұсынған Н.Я.Соловьева болды. Ол мынандай себептер: 1) ерлі-зайыптылардың біреуінің ауруы; 2) баланың болмауы; 3) мәжбүрлі айырылысу; 4) өгей балалардың болуы; 5) физикалық күш көрсету; 6) көзге шөп салу, басқа жанұяның болуы; 7) маскүнемдік; 8) мінездердің сай келмеуі; 9) екі жақ ата-аналарының араласуы; 10) басқа біреуді жақсы көріп қалу; 11) дін, әлеуметтік жағдайлардың сәйкессіздігі және т.б.

Көріп тұрғандай, классификация жанұялық өмірдің сыни жағдайларының көптеген жақтарын қамтиды. Бұлардың барлығы шын мәнінде өмірде бар және некені бұзуға себепті тигізеді. Н.Г.Юркевич ажырасудың мотивтері мен себептерінің біршама басқаша классификациясын ұсынды: 1) ерлі-зайыптылардың мінездерінің сәйкессіздігі; 2) жұбайлар сенімдерінің бұзылуы; 3) ата-анаға деген қарым-қатынастың нашар болуы; 4) маскүнемдік; 5) некеге махаббатсыз түсу немесе жеңілтектік күйде болу арқылы некеге түсу; 6) жұбайлардың біреуінің бас бостандығынан 3 жыл немесе одан көп ұзақ уақытқа айырылуы. Сонымен, Н.Г.Юркевич Н.Я.Соловьеваның классификациясын толықтырғанын байқаймыз.

Ажырасу мотивтерінің жаңа аспектілері Н.В.Колокольниковтың классификациясында байқалады: 1) маскүнемдік; 2) мінездерінің сәйкессіздігі; 3) басқа адамға көз салу; 4) некеге жеңілтектікпен отыру; 5) ұзақ уақыттық бөлектенушілік (объективті себептерге байланысты); 6) қатыгездік; 7) бас бостандығынан 3 жыл және одан да көп жылға айырылуы; 8) физикалық және жан ауруларына шалдығу; 9) ата-аналардың және басқа туысқандардың араласуы; 11) әйелдің бала көтере алмауы; 12) басқа да себептер [3].

Көрініп тұрғандай, бұл классификация алдыңғы екеуін толықтырады. Осыдан келіп, ғылыми тұрғыдан ажырасу жағдайының жаңа аспектілері және ажырасу мотивтерінің көлемі кеңейе беретіндігін байқауға болады. Ажырасу жағдайы мотивтерінің әртүрлілігіне байланысты бұл мәселе бойынша мотивтерді объективті емес, субъективті түрде талқылауды қажет етеді. Ажырасушы жұптардың ажырасуының субъективті мотивтері әрқашан әртүрлі талдау қиынға түседі. Кей кездері шынайы мотивтер басқалармен ауысуы мүмкін. Мысалы, күйеуі әйелінің жанұяда лидер болуын қаламаса, сотта ол ажырасудың себебі әйелінің нашар

адам, өзінің үй шаруасын дұрыс атқармайтындығымен түсіндіруі мүмкін. Сол үшін шынайы себепті анықтау ажырасу процесінің материалын зерттеу кезінде қиындық туғызады.

Ажырасу туралы шешім – әйел мен ерінің өмірлеріндегі маңызды оқиға. Бұған ұзақ уақыттық мотивация процесінің жүруі кіреді. Бұл – тұлғалық қажеттіліктер мен қызығушылықтар, көзқарастар, құндылықтық бағдарлары жағынан қалыптасқан көзқарас бойынша жан-жақты қарастырылып қабылданған шешім. Бұл – мінез-құлықтың өте күрделі формасы, оның шартты атауы ажырасу мінез-құлқы.

Ажырасу процесі мотивтерінің ар жағында біз есепке алмайтын басқа да себептер мен мотивтер жатуы мүмкін. Мысалы, «мінездеріміз сәйкес келмейді» деген стереотипті ойлау. Егер жұбайлар бірнеше жылдар бойы бірге тұрып, арман-тілектерін сәйкестендірген болса, «мінезіміз сәйкес келмейді» деген себеп туындамауы қажет [4].

Осы мәселемен айналысатындардың зерттеулерінің нәтижесі көрсеткендей, ажырасу жағдайы кезінде ең көп эмоционалды күйзеліске түсетін – бұл әйелдер мен балалары дейді. Бірақ, ата-аналардың көбі болған жағдайдың баласына, оның ішінде, бойында тұлғалық, физиологиялық өзгерістер болып жатқан жасөспірім шақтағы баласына қалай әсер ететіндігін, оған ата-аналарының арасында таңдау жасау қандай қиын тиетіндігін мүлдем ескермейтіндер кездеседі. Кез келген жанұялық қарым-қатынастағы кризис әсіресе жасөспірімдік шақтағы балаларға қатты әсер етеді. Соның ішінде ең бастысы, жасөспірім тұлғасының дамуына әсері зор. Себебі, бұл жас кезеңінде тұлғалық даму ерекшеліктері оның ары қарай дамуының негізін құрайды. Сондықтан, жасөспірімдік шақтағы тұлға дамуының ерекшеліктері ескерген жөн.

Көптеген авторлар – классиктер сияқты тұлғаның қалыпты дамуын сипаттайтын маңызды нәрсе жасөспірімнің даралануы және автономиясының дамуын қарастырады, яғни, оның ата-анасынан тәуелсіздігі, өз беттілігі және жауапкершілігі. Тұлғалық дамудың маңызды аспектісінің маңыздылығын классик авторлар – Э.Фромм, К.Юнг, А.Адлер, В.Франкл және басқалары айтып өткен. Мысалы, Э.Фромм адам белсенділігінің кез-келген формасы адамның өзінен туындауы қажет екендігін айтады. Дамыған қоғамда тұлғаның дамуы мәселесін зерттеуде баланың мінезі ата-анасының мінезінің бір бөлігі және ол олардың мінездеріне жауап қайтара дамитындығын көрсетті. Ал К. Юнгтың (1994) ойынша, тұлғаның қалыпты дамуы даралану процесімен байланысты, яғни, адамның өзін-өзі жетілдіруі, өзімен-өзі болуы, өзінің өмірін өзі жеке және еркін түрде ұйымдастырып, соған жауапты болу.

А.Адлер (1995) психотерапия процесі мен оның мақсатын сипаттау кезінде қалыпты тұлғаның қалыптасуында адамның өзінің белсенділігі маңызды екенін ескертеді. Қауымдастық сезімі мен өзіндік дамуға ұмтылудың арасындағы үйлесімді қатынасты орнату адамның өзінің саналы, белсенді араласуымен жүзеге асатындығын көрсеткен. Сонымен қатар, невроздың себептерін бала дамуының ерекшеліктерінен байқаған. Ол неврозды өмір стилінің бұзылуы деп түсінген. Невроздың пайда болуының негізгі себебі баланы дұрыс тәрбиелемеу деп түсіндіреді. Адлер тәрбиелеудің екі шегін көрсетеді: шектеу жасамау және баланы шектету, оған ешқандай қолдау көрсетпеу, соның нәтижесінде балада өзінің «мені» туралы реалды емес ой қалыптасып, өзін толық сезінбеу сезіміне әкеледі деген. В.Франклдың (1990) ойынша, тұлғаның қалыпты дамуы адамның өзінің өміріне жауапты екендігін саналай алуынан басталады деген; жеке өмірді қатысты саналы позиция міндетті түрде адамның өз бетімен қалыптасуы қажет [5].

Психотерапияның классикалық бағытының өкілі К.Хорнидің (1893) айтуынша, отбасындағы жаралаушы қайғырулар балада ерекше түрдегі мінездің қалыптасуына итермелейді. Ол бұл процесті базальді қобалжу деп атаған. Осы кезде балада керексіздік, жалғыздық, шеттетілу сезімдері дамиды. Автордың айтуы бойынша, бала өзінің жанұясына риза еместігін неғұрлым өз ішінде көп сақтаса, соғұрлым ол сыртқы қоршаған ортаға өзінің қобалжуын проекциялап, әлем толығымен қауіпті және қорқынышты деген шешімге келеді. Бала өзінің біреуге қажет екендігі сезімінен айырылады, тез өкпелегіш, жараланғыш, өзіне қорғансыз болады.

Қазіргі кезде жасөспірім тұлғасының дамуына әртүрлі әсер ететін отбасылық қарым-қатынастың түрлері анықталған. Бұл зерттеулерді көптеген авторлар қарастырған: В. Сатир, 1992; Ф. Райс, 2000; Э. Г. Эйдемиилер, 1994; Е.Т. Соколова және В.В. Столин, 1989 және тағы басқалар.

В.Сатир (1992) жанұяның екі типін бөліп көрсетті – «пісіп жетілген (зрелые)» және «проблемді». «Пісіп-жетілген» жанұя проблемді жанұядан мынасымен ерекшеленеді: ата-аналар сенеді: өзгерістерден қашуға болмайды – ол бала дамуында да, үлкен адамдар өмірінде де болады. Олар өзгерісті болмыстың ажырамас бөлігі деп қабылдайды.

В.Сатирдің байқауынша, «проблемді» жанұялар үнемі төмен деңгейдегі өз-өзін бағалаумен сипатталады. Оларда үнемі реалды емес коммуникация ригидтілік, инерттілік, стереотиптілік, өмірді мінез-құлық ерекшеліктерімен шектеу басым [6].

Ф.Райс және басқа да авторлар даралану (индивидуация) және автономдылықты жасөспірімдік шақта тұлға дамуының негізін құраушылар ретінде қарастырады. Бұл процесс кезінде жасөспірім жеке тұлға ретінде дамуын бастап, ата-анасынан біртіндеп алшақтайтынын көрсетеді. Балалық шақтан ересектік кезеңге өткен кезде жасөспірім белгілі бір автономдылық пен өзіндік идентификацияны қажет етеді, ол өзіне үлкен адамның міндеттері мен жауапкершілігін өз мойнына алу мүмкіндігіне ие болу дегенді білдіреді [7].

Ф.Райстың айтуы бойынша, автономдылық – бұл жасөспірімнің еркіндігі немесе тәуелсіздігі. Автор автономдылықтың екі аспектісін бөліп көрсетеді: мінез-құлықтық (ешқандай басқарусыз өз бетінше шешім қабылдау кезіндегі еркіндік және тәуелсіздік), эмоционалды (ата-анамен байланыстырушы эмоционалды қатынастардан босау).

Ф. Райс әртүрлі авторлар бөліп көрсеткен баланың жасөспірімдік шақта қалыпты дамуына қажетті жанұялық қарым-қатынас ерекшеліктерін анықтайды:

1. Ата-ананың қызыға араласуы және көмек беруі. Ата-ананың қолдау көрсетуі ата-ана мен бала арасында сенімді қарым-қатынас тудырады және жасөспірімде өзіндік бағалаудың жоғары болуы, оқуда жетістіктерге жетуін және рухани дамуын қамтамасыз етеді.

2. Ата-ананың тыңдай алу, түсіну және қайғыға ортақтаса алу қабілеті.

Ата-ананың эмоцияға қабілетсіздігі, эмоционалды қабылдаудың жоқтығы, баланың сезімдері мен ойларын түсінбеу балада да немқұрайлылықтың дамуына әкеледі.

3. Ата-ана махаббаты және жанұя қарым-қатынасындағы жағымды аффектілер.

Жағымды аффектілер эмоционалды жақындықпен байланысты. Егер жанұяда жағымсыз аффектілер басым болса, онда эмоционалды салқындық, кектену т.б. байқалады.

4. Ата-ана жағынан мақұлдау және қолдау.

5. Балаға деген сенім.

6. Балаға ересек адам ретінде қарау.

7. Ата-ана жағынан басқарушылық.

8. Ата-ананың тәрбиелеу үлгісі: еліктеу үшін жақсы мысал бола алу қабілеті, өздерінің балаға үйреткен принциптері бойынша жүруі.

Зерттеу жүргізу барысында анықталғандай, жасөспірімдік шақта мінез-құлықтың автономдылыққа ұмтылуы күрт ұлғаяды. Бірақ жасөспірімге еркіндікті бере салмай, оны біртіндеп беру қажет. Егер толық еркіндік берілсе, оны бала өзінің жанұясынан тез шеттетілгенім деп түсінеді; балада бос уақытты қалай, немен өткізетіндігін білмейтіндігіне байланысты қорқыныш сезімі пайда болады.

Жасөспірімдік шақта эмоционалды автономдылыққа өту алдыңғысына қарағанда аса қауіпті емес, мұнда көбінесе ата-анасының мінез-құлқына байланысты болады. Баланы тәрбиелеуде доминанттылық көрсету, үлкейген шаққа дейін балада ата-анаға деген тәуелділік сезімі басым болса, бұл оның әлеуметтік пісіп-жетілуіне, қалыптасуына кедергі жасайды. Мұндай бала өзін ересек және өз бетімен шешім қабылдауға қабілеті жоқ адам ретінде қабылдайды.

Осы мәселені зерттеген авторлар жасөспірім даралануына қажетті жанұяаралық өзара әрекеттесу параметрлерін бөліп көрсетті:

1. индивидуалдылық – өзінің жеке ойының болуы, оны жеткізе білу қабілеті, яғни, сен өзгелерден немен ерекшеленесің; 2. Туыстық сезімі – адамның басқа адамдардың ойларын, көзқарастарын сыйлау, ашықтықты көрсетеді.

Зерттеуден анықталғандай, даралану деңгейі жоғары жасөспірімдер жанұя мүшелері бір-бірінің арасындағы айырмашылықты түсінетін, сонымен қатар, бір-бірімен туыстық қатынасты да сезінетін жанұядан шыққандар. Жанұяда пайда болған проблеманың бір ғана шешімі бар деп қарамай, әркім өз ойын айтады, осыған қарамастан жақсы қарым-қатынас сақтала береді. Мұндай жанұяда әрбір адам өзінің позициясына сияқты өзгелердің де позициясына жауапкершілікпен қарайды.

Даралану деңгейі төмен жасөспірімдер жанұя мүшелері өз араларындағы келіспеушіліктен қашу мақсатында өздерін өзгелерден айырып тұратын ойлары болмай, өзгелердің ойларына жүгінетін жанұясынан шыққандар.

Жасөспірімдік шақтағы балаларда көптеген өзгерістер болып, қажеттіліктер аясы кеңейе түседі. Соларға шолу жасап өтуді жөн көріп отырмыз. Сондай қажеттіліктердің бірі – *өзара қарым-қатынас қажеттілігі*.

Жасөспірімдік кезеңде балалардың ата-анасымен әңгімелесуі азайып, керісінше, құрбы-құрдастарымен сөйлесуі көбейеді. Осыған байланысты көптеген зерттеулер жүргізіліп, мынандай нәтижелер алынған болатын: анасымен араласқанды қалайтындар тек 31%, ал әкесімен сырласып-мұңдасатында 9,11%. И.С.Кон ата-ана мен баланың арасында пайда болатын бөгетке: ата-ананың баланың ішкі жан дүниесінде болып жатқан өзгерісті сезбеу және байқап білуге құлықсыздық, жасөспірімді автономиялық нақтылық деп танымау және т.б. себеп болады дейді.

«Олар мені тындағысы келмейді!» – бұл жасөспірімдік шақта ең көп кездесетін үлкендерге наразылық, арыз-шағымдардың бірі. Зерттеулер нәтижелерінен анықталғандай, жоғары сынып оқушыларының ата-анасымен түсінісу, олармен ашық сөйлесу және жақсы араласу жетінші, тоғызыншы сыныптар аралығында күрт төмендейтіндігін көрсетті. Осыдан келіп, ата-аналарға арналған уақыттың басым бөлігі құрдастарға кететіндігі сұрау жүргізу барысында анықталған. Сол себепті, ата-аналар осындай өзгерістерді есепке алып, олардың әртүрлі жағдайларда мінез-құлқын реттей алуына көмек беріп отырулары қажет [8].

Отбасына деген қарым-қатынас өсе келе өзгереді. Олардың ата-анасының орнын енді құрдастары басатын болады (Х. Ремшидтің айтуынша, бұл ата-ананың «құнсыздануы»). Жасөспірімдердің басым бөлігі үшін ата-ана, әсіресе, аналары оларға ең эмоционалды жақын адамы болып саналады.

Неміс психологтары жүргізген зерттеулер мынандай қорытындыға келген: жасөспірімнің басындағы қиын сәттерінде оның ең жақын және сенімді адамы анасы, ал одан соң жағдайдың қиындығына қарай, келесі кезекте әкесі немесе достары тұратын болып шыққан.

Алайда, «сен өміріңдегі қиын сәттерде кіммен ақылдасар едің?» деген сұрақ қойғанда ер балалар да, қыздар да бірінші орынға аналарын қойған. Ер балалары үшін әкелері екінші орында болса, қыз балаларда достары екінші орынды алып отырған. И.С.Кон осы мәліметтерге сүйене отырып, кез келген жасөспірім қиын кезеңде анасына жүгінетіндігін анықтады. Жасөспірімдер үшін ата-аналардың маңызды функциясы – балаға өмірлік қиын мәселелерді шешуге көмектесу, түсіндіру, ақпараттандыру, өмірлік қырларды бағалауда өз әсерін тигізу. Жасөспірім ересектердің әлеуметтік рөлін игеруге интенсивті түрде беріледі, оның қарым-қатынас жасайтын ортасы тез ұлғаяды және өз бетінше болуға барынша ұмтыла отырып, өздеріне өмірлік тәжірибені, үлкендердің көмегін өте қажет етеді.

Ата-аналарының бұл рөлдерін жасөспірімдер өздері де сезеді. Міне, жасөспірімдерде осы сияқты тұлғалық өзгерістерді есепке ала отырып, қиын жағдайларда, әсіресе, отбасындағы ажырасу жағдайында олардың тұлғалық қасиеттері мен бейімделулері қалай өзгеру мәселелері толық психологиялық зерттеуді қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шнейдер Д.Б. Психология семейных отношений. – СПб: Прайн, 2003. –С.565.
2. Чуйко Л.В. Браки и разводы (Демографическое исследование на примере СССР). – М.: Статистика, 1975. – С.175.
3. Думбляускас В. Противоречивость развода и его оценки // Человек после развода / Под ред. С.Рапорт. – Вильнюс, 1984. – С. 234-243.
4. Швейнов В.Г. Конфликты в нашей жизни и их разрешения. – М: 1988. – 250с.
5. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: 1977. – 345с.
6. Райгородский Д.Я. Подросток и семья. Хрестоматия. – СПб: 1995. – 335 с.
7. Аверин В.А. Психология детей и подростков. Уч.пос.-2-е изд. – СПб: 1996.
8. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Под.ред. Е.Г.Силяевой. 3-е изд. – М. 2005.

РЕЗЮМЕ

Бейсенова Ж.Ж., к.п.с.н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНОГО ОТНОШЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы семейных отношений. А также пути разрешения семейных конфликтов. Автор перечисляет исследования известных психологов в которых даны пути семейных отношений.

Ключевые слова: семейные отношения, количество разводов, развод мотив.

SUMMARY

Zh.Zh. Beysenova, cand.ps.sci.

(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)

PROBLEMS OF FAMILY RELATIONSHIPS

The article deals with the problems of family relations. As well as ways to resolve family conflicts. The author lists the studies known psychologists that are the way family relationships.

Keywords: family relationships, divorce, divorce motive.

ӘОЖ 87.7

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКА ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

*М.К. Бұлақбаева, п.ғ.к., профессор м.а.
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада педагогикалық зерттеулерде математикалық статистика әдістерін қолдану тиімділігі туралы айтылады. Сондай-ақ статистика ұғымына анықтама берген.

Түйін сөздер: математикалық статистика, әдістер, педагогикалық зерттеулер.

XXI ғасырда әлемдік өркениет төрінен орын алуы үшін Қазақстанның жан-жақты дамуының бірден-бір жолы ғылымды әр қырынан меңгеру қажет болып отырғаны белгілі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «100 нақты қадам» – бұл жаһандық және ішкі сын-кәтерлерге жауап және сонымен бір мезгілде, жаңа тарихи жағдайларда

ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына енуі жөніндегі жоспарында» 76-қадам ретінде ЭЫДҰ елдері стандарттарының негізінде адам капиталының сапасын көтеру, 12 жылдық білім беруді кезең-кезеңімен енгізу, функциялық сауаттылықты дамыту үшін мектептегі оқыту стандарттарын жаңарту [1]. Мұны өзі бүгінгі күні 12 жылдық білім беруді жүзеге асыру, ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет ете алатын, дүниетанымы жоғары, білімдік бәсекеге қабілетті жан-жақты қалыптасқан болашақ маман тұлғасын тәрбиелеу мәселелерімен тікелей байланысты. Осыған орай, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінде «БМ010300 – Педагогика және психология» және «БМ012400 – Педагогикалық өлшемдер» мамандығы бойынша магистранттарына оңтайлы білім беруде «Педагогикалық және психологиялық зерттеулердегі математикалық-статистикалық әдістер» пәні оқытылып, ғылыми-зерттеу жұмысының шынайылығын дәлдеуге септігін тигізетіндігі сөзсіз.

«Статистика» ұғымы итальянның *stato* – мемлекет, латынның *status* – жағдай деген мағынаны береді. Негізгі мағынасы:

- білім саласы, бұқаралық әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен үдерістердің сандық және сапалық көрсеткіштерін зерделейтін ғылым;

- қоғам өмірінің (экономиканың, саясаттың т.б.) сандық заңдылықтарын олардың сапалық мазмұнымен ажырағысыз байланыста сипаттайтын статистикалық ақпаратты жинап, өңдеуді, талдау мен жариялауды қамтитын практикалық қызмет саласы;

- жарияланатын сандық деректердің, бақыланбалы нысанның сан немесе сапа тұлғасындағы күйін тиянақтайтын бақылау нәтижелерінің жиынтығы;

- қоғам өмірінің сандық жақтарында болатын құбылыстарды меңгеретін және көп жылдық тарихы бар ерекше ғылым немесе білім саласы. Оның шығу төркіні әртүрлі қоғамдық тұтынушыларға, мал санына, жер-су көлеміне, дүние-мүлік және басқалар есебіне байланысты.

- әралуан белгілі бір статистикалық деректер жиыны ретінде де түсінуге болады (өлім статистикасы, торбетке кіру статистикасы т.б.) [2].

Статистика XIX ғасырдың басында А.Кетленің және оның мектебі өкілдерінің еңбектерінде қоғамдық құбылыстардың заңдылықтарын зерделейтін ғылым мен құралға айналды. Статистика қоғамдық ғылым ретінде қоғамдық құбылыстарды олардың сапалық мазмұнымен тығыз байланыста қарастырылатын сандық қатынастарының қалыптасу және өзгеру заңдылықтарын зерделейді. Қоғамдық құбылыстарды белгілі бір уақытпен және орынмен байланысқан нақты тарихи жағдайларда сандық тұрғыда зерделеу статистика ғылымының айрықша белгісі болып табылады. Заңдылықтарды тану және құбылыстардың дамуын айқындайтын факторларды анықтау үшін пайдаланылатын статистикалық сипаттамалардың өзіндік ерекшелігі олардың сандық және сапалық қасиеттерінің ажырағысыз бірлігінде. Сондықтан статистика ғылымы әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды талдауды өзіндік (ерекше) әдістер, тәсілдер, ережелер жиынтығы, яғни статистикалық әдіснама арқылы жасайды. Оны басқа да ғылымдар өз зерттеулерінде, тәжірибесінде қолданады. Статистикалық әдіснаманың негізгі бөліктеріне статистикалық байқау, топтастыру, орта шамалар, индекстер, корреляциялық талдау т.б. әдістер жатады.

Жоғарыда келтірілген теориялық мәліметтерге сүйене отырып, мынадай тұжырым жасауға болады – «Статистика» термині бірнеше мәнде қолданылады:

- 1) қоғамдық ғылымдар саласы;
- 2) қандай да бір құбылыстар немесе процестер жиынтығы;
- 3) процестер немесе құбылыстардың біршама кеңейтілген сипаттамасы.

Ежелден әр мемлекетте үкіметтің сәйкес ұйымдары арқылы тұрғындарды жынысы, жас ерекшелігі, алуан түрлі еңбек аймағында қамтамасыз ету, әскери адамдардың саны, қарулануы, ақшалай тәсілдер, еңбек және өндіріс құралдары т.б. бойынша мәліметтер жиналды. Бұлардың барлығы және оған ұқсас берілгендер статистикалық деп аталды.

Мемлекет және халықаралық қатынастардың дамуымен статистикалық мәліметтерді талдау, оларды болжау, өңдеу, талдау негізінде қол жеткен қорытындылардың дәлдігін

бағалау қажеттілігі артты. Осы міндеттерді орындау барысында математикамен шұғылданатын мамандар тартылды. Осыған орай, математикада жаңа сала – статистикалық берілгендер мен құбылыстардың жалпы заңдылықтарын, өзара байланысын оқып үйрететін математикалық статистика ашылды.

Статистика бойынша алғашқы жұмыстар ХҮІІІ ғасырға тиесілі және халықтардың орналасуы статистикасымен, ауыл шаруашылығында кездесетін мәселелермен, сақтандыру сұрақтарымен байланысты.

Математикалық статистиканы қолдану аймағы бірқатар ғылымдарға, әсіресе, эксперименталды ғылымдарға кеңінен тарады. Осылай экономикалық статистика, медициналық статистика, биологиялық статистика, статистикалық физика т.б. пайда болды.

Әдетте статистикалық әдістерге кейбір белгілерге сәйкес заттардың, құбылыстар немесе индивидумдардың жиынтықтарын таратуды талап етуде жүгінеді.

Математикалық статистика жинақтау әдістерін, қалыптасқан заңдылықтарды айқындау үшін кездейсоқ құбылыстарды бақылау нәтижелерін жүйелеу мен өңдеуді оқып-үйрететін математиканың бір саласы. Заманауи математикалық статистиканы белгісіздік жағдайында шешім қабылдау туралы ғылым ретінде анықтайды [3].

Математикалық статистика ықшамдылық теориясымен тығыз байланысты. Бұл екі математикалық пәндер көптеген кездейсоқ құбылыстарды оқытады. Осыған орай, математикалық статистика ықшамдылық теориясының ұғымдары мен әдістеріне сүйенеді, дегенмен, қандай да бір жағдайда кері міндеттерді де шешеді.

Статистикалық-математикалық бағыттың өкілдері ықшамдылық теориясын статистиканың қолданбалы саласына жатқызады.

Ықшамдылық теориясында берілген таратумен кездейсоқ өлшемдер, кездейсоқ эксперименттер немесе толығымен белгілі қасиеттер оқытылады. Дегенмен, эксперимент бірқатар нәтижелерді сақтайтын қара жәшік ретінде көрінеді – эксперименттің қасиеттері туралы қорытынды жасайды. Бақылаушы бірдей жағдайда қандай да бір кездейсоқ эксперименттің қайталануымен алынған сандық нәтижелер жиынтығына ие.

Статистикалық зерттеулердің барлық кезеңдері бір-бірімен тығыз байланысты және маңызды. Әрбір кезеңде туындайтын қателер мен кемшіліктер барлық зерттеулерден көрініс табады. Сондықтан статистикалық ғылымның арнайы әдістерін дұрыс қолдану статистикалық зерттеу нәтижесінде шынайы ақпараттар алуға септігін тигізеді.

Қорыта келе, статистикалық зерттеу әдістері төмендегідей жіктеледі:

- статистикалық бақылау;
- мәлімет жинау және берілгендерді топтастыру;
- кеңейтілген белгілерді (абсолютті, салыстырмалы және орташа өлшеулер) есепке алу;
- статистикалық тарату (вариациялық қатарлар);
- таңдамалы әдіс;
- корреляциялық-регрессиалды талдау;
- динамика қатарлары;
- индекстер.

Статистиканың міндеті – статистикалық белгілерді санау және оларды талдау, басқарылатын нысандар (ұлттық экономика немесе оның жеке салалары, ұйымдар және олардың бөлімдері) туралы басқару ұйымдары жан-жақты сипаттама алу. Әлеуметтік-экономикалық жүйелерді оперативті, шынайы және толық ақпараттарға ие болмай басқару рұқсат етілмейді.

Математикалық-статистикалық әдістерді магистранттардың зерттеу жұмысының дәлдігін заманауи талаптарына сәйкес арттыруда қолданудың маңызы зор. Себебі, зерттеу нәтижелерінің дәлелділігі мен негізділігі зерттеу тақырыбына сәйкес ғылыми-теориялық қағидаларды әдіснамалық тұрғыда негіздеумен, зерттеу пәніне сәйкес кешенді әдіс-тәсілдерді қолданумен, эксперимент бағдарламасының педагогикалық мақсат пен міндетке сәйкестілігімен, зерттеу тақырыбына байланысты тәжірибелік-эксперимент жүргізіліп, тиімділігі дәлелденуімен қамтамасыз етілетіні дау тудырмайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Ұлт жоспары – 100 нақты қадам //Қазақ газеттері. 20 мамыр, 2015.
2. Граничина О.А. Математико-статистические методы психолого-педагогических исследований //Учебно-методические пособие. – СПб., 2012. – 115 с.
3. Булакбаева М.К. Особенности педагогических измерений //Высшая школа. – Алматы, 2011. – С. 63-68.

РЕЗЮМЕ

*М.К. Булакбаева, кандидат педагогических наук, и.о. профессор
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье дается пояснение на ряд терминов как «статистика», «исследование», рассматриваются пути использования математико-статистических методов. Также дается определение в понятие статистики.

Ключевые слова: математико-статистические методы, исследование, респондент, человеческий капитал, т.д.

SUMMARY

*M.K. Bulakbayeva, candidate of pedagogical sciences, acting prof.
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

EFFICIENCY STATISTICAL METHODS IN EDUCATIONAL RESEARCH

The article provides an explanation of a number of terms such as «statistics», «research», examines how the use of mathematical and statistical methods. Also provides a definition of the concept of statistics.

Keywords: mathematical and statistical methods, research, respondents, human capital, etc.

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ – ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА – ART AND CULTURE

УДК 793.3(574)

ТАНЦЕВАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА – СРЕДСТВО ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

*З.А. Кастеева, Народный артист РК, профессор
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: Особенности этой работы обусловлены, в частности, тем, что коллектив кафедры (как студенческий, так и профессорско-преподавательский) многонациональный. Это открывает дополнительные возможности для разнообразия форм и методов работы по интернациональному воспитанию. Здесь проявляется общая тенденция, характерная для национальной республики. По программе изучается хореография всех национальностей и народностей Республики Казахстан. Неизменный принцип работы кафедры и факультета приобщить студента к ценностям мирового искусства и взаимообогащение

многонациональной культуры, стремление к достижению новых высот в работе, профессиональной зрелости и успехов, в умении сохранить и множить славные традиции прошлого и постигать вершины будущего.

Ключевые слова: хореография, интернациональное воспитание, поликультурность, толерантность, пластика, мимика, жест, полиэтническая культура.

Интернациональное воспитание – воспитание у человека высокой культуры межнационального общения, выработка гуманных, высоконравственных, справедливых отношений между людьми независимо от цвета кожи, языка, обычаев и места проживания (*Толковый словарь обществоведческих терминов. Н.Е. Яценко 1999 г.*)

С появлением человека на земле, уже награжденном умом, способностью правильно реагировать на сложившиеся обстоятельства, находить общие точки соприкосновения в обществе своих сородичей, возникают вопросы социальной адаптации индивидуума в том или в другом обществе. Появляются вопросы, кто такой человек, как он должен прожить свою жизнь, что значит быть счастливым, какова его, наконец, миссия на Земле. Все эти вопросы продолжают интересовать и волновать современное образование и, в частности, школу, одной из основных задач которой является воспитание гармонически развитой личности. Какими же качествами должен обладать такой человек, чтобы назвать себя цельным, гармоничным? Прежде всего необходимо воспитать в человеке гражданскую позицию, которая включает в себя понятие гражданина-патриота и интернационалиста. А это невозможно без политической, нравственной, правовой культуры. Интернациональное воспитание есть формирование чувств единства, дружбы, равенства, братства, культуры межнационального общения, которые выходят на новый уровень в связи сотрудничеством в сфере образования культуры и науки. Большая ответственность в решении данного вопроса отведена культуре и частности танцевальной. Задачей педагога – хореографа является знакомство учащихся с национальной культурой, бытом, традициями разных народов Республики Казахстан и других народностей, воспитывает толерантное отношение к людям, прививает необходимость иметь дружеские и добрососедские отношения. Приобщение детей к традициям культуры родного народа и других этносов, этим не только расширяется и углубляется кругозор и знания о национальной культуре Казахстана, но и воспитываем уважение к прошлому и настоящему его народов, гордость за его культуру. Ассамблея народов Казахстана, созданная в августе 1995 года, является авторитетным, международно признанным общественным форумом, который гармонично объединяет народы страны не только в решении самих важных вопросах современности, но и уделяет большое внимание подрастающему поколению, а также взаимообогащению, взаимопониманию многонациональной культуры Республики Казахстан. Президент Республики Казахстан всегда подчеркивал, что «евразийские корни позволяют соединить восточные, азиатские и западно-европейские потоки и в создают уникальный Казахстанский вариант поликультурности».

Сегодня государство поддерживает деятельность 500 национально-культурных объединений, в столице Астане построен – Храмира и согласия. Одной из целей, которого, дать понять нашим детям, что они являются частью одного большого мира, несмотря на различия, они зависят друг от друга. И во избежание конфликтов они должны служить идеи взаимного уважения, взаимопонимания и толерантности. Ассамблея проводит массу мероприятий, направленных на сохранение и развитие культуры, традиций и обычаев многонационального народа Казахстана. Ежегодно проводятся международные фестивали, где под одной гостеприимной крышей собираются многоцветные таланты самых разных народов. Танцы, песни, музыка, костюмы, обычаи, творения индивидуальных мастеров радует всех. В культурных центрах страны каждый желающий может не только познакомиться с культурой данной национальности, но и успешно обучиться и овладеть языком, пением и танцем, познакомиться с литературными изданиями на родном языке. Хочется особо остановиться на разнообразной танцевальной культуре народов и бучению хореографии этими учреждениями. Танец сопровождал жизнь человека от его рождения до

смерти. Танец может рассказать о жизни и быте, о времени и нравах, о темпераменте и характере народа. Он передает мысли, чувства, переживания человека и структурируется в своеобразную форму индивидуально для каждого народа. Эта форма отражает свой стиль, на который накладывается отпечаток политические, экономические и географические условия жизни и эпохи той или иной страны. Содержание танца передается с помощью богатейшей палитрой выразительных средств – музыки, пластики, костюма, жеста и мимики и очень точно отражает индивидуальные качества народа. Танец нужен людям, как вид искусства, создающий красоту и своими выразительными средствами служит народу, помогает в жизни, труде, в горе и в радостях. Он способствует развитию эмоциональной, коммуникативной, психологической и нравственной сферы развития ребенка. Заложенное в природе танца нравственное начало, информация о нормах взаимоотношениях, характере труда и отдыха, принятых у народа, очень важно как проявление общественной значимости, непосредственной связи искусства хореографии с жизнью. Вот почему важно донести до каждого ребенка смысл танца, стиль исполнения, национальную принадлежность и традиции народа.

Задача педагога-хореографа приобщение к духовно-нравственным ценностям общества, раскрытие творческого потенциала ребенка. Воспитать детей ответственными людьми, обладающими чувством собственного достоинства и с уважением относящиеся к другим народностям. Красота танца пробуждает в ребенке лучшие чувства, энергию радости и активизирует творческое развитие, формирует чувство любви к Родине, воспитывает и развивает умение видеть и понимать красоту окружающей жизни, среды, быта и культурное наследие. Танец безмолвен. Здесь не звучат слова. Но выразительность пластики человеческого тела, музыкальных ритмов, мелодии, темперамента, костюма и других компонентов оказывает огромное влияние на сознание человека, и поэтому язык танца интернационален и понятен всем.

Занятия танцем, выступления на сцене, репетиции раскрывают перед детьми красоту искусства танца, и вместе с танцем в их сознание проникает художественные навыки и понимание тех нравственных ценностей, которые определяют жизненный потенциал искусства. Танец способствует развитию самореализации ребенка, образованию культурного ядра его личности, формированию толерантности-качества, необходимого в условиях полиэтничного и поликонфессионального состава населения Республики Казахстан, педагогический процесс обучения танцу, строится таким образом, чтобы дети, приобретая знания, навыки и умения, одновременно формировали свое мировоззрение, получали эстетическое воспитание и физическое развитие.

Учебно-воспитательная работа педагога-хореографа складывается из воспитательной и учебно-тренировочной работы. Приобретение навыков исполнительского мастерства это – тренаж класс, постановочные и репетиционные работы. Учебный и воспитательный процесс органически сочетается во всей деятельности педагога-хореографа и в разных формах его проявления; в умение слушать, вести беседу, подробно рассказать о танце, о костюме, расширить кругозор ребенка о географии танца, о музыке, о исполнении и т.д. Необходимо интересоваться успехами в учебе и жизнью ребенка. Это позволит педагогу правильно вести воспитательную работу.

Дети – это великолепный пластический материал, тонко реагирующий, интуитивно воспринимающий и поэтому идеально подходящий обучению хореографии. Сохраняя непринужденность, открытость и непосредственность, дети прекрасно справятся с задачами, которые поставит перед ними педагог.

Успешное выполнение этих задач предполагает дифференцированный подход к их осуществлению с учетом различных групп. Речь идет о дифференциации форм, методов, приемов воспитательной работы. Свою специфику имеет и работа среди студенчества – будущих педагогов. Она определяется уровнем образования, культуры и идеологической подготовки, самим характером учебного процесса, профилем их обучения, особенностями организации досуга студенческой молодежи. Подготовка специалистов высшей

квалификации, предполагает, прежде всего, формирование у них твердого мировоззрения, и интернационального воспитания. При этом следует исходить из того, что воспитательная работа, было и остается главной в формировании этих качеств у подрастающего поколения.

Определенный опыт интернационального воспитания студенчества накоплен на кафедре хореографии КазГосЖенПУ. Особенности этой работы обусловлены, в частности, тем, что коллектив кафедры (как студенческий, так и профессорско-преподавательский) многонациональный. Это открывает дополнительные возможности для разнообразия форм и методов работы по интернациональному воспитанию. Здесь проявляется общая тенденция, характерная для национальной республики. По программе изучается хореография всех национальностей и народностей Республики Казахстан. Неизменный принцип работы кафедры и факультета приобщить студента к ценностям мирового искусства и взаимообогащение многонациональной культуры, стремление к достижению новых высот в работе, профессиональной зрелости и успехов, в умении сохранить и множить славные традиции прошлого и постигать вершины будущего. Основой всей работы по интернациональному воспитанию студентов это уважения к национальным особенностям, традициям, культуре и обычаям разных народов. Интернациональное воспитание студентов – неотъемлемая часть учебного процесса. Профессорско-преподавательский состав стремится в полной мере использовать для осуществления интернационального воспитания и преподавание дисциплин. Эти вопросы постоянно находятся в поле зрения, кафедры, деканата, научно-методического и ученого совета. Университет проводит большую воспитательную работу; семинары, научные и практические конференции, фестивали, конкурсы, круглый стол и другие мероприятия. Кроме того, организуются читательские конференции, диспуты по наиболее интересным вопросам современности, встречи с интересными людьми и заслуженными деятелями. Коллектив стремится к тому, чтобы воспитательный процесс студентов не ограничивался проведением отдельных мероприятий, а носил характер целенаправленного интернационального воспитания. Соответствующий комплекс вопросов находит отражение и в научных работах преподавателей факультета. Ознакомление студентов с этими исследованиями, безусловно, способствует воспитанию их в духе интернационализма. Интернациональное воспитание студентов осуществляется и в повседневной жизни, в часы досуга. Важными центрами такой работы мы считаем общежития, кафедры, учебные кабинеты и танцевальные залы. Здесь студенты проводят значительную часть времени, которое свободно от обязательных занятий. Взаимная помощь к подготовке к семинарским и практическим занятиям, обмен мнениями о прочитанных книгах, изученных танцев просмотренных спектаклях и кинофильмах, просто постоянное общение студентов различных национальностей, имеющих общие цели и интересы, – все это важный резерв интернационального воспитания, который мы стремимся использовать. Главное в воспитательной работе – комплексный подход. Вот почему важнейшим залогом успеха и эффективности работы по интернациональному воспитанию студентов является непрерывность воспитательного воздействия на всех этапах обучения на основе разнообразия ее приемов, форм и методов. Воспитание студентов интернационалистами – важнейшая задача, и профессорско-преподавательский состав педагогических вузов должен считать ее выполнение своей первейшей обязанностью. Обмен опытом и достижениями в этом направлении, безусловно будет способствовать повышению уровня ее эффективности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Николаева Л.А. История балетной педагогики Казахстан. – Алматы, 2010. – С. 85.
2. Климов Е.А. Психология профессионала. – М. –Воронеж, 1996. – С. 72.
3. Козловская Е.А. Значение воспитания в процессе творчества. – А., Вестник, 2012. №3.
4. Ваганова А.Я. Основы танца Искусство. – Л., 1965. – С. 56.

ТҮЙІНДЕМЕ

З.А. Қастеева, профессор

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

БИ ӨНЕРІ – ҰЛТАРАЛЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Мақалада мәдениет арқылы жасөспірімдердің ұлттық тәрбие берудегі құндылығы жазылып қарастырылды. Соның ішінде би өнерінің жас буын тәрбиесіндегі маңыздылығы мен елжандылыққа баулу мәселелеріне баса назар аударылып отыр.

Түйін сөздер: елжандылық, би өнері, тәрбие, қазақ би өнерінің тарихы.

SUMMARY

Z.A. Kasteeva, professor

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

DANCE CULTURE – MEANS INTERNATIONAL EDUCATION

Unchanging principles of the department faculty and students attach to the values of art and enrichment of multinational culture, the desire to achieve new heights in the work of professional maturity and success, the ability to preserve and multiply the glorious traditions of the past and to grasp the top of the future.

Key words: Patriotic education, choreography, the history of Kazakh national choreography.

УДК 372.8:78

**ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ДВУХГОЛОСНОГО ПЕНИЯ В
МЛАДШЕМ ХОРЕ.**

М.Г. Кац, к.п.н., доцент

*(г. Алматы Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: Формирование навыков двухголосного хорового пения с детьми младшего школьного возраста в период перехода от одноголосия к многоголосию. Обучение двухголосному пению включает много проблем методического порядка в области вокальной работы (звукообразования артикуляции, дикции, дыхания), ансамбля, строя, изучения литературного текста.

Ключевые слова: двухголосное пение, хоровое пение, вокально-хоровые навыки

Хоровое пение – одна из самых массовых форм народного музицирования, и поэтому оно может и должно решать важные и актуальные проблемы художественного воспитания народа. Ярким показателем неограниченных возможностей хорового искусства являлся высокий уровень отдельных коллективов, массовость, выливающаяся в прекрасные певческие праздники, международное признание не только профессиональных, но и самодеятельных хоров. Научно доказано, и мы убедились в этом на собственном опыте, что любой ребёнок, не имеющий физических дефектов слуха или голоса, может научиться правильно интонировать. А чаще всего, нам, преподавателям хоровых классов при общеобразовательных школах, приходится иметь дело с такими детьми. В хоровом коллективе способности к интонированию развиваются гораздо быстрее. Это объясняется прежде всего: во-первых, психологически ребёнок чувствует себя свободнее, он не скован, не ощущает контроля, направленного на него – отсюда он свободен в выборе нагрузки на свой голос – поёт не форсируя, во-вторых: ребёнок способен слышать весь гармонический комплекс в целом, а это даёт ему возможность настроить свой голос на «высокую позицию»,

потому что даже оно правильно звучащий голос в хоре, способен помочь в этом. И конечно, весь процесс воспитания певца не сможет быть успешным без строгой последовательности, постепенности в наращивании трудности упражнений, что позволит даже менее способному ученику всегда справляться с заданием педагога.

Поэтому, в условиях естественного звукоизвлечения полнее проявляются все индивидуальные задатки и качества, прежде всего, красивый тембр – главная эстетическая ценность каждого голоса, а целенаправленное развитие голоса способствует полноценному развитию других музыкальных способностей учащегося.

Таким образом, хор – является единым организмом, где посредством совпадения общих и личных интересов создаётся психологическая атмосфера, воспитывающая черты музыканта, певца.

Одним из ярких выразительных средств хоровой музыки является многоголосие, освоение которого при пении – процесс очень не простой и во многом зависящий от того, каким образом осуществляется изучение основ двухголосия. Из опыта нашей работы можем сказать, да и многие хормейстеры подтвердят, что переход от унисона к двухголосию – этап наиболее болезненный, сложный и при неправильной организации работы может разрушить интерес у детей и потребность в хоровом пении.

Обучение двухголосному пению включает много проблем методического порядка в области вокальной работы (звукообразования артикуляции, дикции, дыхания), ансамбля, строя, изучения литературного текста. Они являются общими для всех ступеней хорового исполнительства и вместе с тем специфичными для каждого. Этап двухголосного пения отличается от остальных тем, что именно в этот период закладываются основы почти всех вокально-хоровых навыков, но в специфических условиях, определяющихся возрастом, жизненным, музыкальным и певческим опытом детей, а также уровнем хоровой культуры среды, окружающей маленького школьника.

В нашей статье сделана лишь попытка охарактеризовать закономерности формирования навыков двухголосного пения только в плане хорового интонирования и показать пути освоения детьми младшего школьного возраста мелодического и гармонического строя в период перехода от одноголосия к многоголосию.

Только углубленное изучение и обобщение опыта известных хормейстеров, всестороннее рассмотрение вопросов подготовки музыкального слуха для перехода к двухголосию, унисонного пения в особых условиях, восприятие музыки в процессе вокализации, специфики интонирования отдельных ступеней лада и созвучий, анализ двухголосия в песнях дают возможность создать теоретически обоснованную методику, которая облегчит обучение детей.

Формирование навыков – сложный и длительный процесс, в котором активное участие принимают как внешние факторы (обучение), так и внутренние (музыкальное развитие). От их взаимодействия зависит и темп, и характер образования навыков. Через обучение, являющееся целенаправленным и организованным процессом, происходит необходимое воздействие на музыкальное развитие, которое стимулирует в свою очередь успешность освоения музыкального материала.

Многоголосие в самых различных формах его проявления звучит для школьников с первого класса, с первой встречи их с песней в хоре, и поэтому большое значение имеет правильная организация его восприятия, которое представляет собой чувственную информацию, определённое переживание, первоначальное эмоциональное познание и предпосылку для оценочного суждения.

Обучая детей восприятию двухголосной музыки, необходимо заинтересовать их и рассказывать, как слушать такую музыку, какими знаниями при этом необходимо овладеть. Восприятие многоголосной музыки – явление сложное, 1, как правило, оно значительно отстаёт от восприятия одноголосной музыки. Детям с неразвитым гармоническим слухом многоголосие мешает услышать и чисто спеть песню, а другие находят, что многоголосие в аккомпанементе украшает мелодию и петь её в сопровождении приятнее.

Многоголосие должно активно восприниматься детьми, только тогда его присутствие обретает свой художественный смысл. На младший школьников сильное впечатление производит сопровождение, звучащее в регистре, расположенном выше вокальной партии, изобразительный характер сопровождения. Яркая и разнообразная фактура аккомпанемента создаёт новые, более сложные условия для детей, исполняющих одноголосную песню, так как их музыкальный слух оказывается вынужденным активно воспринимать несколько музыкальных планов, одним из которых является вокальная партия, а остальные звучат в аккомпанементе. Восприятие всего богатства языка многоголосной музыки, особенно гармонии, для начинающих певцов невозможно. Однако мелодия, ритм, тембр, регистр создают для детей определённую чувственную информацию, которая позволяет накопить слуховой опыт о мелодии, подголоске, сопровождении, что уже является элементарным проявлением анализа фактуры музыкального произведения и может послужить отправной точкой для развития гармонического слуха.

В течении многих столетий исторически сложились два вида многоголосия: полифония и гомофония. Для гомофонии характерно наличие, с одной стороны, яркого голоса, ведущего мелодию, с другой – несколько мелодически менее ярко выраженных голосов, складывающихся в аккорд. Следовательно, в гомофонной фактуре имеют место два музыкальных плана (мелодия и сопровождение аккордового склада), обладающих определённой выразительной самостоятельностью ритма, тембра и звуковысотного положения. Наиболее сильное впечатление обычно производит мелодия. Полифонии свойственно сочетание нескольких самостоятельных мелодических голосов. Очень распространено одновременное вступление голосов с одной и той же темой. Оно характеризует имитационную полифонию. Полифоническим складом письма порождён и особый тип многоголосия (бассо остинато) – отделение баса от остальной ткани при неизменно повторяющейся в басовом голосе определённой мелодической фигуры. Следовательно, многоголосная музыка, как гомофонная, так и полифоническая, обладает доступными для восприятия младшего школьника средствами музыкальной выразительности и должна активно использоваться в педагогическом процессе.

Двухголосное пение опирается на восприятие двух одновременно звучащих музыкальных планов, что создаёт для восприятия детей новые условия. В подавляющем большинстве все внимание детей сосредоточено на певческой мелодии, а сопровождение воспринимается ими пассивно, поскольку оно создаёт опору для интонирования и делает песню более интересной в исполнении. При двухголосном же пении обе мелодии похожи мелодически, ритмически, регистрово, тембрально. В связи с этим дети, разделённые на группы, не могут удержать двухголосия, и дружно воспроизводят более доступную мелодию, чаще всего первый голос. Изученная нами методическая литература показала, что в использовании двухголосного репертуара на начальном этапе обучения ещё много спорного, а именно фактура двухголосных песен. Фактура двухголосия объединяет, с одной стороны мелодические голоса, с другой – созвучия. Соединение голосов в двухголосии довольно разнообразно. Но, как отмечает Т.Бершадская, каждый голос в таких песнях представляет осмысленную мелодию, имеющую более или менее самостоятельную мелодию ритмоинтонационного развития [4]. И в то же время мелодии всех голосов являются выразителями одного замысла и всегда находятся во взаимосвязи друг с другом. Анализ хоровой партитуры детских песен показывает, что имеют место разнообразные виды голосоведения: подголосочное, изложение в параллельную терцию, простая имитация.

Определённая последовательность песен, учитывая степень трудности восприятия двухголосного голоса, может создать удобные условия для формирования навыков пения в хоре второго голоса. Достоинством народного двухголосия является особенность формирования в нем созвучий, как результат соединения двух самостоятельных движущихся мелодических линий. Для многих песен характерны консонансы, преимущественно терции. Диссонансы встречаются редко, в основном секунда как проходящий интервал. Созвучия, возникающие в результате мелодического развития каждой партии, имеют существенное

значение для обучения хоровому пению. В решении проблемы обучения двухголосному пению немалую роль играет учет физиологических данных о развитии тех отделов высшей нервной деятельности, которые связаны с пением и слушанием музыки.

Согласно исследованиям ребенок активно реагирует на те раздражители, которые играли большую роль в его предшествующей жизни. При образовании условного рефлекса на одновременные или последовательные раздражители получается сложная комбинация, при которой компоненты комплекса вызывают разную степень раздражения и влияют друг на друга: сильный резко угнетает слабый, а слабый оказывает небольшое влияние на сильный. В связи с этим сильный раздражитель воспринимается активно, произвольно, а слабый пассивно, непроизвольно. В многоголосной музыке сильным компонентом является мелодия, слабым сопровождающие голоса. Двухголосная песня является комплексом с близко расположенными раздражителями (мелодии близки друг к другу по интонационной сфере, регистру, ритму; их звучание близко по тембру). Следовательно, для начала необходима музыка, представляющая комплекс далеко друг от друга расположенных раздражителей, контрастных по мелодии, ритму и другим доступным средствам музыкальной выразительности. Этой задаче может соответствовать оркестровая музыка, подчеркивающая колористические возможности разных инструментов, а также фортепианная, баянная и т.д.

Подобную задачу могут выполнить и песни, исполняемые певцом в сопровождении инструмента, многоголосные ритмические упражнения, игра на элементарных музыкальных инструментах. Облегчает распределение внимания совмещение таких видов деятельности, один из которых доведён до степени навыка, например, пение хорошо выученной мелодии с развитым аккомпанементом, с отчетливо слышимыми компонентами фактуры, или исполнение двухголосных песен дуэтом с руководителем, поющим верхний голос.

Таким образом, теория комплексных раздражителей подтверждает необходимость тщательной подготовки музыкального слуха к восприятию двухголосия. Очень важно, чтобы подготовка эта начиналась до перехода к собственно двухголосному пению. Итак, детские песни делятся на две группы: со смешанным типом голосоведения и параллельным. При смешанном типе оба голоса сравнительно индивидуальны, при параллельном – голос приближается к первому по мелодии и является точной копией по ритму.

В решении проблемы обучения двухголосному пению определенное значение имеет мелодический и гармонический строй произведения. Рассмотрение особенностей созвучий наиболее часто встречающихся в детском хоровом репертуаре в свете данных музыкальной акустики помогает проводить более глубокий анализ хорового строя песен, и разобраться, в чем сложность их интонирования. Терции – самые распространенные в песнях интервалы – вызывают ощущение звуковой насыщенности, обладают свойством гармонического наполнения звучания, максимально связывают тоны аккордов.

В отличие от совершенных консонансов они обладают большей определенностью ладовой окраски. Чистая квинта, как совершенный консонанс, создает впечатление незаполненности, пустоты звучания. Октава воздействует на слушателя иначе. Она не порождает ощущения гармонического многообразия и воспринимается как дублированное созвучие. Среди диссонирующих созвучий в изучаемых песнях используются в основном секунды, интервалы, не вызывающие ощущения слияния. Звучание секунд всегда неустойчиво и их диссонантность всегда различна. Большая секунда мягче, малая – резче. Нужно отметить, что многие дирижеры хоров чисто эмпирически подошли к мысли о том, что воспроизведение ступеней лада и созвучий не является каким-то закоренелым явлением. Их художественное чутье не хотело мириться с рамками темперированного строя.

Ещё П. Чесноков в книге «Хор и управление им» [3] показал какие отклонения от темперированного строя возможны и художественно оправданы. Опираясь на открытие Н.Гарбузовым зонной природы слуха [1], выявлено, что интонирование одних ступеней лада имеет тенденцию к отклонению, других – не имеет. Отклонения от нормы замечены у тех ступеней, которые оказывают влияние на ладовую окраску музыки (III, VI) и являются

вводными тонами (VII, II). Главные ступени лада в отличие от остальных менее динамичны в интонировании. Особой сложностью отличаются III и V ступени, что необходимо учесть на ранних этапах обучения.

Исследования Н.Переверзева [2] доказали, что у гармонических интервалов имеется интонационная зона. Объясняет он это тем, что музыкальный процесс развертывается во времени и без движения музыкальной ткани неосуществим, что ладовые тяготения приводят исполнителей к созданию интонационных вариантов звучания. Консонантность располагает к остановке движения и поэтому не влечет за собой сильного интонационного варьирования. Вместе с тем ладовые тяготения оказывают влияние и на консонансы, Н. Переверзев установил, что в отдельных случаях интонирование консонирующих интервалов становится очень напряженным и выходит из рамок консонантности. Таким образом, акустические исследования особенностей интонирования вскрывают ряд новых трудностей, с которыми приходится сталкиваться маленьким певцам в начальный период обучения двухголосному пению, связанных с зонной природой звуковысотного слуха.

Формирование навыков с психологической точки зрения представляет собой процесс создания многоэтапной структуры начального обучения. Задача 1-го этапа состоит в элементарном анализе детьми фактуры прослушиваемых музыкальных произведений, анализу одноголосных песен и соотношению в них мелодии и аккомпанемента, знакомству со звучанием 2-3 и 4-х-голосных хоров разных составов и отдельных хоровых партий.

Задача 2-го этапа состоит в выработке устойчивого унисона всего хора без сопровождения или с сопровождением, не дублирующим вокальную партию. Далее усложнением задачи укрепления чистого унисона является исполнение 2-голосных песен дуэтом, в котором верхний голос поет педагог или небольшая часть хора, а нижний - все хористы. 3-ий этап выражается в освоении элементарных 2-ных попевок, связанных с зонной природой звуковысотного звука, а также специальных упражнений, близких песенному репертуару, вызывающих у детей эмоциональные переживания, которые послужат стимулом освоения 2-голосия. 4-ый этап выражается в обучении детей пению 2-голосных песен, в которых используются известные попевки, а также двузвучия с различными видами голосоведения.

На 5-ом этапе необходимо усложнять виды голосоведения, разнообразить двузвучия.

Таким образом, необходимо подчеркнуть, что при обучении 2-голосному пению в младшем хоре могут быть установлены следующие этапы: подготовительный, этап освоения элементарных 2-голосных сочетаний и этап освоения разных видов голосоведения. Соответственно, постепенно освоив все указанные навыки, дети смогут исполнять довольно разнообразный репертуар в хоровом классе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гарбузов Н. Зонная природа звуковысотного слуха. – М.-Л.: Музгиз, 1948. – С. 45.
2. Переверзев Н. Проблемы музыкального интонирования. – М.: Музыка, 1980. – С. 78.
3. Чесноков П. Хор и управление им. – М.: Гос. муз. изд., 1952. – С. 75.
4. Бершадская Т. Основные композиционные закономерности многоголосия русской народной песни. – Л.: Музгиз, 1959. – С. 56.
5. Соколова О. Двухголосное пение в младшем хоре. – М.: Музыка, 1987. – С. 85.

ТҮЙІНДЕМЕ

М.Г.Кац, п.ғ.к., доцент

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ҚОСДАУЫСТЫ БАЛАЛАР ХОРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ

Мектеп жасындағы балаларды бір дауысты хордан алған білімімен, көп дауысты хорға қалыптастыру. Осы жастағы балалардың даусын дұрыс қою мәселелері мен қосдауыстылыққа үйрету жолдары ашылып көрсетілген.

Түйін сөздер: қосдауыстылық, хормен ән айту, вокалды-хор машығы.

SUMMARY

*M.G. Kats, cand. of ped.sci., assoc. prof.
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

BASIS OF FORMATION OF SKILLS TWO-VOICE SINGING IN THE JUNIOR CHOR

In addressing the problem of training two-voice singing a certain value is melodic and harmonic structure of the work. Consideration of the characteristics of the most common chords in the children's choir repertoire in light of musical acoustics helps to conduct a deeper analysis of choral songs system, and to understand what the difficulty of intonation.

Key words: two-voice singing, choral singing, vocal and choral skills

ӘОЖ 78:069

МӘДЕНИ-ТЫНЫҒУДА МҰРАЖАЙЛАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

*Г.Е. Қожағұлова, п.ғ.к., доцент
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Адамның мұражайға деген қызығушылығын арттыру үшін рухани қажеттілігіне түрткі болатын әрекет түрлерін қарастыру өте маңызды. Ол үшін адамдарда мұражайға деген қызығушылықты тудыратын іс-әрекет қажеттілігін қозғаушы күш болуы тиіс.

Түйін сөздер: мұражай, мәдени-тынығу, жеке тұлға.

Мәдени-тынығу адамның рухани құндылығы немесе жеке тұлға сапалығы, түсінігі, қоғам үшін әлеуметтік-тарихи маңызы бар, адам өмірінің болмысын анықтайтын құбылыс. Жеке тұлға сапаларына адамның адамгершілік қасиеті, абыройы, әділдігі, бақыт, мақсат, мұраты жатады. Адам мақсат-мұратсыз өмір сүре алмайды. Ол өзі өмір сүретін ортада қызмет ете жүріп, рухани күшін дамыту үшін, іс-әрекет жасап, өз қажеттілігін өтеу үшін алдына мақсат қойып, мұратына жетуге тырысады. Мұратқа жету үшін білім, ақыл-ой, шеберлік, ұстамдылық, шыдамдылық негіздері ерекше орын алады. Адамның өмір сүру үшін руханилықтан бастап, өзін-өзі бағалауындағы мәнді фактор – мәдени-тынығу әрекеті.

Бірқатар философиялық еңбектерде мәдени-тынығуда танымның әдіснамалық негіздері нақтыланған. Мәселен, В.А.Жуковтың пайымдауынша, мәдени-тынығудағы таным:

– адам өзінше жаратылған, қайталанбайтын, өзіндік құндылық ретінде «өмірлік мағына» кеңістігінде қабылданатын тұлға, бұдан адамның тұлға ретіндегі қалыптасуына қызығуы туындайды;

– адам мәдениет кеңістігінде рухани құндылықтарды құрайтын субъект болып табылады, бұдан тұтасымен алғандағы жеке тұлға мен қоғамның интеллектуалдық құндылықтар жүйесіне қызығушылығы пайда болады;

– әлеуметтік кеңістікте, адам әлеуметтік рөлді тасымалдаушы ретінде қарастырылады, бұдан қоғамдық қызметке деген қызығушылық пайда болады;

– жағдаят тұрғысынан алғанда, адам жеке мақсаттарға жету құралы ретінде қарастырылады, бұдан нақты жағдайлардағы олардың өзара қарым-қатынасқа қызығушылығы туындайды [1].

Ә.Нысанбаев [2], Д.Кішібеков, Ұ.Сыдықов [3], Г.Нұрышева [5] мәдени-тынығудағы таным қоршаған заттар мен құбылыстардың, олардың қатынастарының адам санасында идеалды образдар жүйесі ретінде бейнелеуінің қайшылыққа толы күрделі үдерісі ретінде пайымдайды. Бұдан таным арқылы адам өзін қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі, адамның заттар мен құбылыстар туралы жалпы мәліметі ішкі мәнге қарай ұмтылып, жүйелі, шынайы білімге айналады, сондықтан танымды адамның жаңа әрі тың білімді игеріп, рухани баюы деп те есептеуге болады.

Адамдар отбасынан тәлім-тәрбие алғанымен де өзі туып-өскен жерде қандай мәдени орталықтар бар екендігін біле бермейді. Себебі, көптеген адамдар мәдени-тынығу әрекетінде мұражайдың атқаратын қызметін және оның адамдардың рухани мәдениетін көтерудегі басты міндетін түсіне бермейді. Мәдени-тынығудағы әрекет мотивтерінің бірі – қызығушылық, таным үдерісінің қалай жүзеге асуы, субъектінің әрекет нысанасына қызығушының мазмұнына байланысты шешілмек. Ал әрекеттің мәні тек белгілі бір нәтижеге жетуінде ғана емес, сол әрекеттің жүру үдерісінде адамның ақыл-ой белсенділігінің арттырылуында. Белсенділік адамға тән қасиет ретінде, рухани қажеттілік ретінде субъектіде ерекше қанағат сезімін тудырады. Ендеше, белсенділіктің бағытын анықтайтын мотив болғандықтан, оның мазмұндық жағы адамның қажетіне барып тіреледі. Қызығушылық арқылы объективті дүние адамға жақындай түседі, ол адам үшін бейтарап болып қала алмайды, керісінше адамның өмір сүруі мен дамуы үшін басты қажеттілікке айналады. Сондықтан адамның мұражайға деген қызығушылығын арттыру үшін рухани қажеттілігіне түрткі болатын әрекет түрлерін қарастыру өте маңызды. Ол үшін адамдарда мұражайға деген қызығушылықты тудыратын іс-әрекет қажеттілігін қозғаушы күш болуы тиіс. Б.М.Теплов қажеттілікті іс-әрекеттің мотиві ретінде қарастыруға қарсы болды. Оның пікірінше, қажеттілік адам өміріндегі негізгі қозғаушы күш болғанымен, адамның іс-әрекетінің мотиві емес. Қоғамдық өмірде қажеттілік негізінде адамның сезімі, нақты айтсақ, қоғамдық сезімі дамиды, дүниеге көзқарасы қалыптасады. Адамның сезімі, қызығушылығы, сенім-көзқарасы көздеген игі тілегінің бастауы бола отырып, оның іс-әрекетінің мотивтері ретінде көрінеді [5].

Қажеттілік және қызығушылық мәселесі А.В.Ковалевтің жұмыстарынан кең орын алған. Оның пікірінше, «қажеттілік» және «қызығушылық» түсініктерін теңестіру дұрыс емес, өйткені қажеттілік пен қызығушылық сәйкес келмейтіндігін күнделікті тіршіліктегі фактілерден кездестіреміз... дегенмен олардың арасында өзара әрекеттестікті орнату керек, өйткені «...қалыптасып келе жатқан танымдық немесе эстетикалық қызығушылық адамның өмірлік қажеттілігіне айналуы мүмкін». Мәселен, мұражайға деген қызығушылық – тарихи мұралардың мазмұнын тереңдете түсіну мақсатында пайда болатын қызығушылықты әдетке айналдыру. Психологтардың тілімен айтқанда, қажеттілік дегеніміз – адамның өмірі мен даму жағдайында белгілі бір нәрсені қажетсінуі. Қажеттілік барлық тірі организмдердің өмірлік іс-әрекетінің түрткісі болып табылады. Қажеттілік адам бойында белсенділік сезімін оятады. Ол адамның өмірлік іс-әрекетінің бастапқы қозғаушы күші бола отырып, белгілі бір адамның күйініш-сүйінішіне, ойлауына және ерік-жігеріне әсер етеді. Қызығудың түрі мен тәсіліне қарай, қажеттіліктің орындалу немесе орындалмауына байланысты адамдар мазасыздану немесе тыныштану, рахаттану немесе азап шегу сезімдеріне тап болады. Қажеттілік, ең алдымен, өзінің дамуының белгілі бір кезеңінде қызығушылықты қалыптастыруға ықпал ете алады деп тұжырымдаймыз. Сондықтан мұражайлардың адамның мәдени-тынығу әрекетінде рухани азық болатынына күмәніміз шексіз.

Мұражай – көне заманнан қалып, бізге жеткен табиғат және адамзат жасаған өнер туындылары мен көне заман ескерткіштерін, жәдігер, мұрағаттарын зерттеп жинаушы, сақтаушы, әрі бұл мұраларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізе отырып, солардың негізінде жастарға, қоғамның әр мүшесіне тәлім-тәрбие беретін ғылыми-мәдени мекеме. Мұражай өзінің мақсаты мен міндетіне байланысты кез келген мемлекеттің және оны мекендеген халықтардың рухани дамуында ерекше рөл атқаратыны белгілі. Қоғам өзінің әр дамуы кезеңінде мұражай қызметіне жаңа талаптар қоя отырып, оның ғылыми, мәдени және

тәрбиелік мүмкіндіктерін толығымен пайдалануға мүдделі. Оның қоғам дамуына, қоғам мүшелеріне жан-жақты көзқарастарды қалыптастыруда білім-тәрбие беретін орындардың ішіндегі үлесі ерекше. Олар жалпы заттық және рухани, мәдениет ескерткіштерін, мұрағаттарды жинастырып, зерттеп солар арқылы мұражай алдына қойылатын талаптарды жүзеге асырады.

Мұражайдың көпшілікке білім және тәрбие жұмыстары мұражайлық қатынастардың маңызды элементтерін біріктіру арқылы үйлесімді дамыған, қоғамдық белсенді тұлғаны қалыптастыруға, оны идеялылыққа, оқушыгершілікке, эстетикалық, терең мағлұматтылыққа, білімділікке тәрбиелеуге бағытталады. Мұражай – келушілердің табиғат, тарих және мәдениет ескерткіштеріне, жалпы студент еңбегіне деген өзіндік көзқарасын, құрметін қалыптастырып, олардың қоғамдық маңыздылығын, эстетикалық құндылығын ашатын, болашақ ұрпақтың мәдени-тынығу әрекетін дұрыс ұйымдастырудағы ерекше мәдени-әдеби орындардың бірі.

Адамдар мұражайға бармас бұрын оның мұрағаттарымен, экспозициялық көрмесімен интернет желісі арқылы танысып, өздеріне қажетті ақпараттарды жинақтай алады. Дегенмен де мұражайдың өзіне барып, ғылыми қызметкерлермен ақылдасып, пікір алысу мұражай жайындағы түсініктерін толықтырып, көптеген тарихи мәліметтерден хабардар етеді. Мұражайға бару жай уақыт өткізу емес, мәдени-тынығу әрекеті уақытын тиімді пайдалана отырып, мұражай экспозицияларындағы мұрағаттар, дерек мағлұматтар білімнің қайнар көзі екендігін түсіндіреді. Әлеуметтік зерттеулердің нәтижесінде мұражайға сапар жасауға дайындық кезінде сапардың мазмұндық жағына баса назар аударып, мұражайдың білімдік, ақпараттық мәселелеріне көп көңіл бөлу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жуков В.А. Высшая школа – социальный институт или часть культуры. // Политехник. – СПбГТУ, 1994, декабрь-22. - №27.
2. Нысанбаев Ә., Әбжанов Т. Қысқаша философия тарихы. – Алматы, 1999. – 272 б.
3. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия. – Алматы: Ғылым, 1994. –360 б.
4. Нұрышева Г. Философия. – Алматы: Зият Пресс, 2006. – 203 б.
5. Теплов Б.М. Избранные труды: в двух томах. – М.: Педагогика, 1985. Т.1. – 320 б.

РЕЗЮМЕ

Г.Е. Кожазулова, к.п.н., доцент

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ В ОРГАНИЗАЦИИ ДОСУГА

Музей – это культурно-образовательное и научно-исследовательское учреждение, предназначен для хранения и использования памятников природы, материальной и духовной культуры, приобщения граждан к достоянию национальной и мирового историко-культурного наследие.

Ключевые слова: музей, культурный досуг, индивидуальность

SUMMARY

G.E. Kozhagulova, cand. of ped.sci., associate professor

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

ROLE AND VALUE OF LEISURE

Museum – a cultural, educational and research institution, is designed for the storage and use of natural, material and spiritual culture, familiarizing citizens to national and world heritage historical and cultural heritage.

Key words: Museum, cultural leisure, individuality.